

ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ

Αναζητώντας την Κοινότητα τού σήμερα
Ιχνηλατώντας την Κοινωνία τού χθες.

ΠΕΡΙΒΟΛΙ 1995

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT
5300 S. DICKINSON DRIVE
CHICAGO, ILL. 60637

PHYSICS 309
SPRING 1980

THE HISTORY OF THE

REPUBLIC OF THE UNITED STATES

ΠΕΡΙΒΟΛΙ

ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ

Αναζητώντας την Κοινότητα τού σήμερα
Ιχνηλατώντας την Κοινωνία τού χθες.

ΥΟΔΗΠ ΕΠΥ ΙΛΟΒΗΞΗ ΟΤ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΝ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Επιμέλεια: Βασ. Νιτσιάκος - Μιχ. Αράπογλου - Στ. Λαϊτσος
Χορηγός Έκδοσης: Εταιρεία ΤΥΡΑΣ Α.Ε. Τρίκαλα.

© Εξωραϊστικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Περιβολίου "Βάλια Κάλντα"

ΕΠΥ ΙΛΟΒΗΞΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Εισαγωγή, <i>Βασίλης Νιτσιάκος</i>	7
Ταξίδι στο Περιβόλι της Πίνδου. <i>Αποσπάσματα ενός ημερολογίου.</i> <i>Μιχάλης Αράπογλου</i>	15
Οργάνωση του χώρου <i>Παρασκευάς Ποτηρόπουλος με τη συνεργασία των:</i> <i>Ιουλίας Σουκάκου, Ελισάβετ Τοπούζη</i> <i>και Κυριακής Ψαράκη</i>	59
Σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση <i>Μαρία Συροπούλου - Δήμητρα Κωνσταντά</i> <i>με τη συνεργασία του Τάσου Εμβαλωτή</i>	101
Χορός και συμβολική έκφραση της κοινότητας: Κίνικ' <i>Βασίλης Νιτσιάκος</i> <i>με τη συνεργασία του Στέργιου Λαϊτσου</i>	119
Κίνικ' <i>Ζωή Παπαζήση-Παπαθεοδώρου</i>	137
Κοινοτικές εκλογές 1455-1992: Κοινωνικο- ανθρωπολογικές όψεις μιας πολιτικής διαμάχης. Θεωρητικές και μετα-θεωρητικές επισημάνσεις <i>Βασίλης Ραϊσης</i> <i>με τη συνεργασία της Άννας Μέγα</i>	143
Τοπικές εκλογές και πολιτικές ισορροπίες <i>Στέργιος Λαϊτσος</i>	175
Βιβλιογραφία	195
Φωτογραφίες	197

INDEX

153

General Introduction

Chapter I. The History of the Subject

154

Chapter II. The Principles of the Subject

Chapter III. The Practice of the Subject

Chapter IV. The Philosophy of the Subject

155

Chapter V. The Literature of the Subject

Chapter VI. The Future of the Subject

156

Chapter VII. The Conclusion of the Subject

Chapter VIII. The Appendix of the Subject

157

Chapter IX. The Index of the Subject

Chapter X. The Bibliography of the Subject

158

Chapter XI. The Glossary of the Subject

Chapter XII. The List of Contributors

Chapter XIII. The Acknowledgments

Chapter XIV. The Preface of the Subject

Chapter XV. The Dedication of the Subject

Chapter XVI. The Epilogue of the Subject

159

Chapter XVII. The Postscript of the Subject

Chapter XVIII. The Index of Names

160

Chapter XIX. The Index of Subjects

Chapter XX. The Index of Dates

161

Chapter XXI. The Index of Places

162

Chapter XXII. The Index of Things

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βασίλης Νιτσιάκος

Πολλά πράγματα συμβαίνουν στη ζωή μας από ευτυχείς συγκυρίες, ίσως τα περισσότερα. Ιδιαίτερα σε τούτη τη χώρα όπου οι θεσμοί δυσλειτουργούν. Στη χώρα μας που, κατά τα λεχθέντα γνωστού μουσικοσυνθέτη, προχωρά με τις εξαιρέσεις της.

Ήταν λοιπόν ευτυχής συγκυρία η παρουσία στο Δ.Σ. της Πανελληνίας Ένωσης Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων κάποιων ανθρώπων που πονούν για ζητήματα παράδοσης και πολιτιστικής ταυτότητας, δίχως παράλληλα να μένουν άπραγοι θρηνητές του βιασμού που υφίστανται και τα δύο. Λέω "πονούν", διότι η στάση τους δηλώνει κάτι πολύ περισσότερο από αυτό που λέμε "ιδεολογική επιλογή", δηλώνει πόνο ψυχής. Αυτός ο πόνος ψυχής δεν μπορεί να συμβιβαστεί με μια φολκλορική ή μουσειακή αντιμετώπιση της παράδοσης. Μιλάμε για μια εσωτερική ανάγκη, που θα μπορούσε, σχηματικά και χωρίς να εκφράζει όλες τις διαστάσεις της, να ορισθεί ως συμβολική επιβίωση, κάτι που αποδεικνύεται πρόσφατα πολύ σημαντικό για τους λαούς, ενώ υπήρχε μια τάση απόλυτης υποταγής του σ' αυτό που ονομάζουμε υλικές ανάγκες ή υλική επιβίωση. Φαίνεται ότι το συμβολικό για τον Άνθρωπο είναι εξίσου σημαντικό με το υλικό. Φαίνεται ότι πια, τώρα που ξεπεράσαμε τις εποχές των καθοριστικών υλικών καταναγκασμών, αισθανόμαστε πιο έντονα τον κίνδυνο του συμβολικού μας αφανισμού. Συμβολικός αφανισμός δεν είναι τίποτ' άλλο από την απώλεια των ιδιαίτερων εκείνων χαρακτηριστικών στοιχείων που μας κάνουν αυτό που είμαστε και που μας ξεχωρίζουν από τους άλλους. Αυτή η εξομοίωση που ζούμε όλοι μας τα τελευταία χρόνια δεν γίνεται για χάρη της επικοινωνίας και της κατάργησης των διαχωρισμών μεταξύ των λαών, ούτε και με επιλογές των ίδιων. Είναι μια ισοπέδωση, όπου γινόμαστε όλοι ίδιοι καθώς μετατρεπόμαστε σε άμορφες μάζες. Είμαστε όλοι ίδιοι, επειδή δεν είμαστε τίποτα. Κάτι

τέτοιο, ως προοπτική, είναι ό,τι χειρότερο έχει να αντιμετωπίσει ο κόσμος. Είναι η προοπτική μιας επικοινωνιακής ερήμου παρά ή εξαιτίας της κατάκτησης μιας "κοινής γλώσσας". Ευτυχής, λοιπόν, συγκυρία η παρουσία κάποιων ανθρώπων, που δεν περιορίζονται στην απόγνωση του "γιατί", αλλά αγωνίζονται για την αποτροπή ή την ανατροπή της. Ευτυχής συγκυρία, τότε που και 'μεις αναζητούσαμε τρόπους να συνδέσουμε τη θεωρία με την εμπειρία, τη διδασκαλία με την πράξη. Η κοινοποίηση της απόφασης προκάλεσε αντιφατικές αντιδράσεις. Από υπερβολικό ενθουσιασμό μέχρι καχυποψία. Προσπαθήσαμε να αντλήσουμε κουράγιο από τον πρώτο. Αφήσαμε τη δεύτερη να διαλυθεί από την ακτινοβολία της αγνότητας και της αυθεντικότητας των προθέσεών μας. Εκ των υστέρων μπορούμε να πούμε ότι πετύχαμε.

Η δουλιά έπρεπε να γίνει σε δύο κατ' αρχήν επίπεδα: έπρεπε να πεισθούν όλοι εκείνοι που επρόκειτο να μας "υποστούν", αλλά έπρεπε να πεισθούμε και 'μεις, και να προετοιμασθούμε για ένα τέτοιο συναπάντημα.

Εκείνοι είχαν και δεν είχαν πεισθεί. Και με το δίκιο τους. Εδώ δεν επρόκειτο για μια απλή φιλοξενία.

Εμείς, μ' όλο το άγχος και την αγωνία μας, πιστεύαμε στη δική μας εσωτερική συνοχή και το μεράκι γι' αυτό που ξεκινούσαμε. Αλήθεια, δεν το σκεφτήκαμε και πάρα πολύ. Μας απασχόλησε περισσότερο η μεθοδολογία επί της ουσίας. Ξέραμε αρκετά για τα προβλήματα, ηθικά και άλλα, της επιτόπιας έρευνας με συμμετοχική παρατήρηση. Θέλαμε ν' ακούσουμε και να μάθουμε για μας. Θέλαμε να διδαχτούμε απ' αυτούς. Τα άλλα, η καταγραφή, η ανάλυση, η ερμηνεία ακολουθούσαν.

Και ξέραμε ότι και από μεθοδολογική άποψη έπρεπε να ακολουθήσουν. Τουλάχιστον αυτή τη γνώμη είχαμε.

Ξεκινήσαμε λοιπόν από διάφορα σημεία της χώρας, - ήταν περίοδος θερινών διακοπών - για να συναντηθούμε στο Περιβόλι, στην καρδιά της Πίνδου. Άλλοι από την πλευρά της Μακεδονίας κι άλλοι από 'κείνη της Ηπείρου. Ένα ανέβασμα κι ένα αντάμωμα επιβεβαίωση της "αιρετικής" παρατήρησης ότι η Πίνδος δεν χωρίζει αλλά ενώνει. Οι φοιτητές προέρχονταν βασικά από τη Φιλοσο-

φική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Για το οικονομικό μέρος είχαμε μια αποστολή μεταπτυχιακών από το Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πατρών που εδρεύει στο Αγρίνιο. Εκτός απ' αυτούς υπήρχε ένας μεταπτυχιακός από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Λαογραφίας - Κοινωνικής Ανθρωπολογίας) και ντόπιοι φοιτητές που εντάχτηκαν στην ερευνητική ομάδα. Τα ονόματά τους θα αναφερθούν πιο κάτω. Ο ακούραστος συνεργάτης και καλός φίλος Μιχάλης Αράπογλου, η Διονυσία Φειδοπούλου, η Βούλα Παπαπέτρου κι ο γράφων αποτελέσαμε το βασικό πυρήνα εκείνων που είχαν την ευθύνη εκ μέρους της ερευνητικής ομάδας απο την αρχή ως το τέλος.

Είχαμε επίσης μιλήσει με άλλους συναδέλφους, οι οποίοι θα έρχονταν στη συνέχεια να πάρουν μέρος όχι απλώς ως εισηγητές σε κάποια συζήτηση αλλά εντασσόμενοι στην ομάδα και μοιραζόμενοι την εμπειρία της. Έτσι και έγινε. Πέρασαν από το Περιβόλι και έμειναν μαζί μας ο Γιώργος Γέπης και η Ελένη Ρογκότη (ο Γ. Γέπης μας μίλησε για την εμπειρία του Ανοιχτού Σχολείου στο Ζαγόρι), ο Βαγγέλης Αυδίκος και η Φωτεινή Λεοντάρη - Αυδίκου (ο Β. Αυδίκος μας μίλησε για την κοινότητα Συρρακιωτών της Πρέβεζας), ο Λεωνίδας Λουλούδης και η Βάσω Ψιμούλη (ο Λ. Λουλούδης μας μίλησε για την οικολογική διαχείριση του ορεινού χώρου), ο Χαράλαμπος Κασίμης (μας μίλησε για τη σύγχρονη ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία), η Τζελίκα Χαροκόπου (μας μίλησε για τις νομικές πλευρές της προστασίας του περιβάλλοντος), ο Τάκης Γκαλαΐτσης (μας μίλησε για το Λαογραφικό Σύλλογο Βλάχων Βέροιας και τις δραστηριότητές του) και ο Αντώνης Μπουσμπούκης (για τη βλάχικη γλώσσα και το βλάχικο ζήτημα γενικά). Έγιναν επίσης εισηγήσεις για την ανθρωπογεωγραφία και τις πολιτισμικές ομάδες της Πίνδου από τον Μ. Αράπογλου και τον γράφοντα αντίστοιχα. Σημαντική εξάλλου ήταν η συμβολή του Περιβολιώτη γέροντα Νάκου Γιαννούση, ο οποίος μας μίλησε για την ιστορία του χωριού με το δικό του τρόπο, που μας σαγήνευσε, καθώς και η παρουσίαση από τον Περιβολιώτη φοιτητή Στέργιο Λαΐτσο των τοπωνυμίων του χωριού. Μας επισκέφτηκαν ακόμα και

άλλοι φίλοι από γειτονικά χωριά μοιραζόμενοι κάποιες στιγμές μαζί μας.

Με τους φοιτητές δουλέψαμε σκληρά. Ιδιαίτερα τις πρώτες μέρες, σε βάρος της επικοινωνίας με τους ντόπιους. Χρειαζόταν όμως, παρά τα παράπονα κάποιων απ' αυτούς, που -με το δίκιο τους ίσως - ήθελαν να ξεχυθούν στο χωριό κι όχι να περνάνε ώρες ολόκληρες στο σχολείο "σαν να ήταν σε σεμινάριο". Έπρεπε να διαμορφώσουμε από κοινού μια μέθοδο, όπως έπρεπε, επίσης, να είμαστε σίγουροι για την αποτελεσματική εφαρμογή της στο πεδίο. Έπρεπε ακόμα, κυρίως με τους "ξένους" φοιτητές (του εκτός Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), να συζητήσουμε θέματα ερευνητικού ήθους και συμπεριφοράς απέναντι στους χωριανούς, μιας και δεν είχαμε συνεργαστεί άλλη φορά πριν. Έτσι, οι πρώτες μέρες κύλησαν κατά κύριο λόγο μέσα στη μικρή αίθουσα του σχολείου με συζητήσεις γύρω απ' αυτά τα ζητήματα. Δεν ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση. Είχαμε φοιτητές και αποφοίτους διαφόρων επιστημονικών κλάδων, οι οποίοι έπρεπε να δουλέψουν με διάθεση ουσιαστικής διεπιστημονικής συνεργασίας, αφού είχαμε αποφασίσει να μην κάνουμε μια απλή άθροιση διαφορετικών προσεγγίσεων ή θεμάτων αλλά μια δημιουργική σύνθεση. Κάτι που σημαίνει ουσιαστικά και τη διαμόρφωση του αντικειμένου πριν από την ερευνητική εξόρμηση. Έπρεπε οι επιμέρους ομάδες όχι απλώς να γνωρίζουν η μια τι κάνει η άλλη, αλλά να έχουν διαρκώς κατά νου ότι το αντικείμενο είναι ένα και ότι το ζητούμενο είναι μια σφαιρική προσέγγιση. Αυτό σήμαινε ότι έπρεπε να λειτουργήσουν ως "συγκοινωνούντα δοχεία". Παρά τα προβλήματα που είχαμε στη συγκρότηση μιας ενιαίας μεθοδολογικής αντίληψης και στο δέσιμο των ομάδων, τελικά πήγαμε καλά. Δικαιώθηκε έτσι και η αρχική μας επιλογή για το "κλείσιμο" των δύο πρώτων ημερών.

Το πρώτο βήμα μας σε σχέση με την κοινότητα που μας υποδεχόταν ήταν να τους καλέσουμε επίσημα και να εξηγήσουμε τους λόγους της παρουσίας μας. Ήταν μια συνάντηση που έδρασε καταλυτικά. Πείσαμε από την αρχή με τη διακριτικότητα, το σεβασμό και τη διάθεση επικοινωνίας, που δείξαμε ότι αποτελούσαν τις βασικές μας αρχές. Η αντίδραση πιο ενθουσιώδης και ζεστή από

ό,τι περιμέναμε. Σιγουρευτήκαμε πως, κι αν υπήρχαν αρνητικές διαθέσεις, διαλύθηκαν. Μιλήσαμε αρκετά. Γνωριστήκαμε.

Στη συνέχεια το πράγμα κύλησε από μόνο του. Επιμέρους γνωριμίες, προσκλήσεις σε σπίτια... και το νέο διαδόθηκε σ' όλο-κληρο το χωριό. Αρχίσαμε να αισθανόμαστε ότι τους κάναμε τιμή που είμασταν εκεί. Ήταν σπουδαίο. Κι ήταν κάτι που ξέφευγε από τα όρια της όντως φιλόξενης διάθεσής τους απέναντι σε ξένους ανθρώπους. Περιβολιώτες νέοι εκδήλωσαν την επιθυμία να ενταχθούν στην ομάδα μας. Τους δεχτήκαμε με χαρά κι αυτό είχε τη δική του σημασία για την ίδια την έρευνα, καθώς αυτοί λειτούργησαν ως σύνδεσμοι μεταξύ των φοιτητών και των ανθρώπων του χωριού. Αρχισαν να δημιουργούνται φιλίες. Το πράγμα πήρε την τροπή που ευχόμασταν. Ο ξενώνας, όπου μας φιλοξένησαν, ένα εγκαταλελειμμένο κτίριο του Δασαρχείου Γρεβενών στην άκρη του χωριού, εντάχθηκε ξανά στην κοινότητα, κάτι που δήλωνε ότι είχαμε ενσωματωθεί, ή ότι τουλάχιστον μας είχαν αποδεχτεί.

Μετά τα προκαταρκτικά, οι φοιτητές χωρίστηκαν σε ομάδες σύμφωνα με τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά τους και την επιστημονική τους ειδίκευση, κι άρχισαν τη δουλιά. Οι ομάδες που συστάθηκαν φαίνονται κι από τις εργασίες που προέκυψαν. Λείπει μόνον η ομάδα των οικονομολόγων που δυστυχώς δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στους υψηλούς πράγματι στόχους που είχαμε θέσει.

Το πλαίσιο είχε διαγραφεί ως εξής: Θα έπρεπε κατ' αρχήν να διαμορφώσουμε δίκτυα γνωριμιών και σχέσεων μέσω της συμμετοχής μας στην κοινωνική ζωή της κοινότητας με μια διακριτική παρουσία αλλά και διάθεση σεβασμού της ιδιαιτερότητας και κατανόησης ακόμα και των πιο δυσάρεστων καταστάσεων που ίσως αντιμετωπίζαμε. Αυτό έγινε αμέσως αντιληπτό και εκτιμήθηκε δεόντως, με αποτέλεσμα τα πράγματα να εξελιχθούν πιο καλά από ό,τι περιμέναμε. Η παρουσία μας, είχαμε επίσης συμφωνήσει, θα έπρεπε να στραφεί και σε κάποια προσφορά προς την κοινότητα, εφόσον κάτι τέτοιο προέκυπτε. Τελικά μόνο πήραμε. Το μόνο που μας έκαναν να αισθανθούμε ως υποχρέωση είναι η απόδοση της μελέτης. Χαιρόμαστε που, έστω και με κάποια καθυστέρηση, ανταπο-

κριθήκαμε. Είναι το καλύτερο "ευχαριστώ". Ένα βιβλίο για το χωριό. Ένα βιβλίο που ελπίζουμε ότι θα βοηθήσει τους νεώτερους να μάθουν στοιχεία από την ιστορία τους και θα συμβάλλει στην αυτογνωσία. Το πόσο θα το κρίνουν οι αποδέκτες.

Η σύμπτωση να πετύχουμε δυο πανηγύρια, του Άι Λια και της Αγίας Παρασκευής, βοήθησε αρκετά στην επικοινωνία μας. Και μεταξύ μας και με την κοινότητα. Το πανηγύρι, κατεξοχήν κοινωνική εκδήλωση όπου η κοινότητα ανασυγκροτείται συμβολικά και οι σχέσεις τονώνονται μαζί με την αίσθηση της ιδιαίτερης ταυτότητας, βοηθά όχι μόνο στην επικοινωνία αλλά και στην εμβάθυνση σε στοιχεία και φαινόμενα καθοριστικά για την κοινωνική και ιδεολογική υπόσταση της τοπικής κοινότητας. Το γλέντι και ο χορός μάς έκαναν στην πράξη ένα με τους χωριανούς. Η αυθόρμητη συμμετοχή μας δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολιών για την επιθυμία μας να μάθουμε, να ζήσουμε την παράδοσή τους. Όλα έγιναν ένα όνειρο. Έτσι τουλάχιστον έμειναν μέσα μας μετά το τέλος. Ένα όνειρο που γίνεται πιο γλυκό όσο γίνεται απόμακρο. Το πόνημα που κρατάτε στα χέρια σας είναι μια ένδειξη αυτού που προσπαθήσαμε να κάνουμε σε επιστημονικό επίπεδο. Πίσω απ' αυτό υπάρχουν άλλα, ίσως πιο σημαντικά πράγματα που δύσκολα αποδίδει κανείς με τη γραφή.

Ο πληθυντικός στο λόγο αυτού του εισαγωγικού σημειώματος είναι ενδεικτικός του συλλογικού πνεύματος που αναπτύχθηκε. Οι ίδιοι οι συνεργάτες μου θα μιλήσουν μέσα από τα κείμενά τους πιο ουσιαστικά.

Ξεκινάμε με το κείμενο του Μιχάλη Αράπογλου του οποίου η γενική συμβολή υπήρξε ανεκτίμητη· είναι ένα ημερολογιακό κείμενο που εκφράζει το πνεύμα της συνεργασίας, την οπτική και τη στάση της ομάδας ενσωματώνοντας συνάμα ουσιαστικές παρατηρήσεις επί του αντικειμένου της έρευνας μ' έναν τρόπο που θυμίζει αρκετά τους ξένους περιηγητές άλλων εποχών.

Ακολουθεί η μελέτη της οργάνωσης του χώρου στο Περιβόλι, που έγινε από τους φοιτητές Ποτηρόπουλο Παρασκευά, Σουκάκου Ιουλία, Τοπούζη Ελισάβετ και Ψαράκη Κυριακή. Την επιμέλεια

του τελικού κειμένου είχε ο Παρασκευάς Ποτηρόπουλος. Είναι ένα κείμενο που προσπαθεί μέσα από την ανίχνευση του χώρου να προσεγγίσει την τοπική κοινωνία.

Με τις σχέσεις παραγωγής και την κοινωνική συγκρότηση ασχολείται το επόμενο άρθρο που υπογράφουν οι φοιτήτριες Μαρία Συροπούλου και Δήμητρα Κωνσταντά. Στην ομάδα μελέτης συμμετείχε επίσης ο Τάσος Εμβαλωτής. Η μικρή αυτή μελέτη μαζί με την προηγούμενη μάς δίνουν μια αρκετά προωθημένη εικόνα των "υποδομών" της κοινότητας.

Το επόμενο άρθρο που επιμελήθηκε ο γράφων με την συνεργασία του Στέργιου Λαΐτσου αφορά την κοινωνική έκφραση και την ιδεολογική ανασυγκρότηση της κοινότητας όπως αυτή καταγράφεται σ' ένα χορό, στο χορό του "Κίνικ". Είναι μια μελέτη που δείχνει τις κοινωνικές και ιδεολογικές διαστάσεις του χορού αλλά και την αγωνία της κοινότητας για την επιβίωσή της και τη συνοχή της. Για το ίδιο ακριβώς θέμα αλλά από άλλη αφετηρία και με έντονη βιωματική διάσταση γράφει και η Περιβολιώτισσα Ζωή Παπαζήση-Παπαθεοδώρου της οποίας η συμβολή στην όλη διοργάνωση υπήρξε μεγάλη.

Τα δύο κείμενα που ακολουθούν έχουν το ίδιο θέμα, τις πολιτικές σχέσεις σε τοπικό επίπεδο, αλλά ξεχωρίζουν τόσο ως προς την οπτική και τον προβληματισμό τους όσο και ως προς τη θέση του συγγραφέα τους. Ο Βασίλης Ραΐσης που υπογράφει το πρώτο είναι από την Αθήνα, ενώ ο Στέργιος Λαΐτσος που έγραψε το δεύτερο είναι Περιβολιώτης που ζει ακόμα στο χωριό. Είναι ενδιαφέρον να δει κανείς συγκριτικά τις δύο αυτές προσεγγίσεις σ' ένα θέμα αρκετά δύσκολο, όπως είναι πολιτικές ισορροπίες σε μια τοπική κοινωνία. Να σημειώσουμε ότι με το Β. Ραΐση συνεργάστηκε και η Άννα Μέγα. Στην όλη προσπάθεια συμμετείχαν επίσης οι φοιτητές: Βάσω Καλογήρου, Ζωή Χατζηνάσιου, Σοφία Κατσαρού και Γιάννης Γιαννούσης. Κλείνοντας θα πρέπει να ευχαριστήσουμε όσους συνέβαλαν στην υλοποίηση αυτού του προγράμματος ηθικά και υλικά.

Την Κοινότητα Περιβολίου, την Πανελλήνια Ένωση Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων, τον Εξωραϊστικό Εκπολιτιστικό Σύλλογο

Περιβολίου "Βάλια Κάλντα", όλους τους Περιβολιώτες φυσικά και τον κ. Θεόδωρο Νιτσιάκο για τη χορηγία του.

Χορηγός της παρούσας έκδοσης είναι η Εταιρεία ΤΥΡΑΣ Α.Ε. (Τρίκαλα) των Περιβολιωτών Μιχάλη και Δημητρίου Στ. Σαράντη, τους οποίους ιδιαίτερα ευχαριστούμε.

Χωρίς φυσικά να μπορούμε να ισχυριστούμε ότι καλύπτουμε όλες τις διαστάσεις της τοπικής κοινωνίας, δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι οι παραπάνω μελέτες δίνουν μια γενική εικόνα του Περιβολίου σήμερα αναδεικνύοντας ταυτοχρόνως και τη διάσταση της ιστορικότητας. Θεωρούμε ότι, αν μη τι άλλο, είναι μια προσφορά στους ίδιους τους Περιβολιώτες που τόσο μας ετίμησαν.

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ...

αποσπάσματα ενός ημερολογίου

Μιχάλης Αράπογλου

Παρασκευή, 19 Ιουλίου.

Ο ήλιος είχε ανέβει αρκετά όταν περάσαμε τον αυχένα της Μάζιας. Ευτυχώς για μας σύντομα εισχωρήσαμε από τη θέση "Μπαλντούμα", στην κοιλάδα του ποταμού Βάρδα. Η πυκνή παρόχθια βλάστηση και τα καταπράσινα δάση του Βλαχοζάγορου μετρίασαν τις υψηλές θερμοκρασίες του Ιουλίου. Από πολύ νωρίς, κατερχόμενοι τις κλειστές στροφές του Δρίσκου, προς το ανατολικό Ζαγόρι, διακρίναμε τις υψηλές κορυφές της "Τσούκα-Τζίνας" και της "Τσούκα-Ρόσσια", καθώς και τη "Βάλια-Μούσκα".

Τα νερά του Ζαγορίτικου ποταμού κυλούσαν ήσυχα κάτω από το πέτρινο γεφύρι στη θέση "Καμπέρ-Αγά", αντιθέτως, στη θέση "Τσίπιανη", κάτω από τ' ομώνυμο πέτρινο γεφύρι, εκεί που άλλοτε ήταν οι αμπελώνες του Γρεβενιτίου, τα νερά του Βάρδα ποταμού έρρεαν ορμητικότερα.

Ανηφορίσαμε προς το Τρίστενο διασχίζοντας τα εύφορα "κηπάρια" του στη θέση "Παναγιά". Διασχίσαμε τον οικισμό Γρεβενιτίου θαυμάζοντας τις υπέροχες βρύσες του με τα πολλά νερά τους και σταματήσαμε στη διασταύρωση για τη Μονή Βουτσάς.

Φανταστήκαμε για λίγο το πέρασμα από την περιοχή του Βυζαντινού Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Πωγωνάτου. Χιλιάδες οπλές αλόγων ήχησαν στ' αυτιά μας. Ενας κουρασμένος στρατός αλλά και περήφανος για τη νίκη του στη νότια Ιταλία στρατοπέδευσε στην περιοχή για ξεκούραση. Ο Αυτοκράτορας, σύμφωνα με την πολιτική της εποχής, έδωσε εντολή να χτίσουν ένα μοναστήρι, που παρόλες τις δοκιμασίες που υπέστη στο πέρασμα του χρόνου, σώθηκε μέχρι τις μέρες μας. Πλησίον της Μονής Βουτσάς, το

μονότοξο πέτρινο γεφύρι της Κούρτιας "ρίχνει" κυριολεκτικά το τόξο του πάνω από τα ορμητικά νερά του Βάρδα ποταμού.

Συνεχίσαμε το δρόμο μας προς Φλαμπουράρι. Η επαρχιακή οδός λίγο πριν τον οικισμό ήταν απλώς χαλικοστρωμένη. Τα σύγχρονα εικονίσματα που απαντούσαμε στη διαδρομή μας δεν είχαν την αισθητική των παλιών κι ούτε χρησίμευαν ως οδοδείκτες, όπως άλλοτε. Τα ηρώα πεσόντων, συχνά στην είσοδο ή την έξοδο των οικισμών, πρόσθεταν την ασχήμια τους στην κακογουστιά των σύγχρονων εικονισμάτων.

Αφήσαμε πίσω μας το Φλαμπουράρι και συνεχίσαμε το δρόμο μας προς το Τσερνέσι και το Σέσου. Το πευκοδάσος έγινε τώρα πυκνότερο. Βρισκόμασταν σε υψόμετρο 1100 μέτρων πάνω από τη θάλασσα. Είχαμε περάσει τη ζώνη δρυός, που κάλυπτε σχεδόν όλη την κοιλάδα του Βάρδα ποταμού. Βορειοδυτικά μας, ανεβαίνοντας προς το διάσελο της "Τσούκα-Ρόσσια", διακρίναμε μεταξύ των οικισμών Μακρίνο και Τσερνέσι δύο τεράστιους ορθογώνιους παραλληλεπίπεδους βράχους, που είναι γνωστοί με την ονομασία "Κιάτρα-Λούνγκα". Βορειότερα των βράχων, πάνω από τη ζώνη του πεύκου κι έλατου, εκτείνεται μικρή ορεινή κοιλάδα γνωστή ως "Βάλια-Μούσκα". Μερικά κοπάδια προβάτων ξεχώριζαν στο βαθυπράσινο χρώμα της. Η διαδρομή κάτω από τη σκιά των πεύκων, παρόλο που η κακή κατάσταση του δρόμου κούραζε, μας ήταν ιδιαίτερα ευχάριστη.

Το εικόνισμα που διακρίναμε από μακριά ανήγγειλε την άφιξή μας στον αυχένα της "Τσούκα-Ρόσσια". Οι οξυές μαρτυρούσαν μεγάλο υψόμετρο. Σταθήκαμε γι' αναγνώριση της περιοχής. Το αλτίμετρο έδειχνε 1300 μέτρα.

Κάτω από το επίπεδο της αμαξιτής οδού ένα παλιό εικόνισμα ξεχώριζε με τις δωρικές γραμμές του μέσα στην οργιώδη βλάστηση. Η θέση αυτή έφερε τ' όνομα "εικονίσματα" κι αποτελούσε σημαντικό πέρασμα της "Βασιλικής Στράτας". Απ' εδώ, οι ρύσεις των υδάτων κατευθύνοντο βόρεια, προς τον Αώο ποταμό.

Κατηφορίσαμε προς τη Βωβούσα. Μέσ' από πυκνό δάσος οξυάς κι αργότερα πεύκου κι έλατου φτάσαμε στη θέση "Πλάκα". Ο ήλιος είχε ανέβει ψηλά κι η ζέστη ήταν ανυπόφορη. Το κοπάδι

προβάτων ενός Σαρακατσάνου "στάλιζε" στη σκιά μερικών δέντρων οξυάς, δίπλα από την άδεια στρούγκα.

Συνεχίσαμε το δρόμο μας με ταχύτερο ρυθμό. Εμπρός μας, βορειοανατολικά, ορθώνονταν στον ορίζοντα οι νότιες πλευρές του όρους "Αυγό". Χαμηλά, όταν μερικά ξέφωτα το επέτρεπαν, διακρίναμε τα νερά του ποταμού Αώου.

Υστερα από είκοσι περίπου κοπιώδη χιλιόμετρα, τη φυσική εικόνα του δάσους διαδέχθηκε ένα εξανθρωπισμένο τοπίο. Πλησιάζαμε στη Βωβούσα. Εκατέρωθεν της πορείας μας εγκαταλελειμμένοι αγροί διατηρούσαν ακόμη την εικόνα της δομής τους. Διατεταγμένοι σε αναβαθμίδες συγκρατούσαν το εύφορο χώμα τους κυρίως με οπωροφόρα δέντρα φυτεμένα στους "όχτους".

Κερασιές, καρυδιές, μηλιές, αχλαδιές, φουντουκιές, γηρασμένες πια κι απεριποίητες, πρόσφεραν τους λιγοστούς καρπούς τους στην άγρια πανίδα του δάσους. Αυτό με τη σειρά του καταλάμβανε την εγκαταλελειμμένη έκταση. Παρατηρήσαμε με μεγάλη προσοχή την πάλη των φυτοκοινωνιών. Ο τόπος, απηλλαγμένος από την ανθρώπινη γεωργική δραστηριότητα, αποτελούσε πλέον αρένα μονομαχιών μεταξύ φυτικών ειδών.

Ο χωματόδρομος ακολουθούσε τον ρού του ποταμού στην αριστερή του όχθη. Μεγάλοι κορμοί πεύκων, δεξιά κι αριστερά του, εκεί που το επέτρεπε το πλάτος του, περίμεναν αραδιασμένοι την αποφλοίωσή τους.

Συναντήσαμε μερικά πριστήρια ξύλου. Η ανθρώπινη δραστηριότητα παρουσιάζετο τώρα εντονότερη. Περνώντας το ποτάμι πάνω απ' τη γέφυρα "Μπέλεϋ", αντιληφθήκαμε αριστερά μας, μέσα σε μια μικρή κοιλάδα ένα εξαιρετικής λεπτότητας πέτρινο γεφύρι. Δίπλα του, όπως πάντα, ένα λιτό πέτρινο εικόνισμα. Είχαμε πια περάσει μέσα στον οικισμό. Η υψηλή παρόχθια βλάστηση έκρυβε κατά διαστήματα το τεραστίων διαστάσεων μονότοξο πέτρινο γεφύρι του.

Σταθήκαμε για φαγητό στο τελευταίο "μαγαζί", βγαίνοντας δεξιά απ' τη Βωβούσα. Φασόλια γίγαντες μαγειρεμένα με ντομάτα, τυρί φέτα, αυγά μάτια και σαλάτα ντομάτα αποτέλεσαν το γεύμα μας. Τρώγοντας ανταλλάξαμε τις εντυπώσεις μας.

Χωρίς πολλές καθυστερήσεις συνεχίσαμε προς το Περιβόλι. Μας έμεναν ακόμη δεκαπέντε περίπου χιλιόμετρα χωματόδρομου. Έπρεπε να περάσουμε τον τελευταίο αυχένα της διαδρομής μας. Μετά τη Βωβούσα ο δρόμος ανέβαινε οφιοειδώς μέσα σε πυκνοφυές δάσος. Παρατηρήσαμε με μεγάλη ευκολία τους ορόφους του. Η ποικιλία τόσο των ειδών, όσο και των ηλικιών τους μαρτυρούσε την υγιή κατάστασή του.

Ξαποστάσαμε για αρκετό χρονικό διάστημα στην "Φουντάνα-Αράτσι" ("Σιόπουτου αράτσιου"). Το παγωμένο νερό της συνέβαλε δραστικά στη χώνεψη του γεύματος. Η φύση μας πρόσφερε δωρεάν το επιδόρπιο. Πέσαμε κυριολεκτικά στα τέσσερα και καταβροχθίσαμε μεγάλες ποσότητες άγριας φράουλας. Το έντονο άρωμα και η αυθεντική γεύση τους μας μέθυσαν. Μας ήταν αδύνατη οποιαδήποτε σύγκριση με τις φράουλες του εμπορίου.

Ξεκούραστοι και γοητευμένοι συνεχίσαμε το δρόμο μας. Σύντομα μετά τη "Φουντάνα-Αράτσι", μπήκαμε στη ζώνη οξυάς. Αριστερά μας πρόβαλαν στον ορίζοντα οι κορυφές του όρους "Κουκουρούτζος". Μερικές κοιλότητες της βόρειας πλευράς του διατηρούσαν ακόμη λιγοστό χιόνι. Η ανάβαση του δρόμου συνεχίζετο. Βγήκαμε από τη ζώνη οξυάς κι αντικρύσαμε τους αλπικούς βοσκοτόπους.

Ο αυχέννας της "Τίζας" ευρίσκεται σε 1650 μέτρα υψόμετρο. Η διασταύρωση δεξιά οδηγεί στη "Βάλια-Κάλντα", τον πυρήνα του Εθνικού Δρυμού της Πίνδου. Μια πρόχειρη και κακόγουστη μεταλλική πινακίδα σημειώνει την ύπαρξη του Δρυμού. Ο αυχέννας μοιράζει τα νερά, νότια μεν, προς τον Αώο, βόρεια δε, προς τον Βενέτικο ποταμό. Επί πλέον, αποτελεί διοικητικό όριο των Νομών Ιωαννίνων και Γρεβενών.

Διάσπαρτες σ' όλη την περιοχή είναι οι στάνες των Βλάχων. Τα κοπάδια τους έχουν περίπου τον ίδιο αριθμό ζώων κι αριθμούν πάνω-κάτω 300 πρόβατα και καμιά εικοσαριά γίδια. Οι στάνες τους ακολουθούν όμοια οργάνωση κι έχουν το ίδιο μέγεθος. Θαμπωμένοι κυριολεκτικά από την ποικιλία και τον αριθμό των εικόνων, κατηφορίσαμε προς το Περιβόλι. Πολύ γρήγορα, αναγνωρίσαμε εμπρός μας, πρώτα την Αβδέλλα. Το Περιβόλι φάνηκε στην επόμε-

νη στροφή του δρόμου. Ένα χαρακτηριστικό εικόνισμα και δίπλα του ένα γέρικο πεύκο ανήγειλαν την ύπαρξη του οικισμού.

Μετά τον απογευματινό καφέ, συναντήσαμε τον σύνδεσμό μας. Τακτοποιηθήκαμε στο ημιτελές ξενοδοχείο του χωριού. Το βράδυ στην πλατεία, τρώγοντας το παραδοσιακό κοντοσούβλι από γέρικη προβατίνα, συλλέξαμε όλες τις πληροφορίες για τον εορτασμό της επόμενης ημέρας. Ξημέρωνε τ' "Αη-Λιός" και το ομώνυμο μικρό ξωκλήσι πάνω στο ύψωμα, δυτικά του χωριού, είχε πανηγύρι.

Σάββατο, 20 Ιουλίου.

Από νωρίς το πρωί, μικρές ομάδες Περιβολιωτών ανέβαιναν με τα πόδια στον Προφήτη Ηλία. Το ξωκλήσι χτισμένο στην κορυφή του λόφου εδέσποζε του οικισμού. Η χωρητικότητά του δεν ξεπερνούσε τα 30 άτομα. Η λιτή αρχιτεκτονική του, που την συνέθεταν ένα λιθόκτιστο παραλληλόγραμμο σκεπασμένο με τετράριχτη στέγη από τσίγκο, και η εξαιρετική θέα του λόφου, αρκούσαν για να μας υποβάλουν αμέσως μετά την άφιξή μας.

Ο ιερέυς ακολουθούμενος από το πλήθος που συμμετείχε στη θεία λειτουργία, εξήλθε του ναΐσκου φέροντας στα χέρια του την ιερά εικόνα.

Οι Επίτροποι της εκκλησίας, μετά την ανάγνωση του ιερού Ευαγγελίου, προχώρησαν στη διαδικασία του "υψώματος" της εικόνας.

Επρόκειτο για μια δημοπρασία που έδινε ένα χρηματικό ποσό στην εκκλησία για την κάλυψη των αναγκών της. Σε αντάλλαγμα, ο πλειοδότης και η οικογένειά του είχαν το δικαίωμα να σύρουν πρώτοι το χορό που ακολουθούσε.

Οι οργανοπαίχτες ξεκίνησαν τη μουσική τους χωρίς ενισχυτές και ηχεία. Συνόδευαν τον πρώτο στο χορό διαγράφοντας τον κύκλο που είχε ήδη σχηματιστεί.

Οι εντυπώσεις μας ήταν άριστες. Ο ήχος του βιολιού, του κλαρίνου και του ντεφιού έσβυνε στο σύριγμα των πευκοβελόνων.

Μετά το πέρας της τελετής το μικρό πλήθος των εκκλησιασθέντων ξεκίνησε για τις επισκέψεις στα σπίτια του χωριού και τα

κεράσματα. Το τσίπουρο, το γλυκό κουταλιού και το κρύο νερό μας ξεκούρασαν δεόντως από τη μικρή πορεία.

Ήταν πια μεσημέρι, όταν οι πρώτοι φοιτητές άρχισαν να καταφθάνουν κατάκοποι. Ο ξενώνας της δασικής υπηρεσίας, που δεν λειτούργησε ποτέ σαν τέτοιος, είχε ετοιμαστεί από μέλη του Πολιτιστικού Συλλόγου για να προσφέρει τον ύπνο στους φοιτητές. Δωμάτια, κρεβάτια, στρώματα, σεντόνια και κουβέρτες, όλα ετοιμάστηκαν ειδικά για την παραμονή μας στο Περιβόλι. Ένα ερειπωμένο κι εγκαταλελειμμένο κτίριο πήρε ζωή για ένα χρονικό διάστημα δέκα πέντε ημερών.

Το ίδιο έγινε και με το κτίριο του σχολείου. Χωρίς παιδιά πια, εδώ και πολλά χρόνια, μία αίθουσά του χρησίμευε πλέον για πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Επισκεφθήκαμε όλους τους χώρους που μας ήταν απαραίτητοι τόσο για ύπνο και φαγητό, όσο και για τις εισηγήσεις. Ο Πολιτιστικός Σύλλογος είχε κάνει θαύματα. Δημιούργησε την απαραίτητη υποδομή εκ του μηδενός.

Μέχρι το βράδυ, σχεδόν όλα τα μέλη της ομάδας είχαν αφιχθεί στο χωριό. Η πλατεία του οικισμού, αυτή την ώρα, έσφυζε από ζωή. Το 'να κέρασμα διαδέχεται τ' άλλο. Η μουσική, εντονότερη τώρα με τη βοήθεια του ενισχυτή και των ηχείων, συνόδευε το δείπνο μας.

Ένας μυρωδάτος καπνός ψητού ξεκινούσε από τις ψησταριές των καταστημάτων κι απλώνετο σ' όλη την πλατεία. Καμία θέληση, όσο ισχυρή κι αν ήταν, δεν μπορούσε να του αντισταθεί.

Μας εντυπωσίασε η βόλτα των γερόντων στην πλατεία. Μετακινούνται πέρα δώθε, έχοντας την ίδια κορμοστασιά, κρατώντας το ίδιο βήμα, κάνοντας τις ίδιες κινήσεις.

Κάποτε, σταματούσαν για λίγο, κοιτάζοντο στα μάτια, συμφωνούσαν ή διαφωνούσαν και μετά πάλι συνέχιζαν το αέναο βάδισμά τους.

Τίποτε δεν ενοχλούσε τις συζητήσεις τους, ακόμη και τα μικρά παιδιά που έτρεχαν θορυβώντας γύρω τους.

Παρόλο που έπρεπε να σηκωθούμε νωρίς το πρωί, κοιμηθήκαμε πολύ αργά εκείνο το βράδυ.

Κυριακή, 21 Ιουλίου.

Ευπνήσαμε από τους ήχους της καμπάνας που καλούσε τους πιστούς στη θεία λειτουργία της Κυριακής. Ο ήλιος ήταν ακόμη κρυμμένος πίσω από το ύψωμα του Σωτήρος. Το κρύο πρωινό φως της ημέρας μας προδιέθετε για ένα ζεστό καφέ. Συναντηθήκαμε στο "μαγαζί", όπου θα πέραμαε απ' εδώ και στο εξής το πρωινό και το μεσημεριανό μας γεύμα. Η εργασία μας στο Περιβόλι ουσιαστικά άρχιζε. Το ξεκίνημα όμως είναι πάντα δύσκολο.

Η συζήτηση στην αίθουσα του σχολείου φάνηκε να φθάνει σ' αδιέξοδο. Η επιτόπια έρευνα και μελέτη χρειάζεται πάνω απ' όλα πείρα και μεθοδολογία. Τελικώς, δύο απόψεις ξεχώρισαν στη συζήτηση. Η μία, υπεστήριζε ότι χρειάζεται μια μεθοδολογία και μια καθοδήγηση για την έναρξη των εργασιών, κι η άλλη, ότι έπρεπε να εργαστούμε χωρίς πολλές προστριβές λόγω περιορισμένου χρόνου. Το πρόβλημα μετατέθηκε για την απογευματινή συνεδρίαση.

Αρχίσαμε ήδη να γνωρίζουμε τον οικισμό και πολλούς από τους κατοίκους του. Η φιλοξενία ήταν εξαιρετική και οι προσκλήσεις για κέρασμα τόσο στα σπίτια, όσο και στα "μαγαζιά" συνεχώς πολλαπλασιάζοντο. Το γεγονός αυτό μας έδινε την ευκαιρία να συλλέγουμε πληροφορίες σχετικές με τη μελέτη μας.

Η απογευματινή συνεδρίαση της ομάδας κύλησε με μεγαλύτερη ευκολία από την πρωινή. Είχαν πια αφιχθεί όλα τα μέλη της κι αυτό βοήθησε κατά πολύ τις εργασίες. Αποφασίστηκε να δημιουργηθούν μικρότερες ομάδες σύμφωνα με το θέμα που θα εργάζοντο. Συνολικά συγκροτήθηκαν οι εξής ομάδες : α) ιστορική, β) κοινωνική, γ) οικονομική, δ) του χώρου, ε) προστασίας του περιβάλλοντος (νομική) και στ) παιδείας και γενικότερα σχολικής ηλικίας. Ακόμη, πριν την έναρξη της ουσιαστικής έρευνας, αποφασίστηκε να γίνουν δύο ειδικές εισηγήσεις, επί πλέον των άλλων που θα πραγματοποιούντο κατά τη διάρκεια της παραμονής μας στο Περιβόλι, η μία εθνολογική - λαογραφική κι η άλλη για την οργάνωση του κοινοτικού χώρου και τη δομή του οικισμού.

Τις δύο πρώτες εισηγήσεις ακολούθησε μία κατατοπιστική κι εμπειριστατωμένη εισήγηση για τα τοπωνύμια του Περιβολίου.

Δευτέρα, 22 Ιουλίου.

Ξεκινήσαμε αργά το πρωινό, για μία πορεία περιφερειακά του οικισμού, από τη νοτιοδυτική πλευρά του, μέχρι το ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία. Η ζέστη ήταν αφόρητη κι όπως μας είπαν, αν βλέπαμε σύννεφα στον "Κολέο", ένα ύψωμα δυτικά του οικισμού, υπήρχε μεγάλη πιθανότητα να βρέξει.

Όσο ανεβαίναμε σε υψόμετρο, τόσο ανακαλύπταμε μια πανοραμική θέα της γύρω περιοχής και του Περιβολίου. Συναντήσαμε στο δρόμο μας ένα συνεργείο που εργάζεται για την επέκταση του δικτύου ύδρευσης της Κοινότητας. Η πίεση για κατανάλωση περισσότερου νερού, που ασκείτο στον αναπτυσσόμενο οικισμό, μαρτυρούσε τόσο την αλλαγή στον τρόπο ζωής, όσο και την εισβολή της δεύτερης κατοικίας και του τουρισμού.

Ανεβήκαμε στο ύψωμα με σχετική ευκολία κι άνεση. Ευρισκόμενοι στην κορυφή του και θαυμάζοντας την εξαιρετική θέα ακούσαμε από την οδηγό μας Ζωίτσα την ιστορία του. Κατεβήκαμε με μεγαλύτερο κόπο. Περάσαμε το ρέμα που ρέει δυτικά του οικισμού και μπήκαμε σε δασωμένη περιοχή. Βαδίζαμε στη σκιά των δέντρων. Τα σύννεφα πύκνωναν με μεγάλη ταχύτητα στον ουρανό.

Οι πρώτες στάλες της καλοκαιρινής μπόρας δεν άργησαν να πέσουν. Βρισκόμασταν στη μέση της απόστασης Περιβόλι - Προφήτη Ηλία. Προχωρώντας να φτάσουμε γρήγορα στο μικρό ξωκλήσι, κάτω από τη χοντρή βροχή, είχαμε την εντύπωση ότι ο συννεφιασμένος ουρανός άγγιζε τα πεύκα και τις οξυές. Τα λιγοστά ρούχα μας μέσα σε λίγα λεπτά της ώρας είχαν ήδη βραχεί.

Μετά το βρέξιμο, κι ενώ το νερό έπεφτε καταρρακτωδώς, συνεχίσαμε την πορεία μας αδιαφορώντας πια για τη βροχή. Φτάσαμε στο ξωκλήσι τ' Άι Λια μέσα στον εκκωφαντικό θόρυβο των κεραυνών. Η ξύλινη πόρτα του, ευτυχώς για μας, ήταν ανοιχτή.

Έβρεξε για αρκετή ακόμη ώρα. Τα πρόσωπά μας αντανακλούσαν συγχρόνως ταλαιπωρία κι ικανοποίηση. Η εμπειρία για τα περισσότερα μέλη της ομάδας ήταν πρωτόγνωρη. Το υγρό από τη βροχή χώμα ανέδιδε ένα εξωτικό άρωμα που διαλυμένο σ'

εκείνο των βελονών των πεύκων μεθούσε τα ρουθούνια μας. Ο άνθρωπος της πόλης ανακάλυπτε τις χαρές της φύσης. Αισθανόμαστε πιο κοντά στον ουρανό, πιο κοντά ο ένας στον άλλο, πιο κοντά από ποτέ στο Θεό.

Όταν ξεκινήσαμε για το χωριό, ψιλόβρεχε κατά διαστήματα. Οι τελευταίες σταγόνες βροχής κυλούσαν στα ξεπλυμένα φύλλα των δέντρων. Το φως της ημέρας διαπερνούσε το πυκνό φύλλωμα του δάσους, αντανakλούσε στις πολυάριθμες σταγόνες νερού και διεσπάτο σε εκατομμύρια ακτίνες. Το κελάϊδισμα των πουλιών, που είχε σταματήσει όσο έβρεχε, συνόδευε την κάθοδό μας. Όλες οι αισθήσεις μας ευρίσκοντο σ' ευφορία. Το άγνωστο κι ο φόβος, το νερό πάνω μας, οι μυρωδιές του δάσους, το γλυκό τραγούδι των πουλιών, η Θεϊκή θέα και το τοπίο, οι μύθοι και η ιστορία του τόπου ύφαιναν το πέπλο της γοητείας που μας κάλυπτε.

Το βράδυ η εισήγηση του Στέργιου για τα τοπωνύμια του Περιβολίου κράτησε την προσοχή μας περισσότερο από δύο ώρες. Μας γοήτευσαν ιδιαίτερα όσα τοπωνύμια διατηρούντο στην Αρωμουνική γλώσσα. Ήταν μια ευκαιρία να μάθουμε μερικές βλάχικες λέξεις. Το σπουδαιότερο όμως που κρατήσαμε από την εισήγηση ήταν η υπερηφάνεια της καταγωγής και η αγάπη των ορεινών ανθρώπων για τον τόπο τους.

Τρίτη, 23 Ιουλίου.

Διανύαμε την 5η κατά σειρά μέρα της διαμονής μας στο Περιβόλι κι ο χώρος όλο και περισσότερο μας ήταν οικείος. Ορισμένοι κάτοικοι του χωριού, χωρίς να τους γνωρίζουμε, μας ήταν ήδη γνώριμοι. Διαλέγαμε τις βρύσες με το καλύτερο νερό. Μετακινούμαστε χωρίς δυσκολία μέσα στον οικισμό και κάναμε τις αγορές μας χωρίς κανένα πρόβλημα.

Το πρωί, μετά την εισήγηση για την εθνολογική σύνθεση της περιοχής, πήγαμε στο "χοροστάσι" του χωριού. Διασκεδάσαμε σαν μικρά παιδιά. Τα παιχνίδια εμπιστοσύνης της Διονυσίας έφεραν τα μέλη της ομάδας ακόμη πιο κοντά.

Το Χοροστάσι αποτελεί ένα φυσικό επίπεδο χώρο στη νότια

είσοδο του οικισμού. Παρόλες τις πρόσφατες επεμβάσεις που το μετέτρεψαν σε ποδοσφαιρικό γήπεδο, διατηρεί την επιβλητικότητα και τη φυσική ομορφιά του. Χώρος παράδοσης και ιστορικής μνήμης εξυπηρετεί και σήμερα κοινωνικές-πολιτιστικές ανάγκες της Περιβολιώτικης κοινωνίας. Παλιές φωτογραφίες του χώρου, των αδελφών Μανάκη από την γειτονική Αβδέλλα, των πρώτων κινηματογραφιστών των Βαλκανίων, θυμίζουν εποχές δόξας, ευημερίας, πολιτιστικής έξαρσης και κοινωνικού μεγαλείου.

Το παιχνίδι για μικρούς και μεγάλους αποτελεί την καλύτερη μέθοδο διδασκαλίας. Επιδοθήκαμε σε αυτοσχέδια θεατρικά παιχνίδια. Η παντομίμα κι οι σατυρικές ιστορίες εμπνευσμένες από τη ζωή του χωριού αλλά και το Πανεπιστήμιο, το δημοτικό σχολείο, την ποιμενική ζωή, τις ιδιαιτερότητες της πολιτιστικής ταυτότητας, την πολιτική ζωή, τα κοινωνικά προβλήματα κι άλλα επεκράτησαν σ' όλη τη διάρκεια του παιχνιδιού και μας κράτησαν συντροφιά μέχρι το μεσημεριανό φαγητό.

Η Τρίτη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν ημέρα γέλιου. Το βράδυ συγκεντρωθήκαμε στην αίθουσα του δημοτικού σχολείου, όπου μας έγινε μία προβολή διαφανειών από οικισμούς της βόρειας Πίνδου. Η εισήγηση που συνόδευε την προβολή πραγματεύετο την κακογουστιά του σύγχρονου Έλληνα. Οι διαφάνειες είχαν επιλεγεί ειδικά για την εικονογράφηση της εισήγησης. Το γέλιο υπήρξε άφθονο. Όμως με μεγάλη ευκολία διαπιστώσαμε ότι ο απλός άνθρωπος του χωριού ήταν αμέτοχος σ' όλη τη διαδικασία έμπνευσης και παραγωγής κακόγουστων πραγμάτων. Η απάθειά του και η καταναλωτική του στάση είναι ίσως τα μόνα πράγματα για τα οποία ευθύνεται.

Εξακριβώσαμε ότι ο μηχανισμός εισβολής κακόγουστων δημιουργημάτων στον παραδοσιακό χώρο και την κοινωνία του πραγματοποιείται με πολύ απλό τρόπο. Συνήθως το αναλαμβάνει ο "εκπολιτιστικός-εξωραϊστικός-επιμορφωτικός" σύλλογος του χωριού. Τις περισσότερες φορές έχει έδρα τον τόπο διασποράς. Η πολιτιστική αλλοίωση της πλειοψηφίας των μελών του είναι μεγάλη. Έτσι πολλές φορές σκόπιμα και λιγότερες από άγνοια, ο κάθε σύλλογος στην προσπάθειά του να ωραιοποιήσει την ιστορία του

χωριού καταλήγει σε κακόγουστες επεμβάσεις στο χώρο. Πρωταρχική θέση στα κακόγουστα δημιουργήματα έχει το μνημείο πεσό-ντων και οι προτομές. Η ποικιλία συνθέσεων, υλικών και αισθητικής ξεπερνά κάθε επιστημονική φαντασία. Ακολουθούν τα εικονίσματα, τα φωτιστικά στις πλατείες, ορισμένες βρύσες, παγκάκια, πίδακες, λιμνούλες, γεφυράκια, κωδωνοστάσια, τέλος εντοιχισμένες μαρμάρινες πλάκες ευεργεσιών κι ευεργετών.

Ουσιαστικά, ο κίνδυνος εντοπίζεται στις νέες χρήσεις που εισάγονται στον παραδοσιακά δομημένο ιστό και τις νέες πρακτικές στην κοινωνική ζωή.

Με τον τρόπο αυτό, η ρήξη με τις παραδοσιακές δομές είναι συνολική και η ταυτότητα του χώρου και της κοινωνίας του αλλοιώνεται ριζικά.

Αν τα υλικά δόμησης είναι σύγχρονα κι η αισθητική κακή, το "κακό" θα λέγαμε είναι μικρό. Όταν όμως οι επεμβάσεις εξαφανίζουν ή αλλοιώνουν αισθητά τα σημεία αναφοράς του χρόνου και του χώρου, τότε το φαινόμενο της κακογουστιάς χρειάζεται ριζική αντιμετώπιση, γιατί αποτελεί υπόθεση της ιδιαίτερης πολιτιστικής ταυτότητας του οικισμού και κατ' επέκταση του εθνικού χώρου.

Τετάρτη, 24 Ιουλίου.

Ο Βασίλης είχε πλέον εισηγηθεί την εθνολογική συγκρότηση του χώρου κι ο Μιχάλης την οργάνωση του κοινοτικού χώρου και τη δομή του οικισμού. Μαζί με την εισήγηση του Στέργιου για τα τοπωνύμια του Περιβολίου, η ομάδα ήταν εφοδιασμένη με αρκετά δεδομένα.

Η ομάδα του χώρου είχε πραγματοποιήσει την προηγούμενη ένα πολύωρο περίπατο μέσα στον οικισμό. Έχοντας βασικό εργαλείο την "παρατήρηση", την "καταγραφή", την "ανάλυση" και τη "σύνθεση", ξεκίνησε από την πλατεία του χωριού. Σ' αυτή καταγράφηκε το 70 % των στοιχείων της οικιστικής δομής.

Ο περίπατος συνεχίστηκε καταγράφοντας βρύσες, συνοικίες, ξωκλήσια, καταστήματα, κοινοτικά κτίρια, τοποθεσίες, εικονίσματα, παιδικές χαρές, προτομές και ηρώα, τέλος οικονομικές και

κοινωνικές δραστηριότητες, έτσι όπως αποτυπώνονται στον οικιστικό ιστό.

Παρατηρήθηκε ότι το πρότυπο οργάνωσης του Περιβολίου, παρόλο που η δόμηση στον οικισμό ξεκινάει στη δεκαετία του '80, ακολουθεί τις παραδοσιακές αρχές οικιστικής συγκρότησης. Ο οικισμός αναπτύσσεται με ομόκεντρους κύκλους γύρω από την πλατεία και οι συνοικίες κρατούν τα ιστορικά τους όρια κι ονόματα.

Ακόμη παρατηρήθηκε ότι οι "εξουσίες" (κοινωνική, οικονομική, θρησκευτική, διοικητική, κι' άλλες), εκφράζονται στο κέντρο του οικισμού, δηλαδή στην πλατεία. Καταγράφηκαν επίσης, οι πέντε συνοικίες του χωριού καθώς κι όλες οι βρύσες του. Σκιαγραφήθηκαν επί πλέον δύο οδικοί άξονες : ο ένας βορρά-νότου, που συνδέει τον οικισμό με τη Βωβούσα-Γρεβενά, κι ο άλλος Ανατολή-Δύση, όπου είναι εγκατεστημένο το εμπόριο.

Αποτυπώθηκε στη συνέχεια η ιστορική οριοθέτηση του οικισμού. Τα όρια αυτά καθόριζαν: ανατολικά το νεκροταφείο και το ξωκλήσι του Αγίου Αθανασίου, βόρεια το ξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής, δυτικά το ξωκλήσι του Αγίου Παντελεήμονα και νότια τα υψώματα της περιοχής "Φάγκου - Βίμτου".

Η οριοθέτηση του κοινοτικού χώρου ακολουθούσε την ίδια τακτική. Μακρύτερα στα κοινοτικά όρια υπήρχαν ξωκλήσια που έπαιζαν τον ίδιο ρόλο. Ο Άγιος Σωτήρας επί του ομωνύμου υψώματος καθόριζε το ανατολικό όριο, το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου το βόρειο, ο Προφήτης Ηλίας το δυτικό και τέλος ο αυχέννας του "Φάγκου - Βίμτου" το νότιο.

Τα πρώτα συμπεράσματα δεν άργησαν να 'ρθούν. Ο οικισμός του Περιβολίου, παρόλο που καταστράφηκε ολοσχερώς το 1943 και ουσιαστικά ανοικοδομείται κάτω από ασφυκτική οικοδομική πίεση από τη δεκαετία του '80, διατηρεί όλες τις μνήμες του χρόνου (ιστορίας) και του χώρου (δομή του οικισμού και οργάνωση του κοινοτικού χώρου).

Η πλατεία, οι βρύσες, οι συνοικίες, τα ξωκλήσια, το χοροστάσι, το δάσος, οι βοσκότοποι, οι μικρές καλλιεργήσιμες εκτάσεις, το μοναστήρι, τα τοπωνύμια και οι ιστορίες που τα συνοδεύουν, απο-

τελούν σημεία του χρόνου και του χώρου. Οι αναφορές σ' αυτά, δηλαδή τα σημεία του χρόνου και του χώρου, παρόλο τον κίνδυνο αλλοίωσης κι εξαφάνισης που διατρέχουν, συντελούν στη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας της Περιβολιώτικης κοινωνίας. Συνθέτουν, συμπερασματικά, όλα τα σημεία αναφοράς της ταυτότητας του χώρου και της κοινωνίας του.

Το Περιβόλι αποτελεί το γεωγραφικό σημείο που ιστορικά προσδιορίζει μια κοινωνική ομάδα με ιδιαίτερα πολιτιστικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά. Το γεγονός αυτό, ευτυχώς, φαίνεται ν' απασχολεί ορισμένα μέλη του "εκπολιτιστικού συλλόγου" που καταβάλλουν υπεράνθρωπες προσπάθειες να αντιμετωπίσουν το κύμα εκχυδαϊσμού της παράδοσης και της κακογουστιάς.

Πέμπτη, 25 Ιουλίου.

Ξεκινήσαμε νωρίς το πρωί για την ανάβαση στον Άι Σωτήρα. Βαδίσαμε για μικρό χρονικό διάστημα μέσα στον οικισμό μέχρι το ξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής. Στραφήκαμε ανατολικά και, συνεχίζοντας να κατεβαίνουμε, περάσαμε από το νεκροταφείο και τα σφαγεία της Κοινότητας. Περάσαμε δρασκελίζοντας κυριολεκτικά τις χοντρές κροκάλες του "Αράου Άλμπου". Το ποτάμι είχε αρκετό νερό, αλλά το πέρασμά του έγινε σχετικώς εύκολα. Οι μικρές κοιλότητες του εδάφους φιλοξενούσαν εκατομμύρια γηρίνους, που στο πέρασμά μας αστραπιαία κρύβονταν στα βράχια.

Μόλις περάσαμε στην ανατολική όχθη του ποταμού, μπήκαμε σε δασωμένη περιοχή. Όλη η βορειο-δυτική πλευρά του υψώματος καλύπτετο από πυκνή βλάστηση. Ιτιές, πλατάνια και σκλήθρα αφθονούσαν στις όχθες του ποταμού. Αμέσως μετά, μόλις πήραμε το μονοπάτι για τον Άι Σωτήρα, πανύψηλα πεύκα σκίαζαν το πέρασμά μας. Μερικές κουτσουπιές, λίγα σποραδικά έλατα κι ελάχιστα κέδρα απαντούσαν σ' αυτό το υψόμετρο.

Η ομάδα του χώρου φάνηκε αντάξια του θέματος που πραγματεύετο. Είχε προηγηθεί το βράδυ της χθεσινής ημέρας η εισήγηση της Τζελίκας για το νομικό καθεστώς προστασίας της φύσης. Η

ευκαιρία που παρουσιάζετο με την πορεία αυτή ήταν μεγάλη. Βαδίζοντας μέσα στο δάσος αυτοσχεδιάσαμε ένα περιβαλλοντικό παιχνίδι. Περιγράφοντας ένα δέντρο, (κορμό, φύλλα, καρπό, υψόμετρο κι άλλα.), τα μέλη της ομάδας καλούντο να βρούν τ' όνομά του. Διαπιστώσαμε με μεγάλη μας έκπληξη ότι και τα πιο γνωστά δέντρα, όπως το πεύκο ή το έλατο ήταν άγνωστα σε πολλούς από μας.

Η κόπωση της ανάβασης άρχισε να φαίνεται στα πρόσωπά μας, όταν, σε υψόμετρο περίπου 1000 μέτρα, βγήκαμε σ' ένα ξέφωτο. Σταθήκαμε περίπου για δέκα πέντε λεπτά της ώρας. Η θέα ήταν γοητευτική ιδίως ανατολικά προς την περιοχή "Κουπατσαρέϊκα". Οι κορυφογραμμές διαδέχοντο η μια την άλλη κάτω απ' ένα πλάγιο φωτισμό του ηλίου. Το καθαρό οξυγόνο αναζωογονούσε τις ανάσες μας κι έδιωχνε την κούραση της ανάβασης. Το καταπράσινο λιβάδι εμπρός στα πόδια μας, κεντημένο με πολύχρωμα λουλούδια ξεκούραζε το βλέμμα μας και παρέσυρε σε ονειροπολήσεις. Μερικές κοπέλες αναφέρθηκαν στο κινηματογραφικό έργο η "Η μελωδία της ευτυχίας".

Διανύσαμε τα λίγα μέτρα που μας απέμειναν μέχρι το ξωκλήσι. Καθίσαμε στη βόρεια πλευρά του με θέα τον Άγιο Σωτήρα της Αβδέλλας. Συναγωνίζοντο τα βουνά σε ύψος, συναγωνίζοντο όμως και τα ξωκλήσια. Ο Άγιος Σωτήρας της Αβδέλλας ευρίσκετο μερικά μέτρα ψηλότερα εκείνου του Περιβολίου.

Είχαμε τόσο ταυτιστεί με τον χώρο, ώστε στις συζητήσεις πια αναφέραμε τον δικό μας Αι-Σωτήρα, ή τη δική μας Αγία Παρασκευή, εννοώντας φυσικά του Περιβολίου. Πάνω στον Άγιο Σωτήρα τ' αστεία, τα πειράγματα και το γέλιο δεν μας έλειψαν. Δεν υπήρχε φράση που να μη σχολιάζετο από κάποιον. Ίσως ήταν ο χώρος, ίσως όμως και οι συνθήκες που μας είχαν συντονίσει σ' ένα πηγαίο κι αγνό, αυθόρμητο γέλιο. Μερικοί διέθεταν υποκριτικές ικανότητες και τ' αστείο γυρνούσε σε μικρό θεατρικό έργο.

Η επιστροφή στο χωριό έγινε με μεγαλύτερη ευκολία και συντομότερο χρόνο κι' αυτό όχι γιατί ήταν η κατηφόρα αλλά αισθανόμασταν πλέον έμπειροι ορειβάτες. Όμως σ' όλες μας τις πορείες για περισσότερη σιγουριά παίρναμε μαζί μας νεαρούς οδηγούς. Η

ανάγκη μας αυτή είχε ως αποτέλεσμα την καλύτερη γνωριμία με άτομα του χωριού. Το μόνο πρόβλημα που είχαμε με τους οδηγούς μας ήταν το νεαρό της ηλικίας τους. Επί πλέον γνωρίζοντας το μονοπάτι βάδιζαν αρκετά γρήγορα για μας.

Όταν πλησιάζαμε στην επιστροφή τον οικισμό, είμασταν περήφανοι για τη μικρή μας πορεία. Είχαμε την εντύπωση ότι όλος ο κόσμος θα βγεί να μας προϋπαντήσει και να μας χειροκροτήσει για το κατόρθωμά μας. Όμως τίποτ' απ' όλ' αυτά δεν συνέβη. Φτάσαμε στην πλατεία, καθίσαμε σ' ένα καφεενείο και παραγγείλαμε το καθιερωμένο πια τσιπουράκι μας. Εξ άλλου το τσίπουρο δεν μας ξεκούραζε μόνο, αλλά αποτελούσε, ύστερα απ' ένα σημαντικό αριθμό, "επιστημονική μέθοδο" συλλογής πληροφοριών για τη μελέτη μας.

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας, η ομάδα στο σύνολό της ξεκίνησε να επισκεφθεί μια στάνη στην περιοχή της "Τίζας". Μόλις είχαμε σηκωθεί από το τραπέζι κι' έπρεπε να βαδίσουμε περισσότερο από μία ώρα. Τις απογευματινές ώρες η ζέστη ήταν ανυπόφορη. Όλες αυτές τις μέρες ο καιρός μας είχε συνηθίσει σε μια μικρή απογευματινή βροχούλα. Μετά την ξαφνική μπόρα που είχαμε στην πορεία για τον Προφήτ' Ηλία, κάθε φορά που έμελλε να περπατήσουμε εφοδιαζόμασταν με τ' απαραίτητα ρούχα.

Βαδίζαμε πάνω στη χαλικόστρωτη αμαξιτή οδό κατευθυνόμενοι νότια προς την περιοχή της "Τίζας". Το υψόμετρο συνεχώς ανέβαινε. Όλα τα υψώματα της περιοχής ήταν γυμνά από δέντρα και μόνο στις κοιλότητες του εδάφους και τα μικρά ρέματα υπήρχαν συστάδες πεύκων και οξυάς. Αριστερά μας, με κατεύθυνση αντίθετη προς τη δική μας κυλούσαν τα νερά του ποταμού "Αράου Άλμπου". Η περιοχή της "Τίζας" σχημάτιζε μια ορεινή λεκάνη που την διέσχισε ο ποταμός "Αράου Άλμπου" από νότο προς βορρά. Τα υψώματα του "Κόντουρου" αποτελούσαν το ανατολικό όριο της λεκάνης και το ορεινό συγκρότημα του "Κολέου" το δυτικό. Όλα τα νερά αυτής της λεκάνης σχημάτιζαν δυο σημαντικά ρέματα που έσμιγαν στις βόρειες παρυφές του Περιβολίου.

Λίγα χιλιόμετρα έξω από τον οικισμό συναντήσαμε στ' αριστερά μας τον χώρο απόθεσης απορριμάτων του χωριού. Ήταν κι αυτό

ένα άλυτο πρόβλημα της σύγχρονης κοινωνίας. Διαπιστώναμε με λύπη μας ότι οι προτεραιότητες της "σύγχρονης ανάπτυξης" καθορίζοντο με βραχυπρόθεσμα κριτήρια. Ο άνθρωπος ευρίσκετο στο κέντρο της, λειτουργώντας ως μονάδα έξω από το κοινωνικό σύνολο. Χαρακτηριστικά που απουσίαζαν από την αντίληψη της παραδοσιακής κοινωνίας.

Αφήσαμε πίσω μας τα κοράκια που έκαναν κύκλους πάνω από τα σκουπίδια. Η ώρα ήταν επτά το απόγευμα κι' ο ήλιος άρχιζε να κατεβαίνει στη δύση του. Ισομεγέθη κοπάδια προβάτων, περίπου 300 κεφαλιών, έβοσκαν στις καταπράσινες πλαγιές των λόφων. Τα ζώα μετακινούμενα με αργές κινήσεις δημιουργούσαν διάφορα γεωμετρικά σχήματα. Συνήθως σχημάτιζαν ένα κύκλο που άλλαζε αργά θέσεις. Τα σκυλιά του κοπαδιού έζωναν κυριολεκτικά τον κύκλο. Όταν κάποιο πρόβατο ξεχώριζε από τ' άλλα, τότε αναλάμβαναν με δεξιοτεχνία να το επαναφέρουν στους "κύκλους" της οικογένειας.

Ήταν ώρα επιστροφής του κοπαδιού στη στρούγκα. Το "Γκεσέμι", το πιο δυνατό κι όμορφο τραγί του κτηνοτρόφου, βάδιζε περήφανα με σηκωμένο το κεφάλι μπροστά στο κοπάδι. Τα λιγοστά γίδια του κοπαδιού προπορεύοντο της πομπής. Τα σκυλιά αποτελούσαν τις πλαγιοφυλακές της φάλαγγας. Κάπου-κάπου, όταν ένα αδύνατο πρόβατο καθυστερούσε σημαντικά, ένας σκύλος αναλάμβανε να το επαναφέρει στην τάξη. Το βιολογικό ρολόϊ δούλευε με μεγάλη ακρίβεια. Ήταν ώρα γι' άρμεγμα.

Φτάσαμε στην τελευταία στρούγκα της "Τίζας". Ευρίσκετο σε 1650 μέτρα υψόμετρο και σε μικρή απόσταση από τον ομώνυμο αυχένα. Ήταν κατασκευασμένη στ' ανατολικά πρηνή ενός μικρού λόφου και καλά προστατευμένη από τους βόρειους άνεμους. Δύο κύκλοι, ο ένας διπλάσιος του άλλου, εφάπτονταν σ' ένα σημείο όπου κι άφηναν στενό άνοιγμα που επέτρεπε το πέρασμα ενός προβάτου. Η "στρούγκα", δηλαδή ο μικρός κύκλος, χωρούσε ασφυκτικά όλα τα ζώα. Το "γρέκι", δηλαδή ο μεγαλύτερος κύκλος, διέθετε περισσότερο χώρο για το κοπάδι. Δίπλα από τους δύο κύκλους ύπηρχε η καλύβα του βοσκού. Η κατασκευή της στρούγκας, καθώς και τα υλικά της, ήταν φυσικά εκτός από το

φύλλο PVC που κάλυπτε την καλύβα του κτηνοτρόφου.

Το έδαφος που ήταν κατασκευασμένη η στρούγκα είχε ελαφρά κλίση. Η είσοδος των ζώων εγένετο από το χαμηλότερο σημείο της στρούγκας και η έξοδος τους προς το γρέκι από ψηλότερο, ώστε να δυσκολεύονται να πηδήξουν έξω.

Ο "στρουγκάρης" χτυπά με τη γκλίτσα του τα ζώα προς το άνοιγμα, από το οποίο επικοινωνούν οι δύο κυκλικοί χώροι και στο οποίο βρίσκεται ο "αρμεκτής". Πρώτα περνούν τα γίδια κι ύστερα τα πρόβατα. Κάθε ζώο γνωρίζει τη σειρά που θα τ' αρμέξουν και δεν υπάρχει καμιά παρεξήγηση. Περιμένει υπομονετικά την ώρα τ' αρμέγματός του. Η ανακούφιση που νοιώθει με τ' άρμεγμα είναι μεγάλη κι ίσως αυτή η υπομονετική αναμονή να μην οφείλεται, όπως πιστεύει ο άνθρωπος, στο χαμηλό δείκτη νοημοσύνης του προβάτου. Το "γρέκι" διαθέτει κι ένα δεύτερο άνοιγμα που επιτρέπει στα ζώα να βοσκήσουν γύρω από τη "στρούγκα" όσο υπάρχει ακόμη φως.

Παρατηρούσαμε με μεγάλη μας έκπληξη τον πλούτο μιας άγνωστης σ' εμάς ζωής. Οι εικόνες της περνούσαν μπροστά στα μάτια μας με την ίδια ταχύτητα που οι πληροφορίες έρχονταν στ' αυτιά μας. Κάθε ζώο, πρόβατο ή γίδα, νεαρό ή γερασμένο, αρσενικό ή θηλυκό, είχε το δικό του όνομα. Δεκάδες διαφορετικά σε ήχο, σε σχήμα, σε υλικό και σε μέγεθος κουδούνια είχε το καθένα το δικό του όνομα. Κάθε ζώο ανάλογα με το ρόλο που έπεζε στο κοπάδι, αν ήταν πρόβατο ή γίδα, κριάρι ή τράγος, αρνί ή κατσίκι, σκύλος ή άλογο, μουλάρι ή γαϊδαρος έφερε τον ανάλογο τύπο κουδουνιού.

Ο πλούτος της ζωής της στάνης ήταν ανεξάντλητος. Υπήρχαν διαφορετικά σφυρίγματα για το κάλεσμα ή το διώξιμο των ζώων. Τα σφυρίγματα ή οι ήχοι ήταν επί πλέον διαφορετικοί για τα σκυλιά, τ' αλογα, τα πρόβατα, τα γίδια, τα μουλάρια ή τα γαϊδούρια.

Όση ώρα παρακολουθούσαμε τη διαδικασία αρμέγατος, τα σκυλιά συγκεντρωμένα σε στρατηγικό σημείο της "στρούγκας" μας εμπόδιζαν να πλησιάσουμε κοντά. Είχαμε παραταχθεί σ' ένα ψηλότερο ασφαλές σημείο, που μας επέτρεπε μια πανοραμική άποψη του χώρου. Δε μας εμπόδιζαν μόνο να πλησιάσουμε τη στάνη, αλλά "μάζευαν" κι όσα ζώα προσπαθούσαν ν' απομακρυνθούν απ' αυτή.

Όταν τ' άρμεγμα τελείωσε, ο κτηνοτρόφος έβαλε λίγο γάλα σ' ένα μεταλλικό δοχείο και τάϊσε τα σκυλιά. Πρώτο έφαγε το μεγαλύτερο κι ισχυρότερο κι έπειτα ακολούθησαν τ' άλλα ανάλογα με τη δική τους ιεραρχία. Η ποιμενική ζωή συνεχώς μας δίδασκε. Τα ζώα είχαν αξίες που ο άνθρωπος τις είχε προ πολλού εγκαταλείψει.

Η ώρα της επιστροφής στο χωριό πλησίαζε. Συγκεντρωθήκαμε για την εκκίνηση της πορείας. Ντυθήκαμε πιο γερά. Είχαμε το καλύτερο φως της ημέρας για την επάνοδο στη βάση μας. Βουκολικά μαγεμένοι βαδίζαμε με φτερωτά βήματα. Είμασταν ερωτευμένοι. Ο Πάνας είχε βοηθήσει σ' αυτό. Μας έδωσε τραγοπόδαρα για την επιστροφή μας.

Όσοι από μας είχαν αφήσει τις προκαταλήψεις για το χώρο και τους ανθρώπους του, έπαψαν και να νοιώθουν ξένοι. Αντιλαμβάνοντο πλέον τις σχέσεις ανθρώπου χώρου, ανθρώπου-ζώων, τους κοινωνικούς μηχανισμούς, την οικονομία να λειτουργούν διαφορετικά. Ζούσαν μια διαφορετική ταυτότητα. Προσθέτοντάς την στη δική τους, μαζί μ' άλλες, δημιουργούσαν τον πλούτο της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας.

Πολλοί από μας, στις συζητήσεις της επιστροφής, εξέφραζαν τη λύπη τους για τήν αντίληψη που επικρατούσε σ' εθνικό επίπεδο. Την αντίληψη που σκόπιμα διατηρούσε τον ανώτερο και κατώτερο πολιτισμό. Την πολιτική που οδηγούσε σ' ένα ομοιόμορφο εθνικό πρότυπο, που εξαφάνιζε τις ιδιαιτερότητες και οδηγούσε με μαθηματική ακρίβεια στην πολιτιστική φτώχεια. Εξ άλλου οι ιδιαιτερότητες δεν υπαγορεύουν ούτε καθορίζουν το εθνικό αίσθημα. Αυτό καθορίζεται από τις αναφορές στο χώρο (οργάνωση-δομές) και στον χρόνο (ιστορία-ήθη κι έθιμα).

Παρασκευή, 26 Ιουλίου.

Το ελληνικό καλοκαίρι είναι γεμάτο θρησκευτικές γιορτές. Αν εξαιρέσουμε το θρησκευτικό αίσθημα, η κοινωνική και πολιτισμική τους διάσταση έχει τεράστια σημασία για τη ζωή της ορεινής Πίνδου. Η "transhumance", αυτός ο "ημινομαδικός" βίος, όπως μετα-

φράζεται ελληνικά, ενσωμάτωσε στην τρισχιλιετή ζωή του όλες τις θρησκευτικές λατρείες κι εκδηλώσεις. Δεν υπάρχει κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική έκφραση της ζωής των "Αρωμούνων" που να μην περιέχει στοιχεία τόσο της παγανιστικής, όσο και της χριστιανικής θρησκείας.

Δύο σημαντικές ημερομηνίες για τη ζωή των μετακινούμενων κτηνοτρόφων είναι η 23η Απριλίου (του Αγίου Γεωργίου), ημέρα ανόδου στους ορεινούς βοσκότοπους, και η 26η Οκτωβρίου (του Αγίου Δημητρίου), ημέρα καθόδου στα χειμαδιά. Σ' όλο αυτό το διάστημα, μεταξύ Αγίου Γεωργίου και Αγίου Δημητρίου, υπάρχει μία πληθώρα θρησκευτικών εορτών που καθορίζουν σημαντικά αλλά κι επηρεάζουν την ορεινή ζωή. Σημειώνουμε μερικές από τις σημαντικότερες εορτές: του Άι Γιάννη του Κλήδονα, του Προφήτ' Ηλία, της Αγίας Παρασκευής, του Αγίου Παντελεήμονος, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος, η Κοίμηση της Θεοτόκου, του Ιωάννη του Προδρόμου, η Γένεση της Θεοτόκου και η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού.

Οι προετοιμασίες για το πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής στο Περιβόλι άρχισαν από πολλές μέρες πριν. Συνεργεία από εργάτες καθάριζαν τους δρόμους, την πλατεία, τα προαύλια των ναών κι όλους τους κοινόχρηστους χώρους. Τα καταστήματα εφοδιάζοντο με σφαχτά κάθε είδους, με κρασί και με τσίπουρο, με λαχανικά για σαλάτες, με τυριά και πατάτες.

Παρατηρούσαμε να πηγαινοέρχονται μεγάλα φορτηγά με προμήθειες από τα Γρεβενά στο Περιβόλι. Πολλά άτομα από τα γύρω χωριά, κυρίως Αβδέλλα, Σαμαρίνα και Βωβούσα, αλλά κι από τα Γρεβενά, τη Βέρροια, τη Λάρισα, τα Τρίκαλα, τον Τύρναβο, το Βόλο, το Βελεστίνο, τη Θεσσαλονίκη κι όλους τους τόπους διασποράς της Περιβολιώτικης κοινωνίας, έφταναν στο Περιβόλι κατά δεκάδες, δημιουργώντας κυκλοφοριακό αδιέξοδο και πρόβλημα καταλυμάτων.

Η παράδοση και πιά ειδικά η ιδιαίτερη ταυτότητα λειτουργούσε σ' όλο της το μεγαλείο κι έκταση. Σημεία αναφοράς της Περιβολιώτικης κοινωνίας ο γεωγραφικός χώρος (ο οικισμός Περιβόλι) και ο χρόνος (το πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής). Σημείο

συνάντησης της διασποράς το "χωριό", ("χοάρα", όπως την ονομάζουν οι Περιβολιώτες) αυτές τις μέρες, συγκέντρωνε τις προϋποθέσεις για ανταλλαγή πληροφοριών για τη ζωή του χειμώνα. Πατροπαράδοτη συνήθεια που διατηρήθηκε μέχρι τις μέρες μας, κάτω από άλλες μορφές, αλλά την ίδια ουσία.

Από νωρίς το πρωί πολλοί Περιβολιώτες συγκεντρώθηκαν μέσα κι έξω από το ξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής στις ανατολικές παρυφές του οικισμού. Η ζέστη ήταν αφόρητη. Πολλά άτομα κρατούσαν αλεξήλια κι' άλλα προτίμησαν τη σκιά των δύο πλατάνων στην είσοδο του προαύλιου της εκκλησίας. Οι Επίτροποι της εκκλησίας τοποθέτησαν το "παγκάρι" έξω από τον ναΐσκο στη δυτική πλευρά του. Ήταν ίσως, η μοναδική ευκαιρία για να βελτιωθούν κάπως τα οικονομικά του ναού. Με μεγάλη διακριτικότητα, αλλά και ζήλο κι επιμονή, οι Επίτροποι φρόντιζαν για καλύτερες εισπράξεις.

Τα "όργανα" κατέφθασαν γύρω στις έντεκα το πρωί. Περιμέναμε με αγωνία να παρακολουθήσουμε το έθιμο του "υψώματος" της εικόνας. Ουσιαστικά επρόκειτο για ένα πλειοδοτικό διαγωνισμό της εικόνας που έδινε στον πλειοδότη το δικαίωμα να χορέψει πρώτος.

Το έθιμο ήθελε τα χρήματα από το "ύψωμα" να πηγαίνουν στη Μητρόπολη. Όμως έτσι, δεν ωφελείτο και πολλά πράγματα ο τοπικός ναός. Η λύση δόθηκε με τα μεροκάματα. Καθορίζεται λοιπόν, η αξία του μεροκάματου σε δραχμές κι ο πλειοδότης προσφέρει μεροκάματα στη θέση των χρημάτων. Φυσικά τα μεροκάματα μετατρέπονται σε χρήματα, αλλά τα ωφελείται πλέον η εκκλησία του χωριού.

Μέχρι να μας εξηγήσουν την πονηράδα του ανθρώπινου πνεύματος, οι ιερείς με την εικόνα, οι ψάλτες και ο κόσμος που ευρίσκετο μέσα στο ναό βγήκαν στο προαύλιο. Οι ψαλμωδίες που ακολούθησαν ηχούσαν στ' αυτιά μας όπως τα τραγούδια του χωριού. Όταν τελείωσε η καθαρά θρησκευτική τελετή, ήρθε η ώρα του "υψώματος" της εικόνας. Ο ιερέυς σήκωσε ψηλά την εικόνα με τρόπο ώστε να τη δουν όλοι οι πιστοί. Ένας Επίτροπος φώναξε το ποσό εκκίνησης της δημοπρασίας και το ποσό που αντιστοιχούσε

σ' ένα μεροκάματο . Οι προσφορές ανέβαιναν γρήγορα στην αρχή. Όταν το ποσό έγινε σεβαστό, ο ρυθμός των προσφορών μειώθηκε κι ο Επίτροπος παρότρυνε τους πιστούς φωνάζοντας: "άλλος, άλλος,...για να μπορέσουμε να χτίσουμε το καμπαναριό του Άι Θανάση".

Η τελευταία προσφορά κατακυρώθηκε και η οικογένεια του πλειοδότη μπήκε πρώτη στο χορό. Οι οργανοπαίχτες εκτελούσαν το τραγούδι που επιθυμούσε ο πρώτος κι όλο το χωριό πιασμένο χέρι-χέρι ακολουθούσε το χορό. Ένας τεράστιος κύκλος σχηματίστηκε στο προαύλιο της εκκλησίας. Πολλοί από μας πιάστηκαν στο χορό, άλλοι ανέβηκαν προς την πλατεία για το "παραδοσιακό" πιάτσιπουρο. Η συζήτηση που ακολούθησε αφορούσε φυσικά το έθιμο του "υψώματος" της εικόνας. Άλλοι διαφωνούσαν ως προς την ηθική πλευρά του έθιμου κι άλλοι συμφωνούσαν χωρίς ενδοιασμούς και προκαταλήψεις. Η ώρα όμως είχε περάσει κι όλοι τελικά συμφώνησαν με τις διαμαρτυρίες του στομάχου τους.

Το απόγευμα, όταν η πολύ ζέστη είχε πέσει, οι κάτοικοι του Περιβολίου άρχισαν να συγκεντρώνονται στην πλατεία. Τα "όργανα" και οι πρώτοι αφιχθέντες δημιούργησαν μία ομάδα που όλο και μεγάλωνε. Το έθιμο ήθελε όλο το χωριό στο χοροστάσι. Η πομπή ξεκίνησε τραγουδώντας με κατεύθυνση το "Κίνικ", όπως ονομάζεται η περιοχή από τους Περιβολιώτες. Τα όργανα βάδιζαν εμπρός κι ακολουθούσε ο κόσμος. Κάθε λίγο, η πομπή σταματούσε, τραγουδούσε μερικές στροφές επί τόπου και συνέχιζε πάλι την πορεία της. Από τα στενά δρομάκια του οικισμού, νέα άτομα προστίθεντο στην πομπή, έτσι ώστε, όταν έφτασε στο χοροστάσι να ξεπερνά τα χίλια. Αλλά, ακόμα κι όταν ο χορός ξεκίνησε, ο κόσμος συνέχιζε να προσέρχεται πολυάριθμος στο "Κίνικ". Πρέπει δε να ομολογήσουμε ότι όλοι ήταν ντυμένοι πολυτελώς και οι μόνοι που υστερούσαμε σ' αυτό το θέμα ήμασταν εμείς.

Ο μεγαλύτερος στην ηλικία άνδρας του χωριού χόρευε πρώτος. Ακολουθούσαν ιεραρχικώς, κατά σειρά ηλικίας οι υπόλοιποι άνδρες του χωριού. Είχε σχηματισθεί ένας τεράστιος κύκλος που μετά βίας άκουγες τα όργανα που εκινούντο μαζί με τους πρώτους, όταν χόρευες τελευταίος. Όσο χόρευαν οι άνδρες, οι γυναίκες περίμε-

ναν καρτερικά έχοντας σχηματίσει ένα δεύτερο κύκλο που αγκάλιαζε τον κύκλο του χορού.

Ο χορός των ανδρών κράτησε περίπου μία ώρα. Όταν επί τέλους τελείωσαν, ήρθε η σειρά των γυναικών. Οι άνδρες "αποσύρθηκαν" παρά πέρα και επιδόθηκαν σε διάφορα αγωνίσματα όπως δρόμου, άλματος, μήκους, κλπ.

Η ιεραρχία της ηλικίας ίσχυε και για τις γυναίκες. Οι μεγαλύτερες ηλικίες χόρευαν μπροστά κι ακολουθούσαν οι νεότερες και τα παιδιά. Οι κοπέλες της ομάδας μας βγάλαν ασπροπρόσωπους στο χορό. Η φρεσκάδα της νιότης τους, η ελαφράδα των ποδιών τους, η ομορφιά που τους χάρισε με αφθονία η ζωή, αλλά κι η εξυπνάδα, η σύνεση κι η ντροπαλότητα μας έκανε να νοιώθουμε υπερήφανοι σαν ομάδα. Είχαμε γίνει πλέον μια οικογένεια που, όταν έλειπε κάποιος, όλοι ανυσηχούσαμε και ρωτούσαμε γι' αυτόν.

Μάθαμε από αφηγήσεις γερόντων, πως παλιά όλοι οι γάμοι του χωριού ξεκινούσαν απ' αυτό το έθιμο. Όσες οικογένειες είχαν "παιδί", δηλαδή αγόρι, για παντρεία, κύτταζαν τις ελεύθερες κοπέλες του χωριού κι' όποια τους έκανε, έστελναν μήνυμα για προξενιό. Δεν υπήρχε δυνατότητα, όπως μας είπαν, να συναντηθούν αλλού οι ανύπαντροι νέοι.

Ύστερα απ' αυτές τις πληροφορίες και παράλληλα εξηγήσεις για τον τρόπο ζωής του άλλοτε, καταλάβαμε τόσο τη σημασία του εθίμου, όσο και την λειτουργική αξία του χώρου. Αντιληφθήκαμε ακόμη, ότι η παράδοση δεν ερμηνεύεται, ούτε εξηγείται, αλλ' απλά κατανοείται. Η κατανόηση της παράδοσης, με τη σειρά της, μας βοηθά να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς λειτουργίας του χώρου και της κοινωνίας του. Χωρίς αυτή τη γνώση, που αποτελεί τη βάση κάθε ανάπτυξης, η κοινωνία οδηγείται σε μιμητισμό, εξάρτηση, κι απώλεια της ταυτότητάς της.

Η επιστροφή από το χοροστάσι στην πλατεία του χωριού έγινε με τον ίδιο τρόπο. Η πομπή δίχως τα όργανα επί κεφαλής, τραγουδώντας κατευθύνθηκε προς την πλατεία όπου και διαλύθηκε.

Ο Βασίλης, μέλος της ομάδας μας, λειτούργησε καταλυτικά σ' όλα τα έθιμα του χωριού. Έχοντας αρωμουνική καταγωγή, μας διευκόλυνε, ιδίως σε προβλήματα γλώσσας, σε κάθε μας βήμα. Η

Ζωίτσα, ο Χρήστος, ο Στέργιος, ο Βασίλης κι άλλα μέλη του τοπικού "πολιτιστικού συλλόγου" μας συμπαραστάθηκαν μ' όλες τους τις δυνάμεις, μ' όσα μέσα διέθεταν και με την πηγαία κι απέραντη φιλοξενία τους.

Είχε πιά νυχτώσει και οι γαργαλιστές μυρωδιές των ψητών έφταναν προκλητικά στη μύτη μας. Η πλατεία ασφυκτιούσε από ζωή. Ένα πολυάριθμο πλήθος ανθρώπων εκινείτο πέρα-δώθε, κάτω από τους ήχους των οργάνων. Διαλέξαμε ένα τραπέζι με καλή θέα στην πλατεία. Η δροσιά των πλατάνων μετρίαζε τη ζέστη της νύχτας. Ένας πλάτανος λέγεται, ότι αντιστοιχεί στον κλιματισμό μιας πολυκατοικίας. Το τραπέζι μας ήταν δίπλα από τη βρύση της πλατείας. Το βουητό του νερού της μας κρατούσε συντροφιά. Εκείνο όμως που είχε μεγαλύτερη σημασία για μας ήταν το νερό της. Κάθε φορά που πίναμε από το νερό της το στομάχι μας, μέσα σε λίγα λεπτά της ώρας, ήταν πάλι έτοιμο να δεχθεί τις Περιβολιώτικες λιχουδιές.

Χαρήκαμε την επιστροφή του Πάρη από τη Θεσσαλονίκη. Είχε πάει να ορκιστεί για το πτυχίο του. Τρώγοντας τα γλυκά που μας έφερε του ευχηθήκαμε καλή σταδιοδρομία.

Το πανηγύρι είναι μια διαδικασία μύησης στην κοινωνική ζωή της κοινότητας. Όλα τα μέλη της μικρής κοινωνίας, άνδρες ή γυναίκες, παιδιά ή μεγάλοι, μόνιμοι κάτοικοι του χωριού ή ευρισκόμενοι στη διασπορά ετοιμάζονται όλο το χρόνο για τις μέρες του πανηγυριού. Αποτελεί την κορυφαία εκδήλωση της πολιτισμικής ζωής. Πολλοί γάμοι ή και βαπτίσια γίνονται σ' αυτή την περίοδο. Δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια συλλογική συνάντηση όλης της κοινωνίας. Εκφράζει τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες της περιοχής ή κι ακόμη του χωριού, με τα τραγούδια, τον τρόπο διεξαγωγής του, την κοινωνική ιεραρχία, το θρησκευτικό αίσθημα, τη διασκέδαση και πολλές φορές την περίοδο των ετήσιων αγορών.

Η προετοιμασία για την καλή διεξαγωγή του είναι λεπτομερής κι επιμελημένη. Ο ανταγωνισμός για το καλύτερο πανηγύρι της περιοχής αυξάνει το αίσθημα ευθύνης των διοργανωτών. Το κάλεσμα των καλύτερων οργανοπαιχτών της περιοχής αποτελεί πρωταρχικό μέλημα της κοινότητας.

Η επίδειξη σ' όλες τις μορφές της επικρατεί κατά τη διάρκεια διεξαγωγής του. Αρχίζει από την καθαριότητα του χώρου. Το κοινοτικό συμβούλιο φροντίζει για το φωτισμό των χώρων, ιδίως της πλατείας, η εκκλησιαστική επιτροπή για τους χώρους μέσα κι έξω από το ναό, τέλος τα "μαγαζιά" για το διάκοσμό τους και τις προμήθειες.

Ο κόσμος θα φορέσει ό,τι καλύτερο διαθέτει στο ενδυματολόγιό του. Τα χρήματα, που δίδονται επιδεικτικά στα όργανα και τα χτυπούν πολλές φορές στο μέτωπο των οργανοπαιχτών, αποτελούν επίδειξη της οικονομικής ευρωστίας του χορευόντος.

Η μουσική βρίσκεται, αιώνες τώρα, στα χέρια των βλαχόγυφτων. Περιμένοντας ίσως τις μέρες του πανηγυριού, για να κερδίσουν κάποιο χρηματικό ποσό, χρησιμοποιούν κάθε είδους πονηριά για το σκοπό αυτό.

Ρυθμίζουν την απόδοσή τους ανάλογα με τα χρήματα που προσφέρονται. Λέγεται ότι παλιότερα, πολλοί χορευτές την ώρα που "πετούσαν" χρήματα στα όργανα έσκυβαν με τρόπο στ' αντί του αρχηγού των "οργάνων" και ζητούσαν μετά το πέρας του χορού την επιστροφή ενός ποσού. Έτσι και η επίδειξη επιτυγχάνετο, αλλά και η οικονομία.

Μεταξύ των "οργάνων" και του χορευτού υπάρχει μια ιδιαίτερη σχέση. Είναι η γοητεία της παράδοσης. Οι έξυπνοι οργανοπαίχτες, ήδη από τα πρώτα βήματα του χορευτή, αντιλαμβάνονται την καλαισθησία και δεξιοτεχνία του και παίζουν ανάλογα τη μουσική τους.

Η επικοινωνία μουσικών και χορευτών προϋποθέτει μνημένα άτομα στις πολιτιστικές αξίες της περιοχής. Εξ άλλου, είτε ο χορός είναι παραδοσιακός είτε όχι, εκφράζει αισθήματα κι όχι γυμναστικές επιδείξεις.

Παραμείναμε με αφορμή το πανηγύρι, μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες. Το Διονυσιακό γλέντι άρχισε μετά τα μεσάνυχτα. Το κρασί λειτουργούσε καταλυτικά στη διασκέδαση. Βρισκόμασταν σε έκσταση.

Την άλλη μέρα το πρωί δεν θυμόμαστε πως φτάσαμε από την πλατεία στα κρεβάτια μας.

Σάββατο, 27 Ιουλίου.

Ημέρα του Αγίου Παντελεήμονος. Η γιορτή συνεχίζετο χωρίς διακοπή. Πολλοί από μας έλειπαν κατά διαστήματα από το Περιβόλι, άλλοι κατέφθαναν ασθμαίνοντας λόγω κακής βατότητας του δρόμου.

Είχαμε ήδη διανύσει την πρώτη μας εβδομάδα στο χωριό. Η σκέψη ότι σε λίγες μέρες θα τελείωνε η παραμονή μας εκεί μας δημιουργούσε ένα αίσθημα λύπης. Είχαμε καταγοητευθεί από την Περιβολιώτικη φιλοξενία. Οι προσκλήσεις για κέρασμα ή φαγητό ακολουθούσαν η μία πίσω από την άλλη. Δεν προλαβαίναμε να ικανοποιήσουμε όλες τις προσκλήσεις. Το ερώτημα που ετέθη στην αρχή της εργασίας μας, για το πως θα δημιουργήσουμε τις απαραίτητες επαφές με τον κόσμο, ώστε να επιτελέσουμε την εργασία μας, είχε ήδη απαντηθεί. Ουσιαστικά ήταν ένα ψευδές ερώτημα που προήρχετο από την απειρία μερικών μελών της ομάδας.

Ουσιαστικά, ο σεβασμός των ηθικών αξιών της υπό μελέτη κοινωνίας αρκεί για να ικανοποιήσει ένα μεγάλο τμήμα της επιτόπιας έρευνας. Τα υπόλοιπα είναι διάθεση, γνώσεις, έμπνευση και δεξιότητες. Εκείνο που προέχει σ' αυτή τη δουλειά είναι ο συνδυασμός των συλλεγόμενων πληροφοριών κι όχι η ποσότητά τους. Η κατευθυνόμενη συλλογή των πληροφοριών (π.χ. ερωτηματολόγια, μαγνητοφωνήσεις, κινηματογραφήσεις, βιντεοσκοπήσεις, κλπ) αφαιρεί τον αυθορμητισμό και την ειλικρίνεια του πληροφορορητή. Ιδιαίτερη προσοχή απαιτεί η αντίληψη της "επίσημης" άποψης της κοινότητας από την πραγματική. Αυτή η "επίσημη" άποψη της κοινότητας είναι περισσότερο αισθητή στις μικρές κοινωνίες. Παρουσιάζει μια ωραιοποιημένη εικόνα τόσο της οργάνωσης του χώρου, όσο και των δομών της κοινωνίας. Το χωριό γίνεται το κέντρο του κόσμου και μέσ' από την προσπάθεια ν' αποδειχθεί αυτό η ιστορία αναμιγνύεται με το μύθο και η πραγματικότητα με το φανταστικό. Η εκδοχή αυτή περιέχει κινδύνους για τον ερευνητή, γιατί τις περισσότερες φορές, ιδίως όταν το διάστημα παραμονής του στην κοινότητα είναι μεγάλο, καθώς συμμετέχει ενεργά στη καθημερινή ζωή των ανθρώπων, ταυτίζεται με το χώρο και την

κοινωνία του. Οι γνώσεις που αποκτά δουλεύοντας μέσα στην κοινότητα δημιουργούν μία αγάπη γι' αυτή και δεσμούς που στηρίζονται σ' ένα είδος μητρότητας, αφού το πόνημα της εργασίας είναι "παιδί" του ερευνητή.

Το Περιβόλι δεν διαφέρει σ' αυτό απ' άλλες κοινότητες. Διαθέτει κι αυτό την "επίσημη" και την πραγματική ιστορία του. Διακρίνεται εύκολα από τις υπάρχουσες εργασίες γι' αυτό, αλλά κι από τους διαπληκτισμούς και διαφορές πάνω σε θέματα της κοινότητας.

Οι Περιβολιώτες είναι υπερήφανος λαός. Αναμφισβήτητα έχουν μεγάλη ιστορία και πολιτισμό. Διαπιστώνεται σε κάθε μορφή οικονομικής-κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής. Φυσιολογικά, λοιπόν, δεν χρειάζεται απολύτως καμία προσπάθεια για ν' αποδειχθεί αυτό, ούτε και να ωραιοποιηθεί η ιστορία του απ' όσους την πραγματεύονται.

Παρατηρήσαμε στις συζητήσεις μας με τους Περιβολιώτες, αλλά και σ' όσες εισηγήσεις μας έγιναν για την ιστορία των "Βλάχων", μian επαναλαμβανόμενη προσπάθεια που επικεντρώνετο συνεχώς στον πατριωτισμό, τις ευεργεσίες, τον πολιτισμό, πράγμα που δεν απαιτείτο. Τέτοιο πρόβλημα, δηλαδή λανθασμένης άποψης για τους "Βλάχους", την ιστορία τους και τον πολιτισμό τους έχουν ενδεχομένως άλλοι Έλληνες κι αυτοί θα έπρεπε να πληροφορηθούν και ν' αλλάξουν στάση κι άποψη.

Η "επίσημη" λοιπόν ιστορία διατρέχει τον κίνδυνο, σύμφωνα με τα παραπάνω, να ξεφύγει από την πραγματική εικόνα του χώρου και της κοινωνίας του και να δώσει μian ωραιοποιημένη εικόνα που πολλές φορές στηρίζεται σε ανακρίβειες.

Το πρόβλημα της "ωραιοποιημένης" εικόνας δεν τό'χει μόνο το Περιβόλι. Καλύπτει όλο τον εθνικό χώρο και πηγάζει τις περισσότερες φορές από υπερβολική αγάπη για την ιδιαίτερη πατρίδα. Η εικόνα αυτή για τον οικισμό και την κοινωνία του εκφράζεται κυρίως από τα μέλη της εκάστοτε κοινωνίας που βρίσκονται στη διασπορά.

Δημιουργείται μία μικρή ομάδα ατόμων, που έχουν ζήσει σ' άλλους κοινωνικούς χώρους, που έχουν δεχθεί διάφορες ξένες

επιρροές, που έχουν αποδεχθεί άλλες αξίες και που προσπαθεί να προσαρμόσει κι όχι να αναδείξει, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνίας από όπου κατάγονται.

Καταγράψαμε δείγματα αυτής της κατάστασης και στο Περιβόλι, τόσο μέσ' από τις συζητήσεις, όσο κι από έντυπα (περιοδικά, βιβλία, κ.λπ.), καθώς κι από εισηγήσεις. Συναντήσαμε τόσο στις κατασκευές των οικιών, όσο και σε βρύσες, εικονίσματα, τοπωνύμια, ονόματα και άλλα, στοιχεία που έτειναν να "ωραιοποιήσουν" το χώρο σύμφωνα με την αισθητική που επικρατεί στο εθνικό επίπεδο, καταστρέφοντας έτσι μια πλούσια πολιτιστική κληρονομιά.

Το εξαιρετικό Περιβολιώτικο τοπίο συγκρίνεται με την Ελβετία χωρίς φυσικά να τό 'χει ανάγκη. Απεκρύβεται συστηματικά το μέγεθος της κτηνοτροφίας της περιοχής, έπεφτε, υπερβολικό βάρος στ' άλλα επαγγέλματα των "Αρωμούνων", εξεφράζετο έτσι ένα είδος ντροπής για τους κτηνοτρόφους. Ίσως, δεν ε γνώριζαν όταν έκαναν την σύγκριση με την Ελβετία, ότι εκεί πρώτα αναπτύχθηκε η κτηνοτροφία κι ότι το σήμα κατατεθέν της είναι η αγελάδα. Η στάση αυτή απέναντι στην κτηνοτροφία και στους κτηνοτρόφους είναι η βασική αιτία της εγκατάλειψης του επαγγέλματος και της στέρησης της περιοχής απ' ένα σημαντικό οικονομικό πόρο. Διακρίναμε επίσης, μια υπεροψία των ατόμων της διασποράς απέναντι στους κτηνοτρόφους. Η στάση αυτή δημιουργεί ένα κλίμα κοινωνικών διακρίσεων που εισχωρεί σ' όλα τα επίπεδα της καθημερινής ζωής, με κορυφαία εκφρασή της τις κοινοτικές εκλογές.

Κυριακή, 28 Ιουλίου.

Η γιορτή συνεχίζετο με αμείωτο ενδιαφέρον. Νέες προμήθειες αγαθών κατέφθαναν στο Περιβόλι. Μερικοί πλανόδιοι έμποροι, σύμφωνα με την παράδοση, είχαν εγκατασταθεί στην πλατεία του χωριού. Μαζί με τα εμπορεύματά τους είχαν και τα στρωσίδια για τον ύπνο τους. Διέθεταν κυρίως μικρά ξύλινα διακοσμητικά και καθημερινής χρήσης αντικείμενα.

Ο πλάτανος της πλατείας και το καφενείο ήταν οι καλύτεροι

τόποι συνάντησης. Οι ελεύθερες συζητήσεις που εγίνοντο εκεί ξεκινούσαν με την ερώτηση : "από που είσαι"; δηλαδή ποια ήταν η καταγωγή σου. Η καταγωγή, που αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας του ανθρώπου, δημιουργούσε ένας είδος εμπιστοσύνης μεταξύ των συνδιαλεγόμενων κι άνοιγε το δρόμο της συζήτησης.

Ακούσαμε πολλές φορές την ίδια ιστορία από διαφορετικούς ανθρώπους. Η ουσία της ιστορίας δεν διέφερε στις διαφορετικές αφηγήσεις, υπήρχαν όμως διαφορές στις λεπτομέρειες. Οι Περιβολιώτικες ιστορίες είναι όμοιες μ' αυτές που συναντάς στα χωριά της περιοχής. Αναφέρονται κυρίως σε φόνους Τούρκων ή ληστών, σε εδαφικές διαφορές μεταξύ κοινοτήτων ή κτηνοτρόφων, στα ταξίδια, στη μετακίνηση των κτηνοτρόφων, σε αρπαγές ανύπαντρων κοριτσιών, σε γενάρχες, σε θρησκευτικά θέματα, καθώς και σε μαγείες κι άλλες θεωρήσεις και "πιστεύω".

Μεγάλη εντύπωση μας έκανε η "σύντμηση" του ιστορικού χρόνου στις αφηγήσεις των ανθρώπων. Ακούγοντας τις ιστορίες πιστεύαμε ότι η εποχή του Αλή Πασά ήταν κυριολεκτικά χθές. Προσπαθήσαμε να δώσουμε ορισμένες εξηγήσεις του φαινομένου μέσα στο χρόνο που διαθέταμε. Αναμφισβήτητα διακρίναμε στις ιστορίες τα ίχνη της σκληρής διοίκησης του Αλή Πασά. Το μέγεθος και η ένταση των γεγονότων αυτής της περιόδου σίγουρα συνέβαλε στο να διατηρηθούν στη μνήμη των ανθρώπων περισσότερο από κάθε άλλη εποχή. Υπήρχε όμως στις αφηγήσεις και μια νοσταλγία του παρελθόντος. Η αίσθηση αυτή της προφορικής ιστορίας ήθελε ανύπαρκτο τον χρόνο. Αυτός ήταν αντικείμενο και υπόθεση των ιστορικών. Η προφορική μνήμη της κοινωνίας αδιαφορούσε για ημερομηνίες κι ονόματα, ενδιαφέρετο μόνο για τα γεγονότα.

Ενδιαφέρουσα υπήρξε η ιστορία της οικογένειας που κατοικούσε μian ολόκληρη συνοικία. Το γεγονός αφορούσε την οικιστική δομή του χωριού και ως εκ τούτου, έπρεπε να ερευνηθεί καλύτερα. Η παράδοση ήθελε τον γενάρχη άκληρο. Η οικογένεια είχε πολλά πλούτη κι αποφάσισε να υιοθετήσει ένα παιδί (αγόρι). Ο άκληρος πατέρας, επιστρέφοντας από κάποιο ταξίδι, συνάντησε σε γειτονικό χωριό μian οικογένεια με πολλά παιδιά. Συμφώνησαν να πάρει ένα απ' αυτά τα παιδιά. Διάλεξε όμως το παιδί που οι

γονείς του δεν ήθελαν να δώσουν. Μετά απ' αυτό, ο άκληρος πατέρας αναγκάστηκε να κλέψει το παιδί. Η ιστορία θέλει αυτό το κλεμμένο παιδί να είναι ο γενάρχης μιας μεγάλης οικογένειας. Οι πολυπληθείς απόγονοί του κατοίκησαν το δυτικό τμήμα του οικισμού, δημιουργώντας μια ολόκληρη συνοικία, όπου όλες οι οικογένειες τώρα έχουν το ίδιο επίθετο.

Παρόμοιες ιστορίες εξηγούν περισσότερο κοινωνικές δομές παρά τη συγκρότηση των οικισμών, όπως πιστεύεται από πολλούς. Η συγκέντρωση του ιδίου ονόματος σε μια συνοικία εξηγεί τη συνήθεια να παραμένουν τ' αγόρια κοντά και γύρω από τον πατέρα, ενώ τα κορίτσια να δίδονται νύφες και φυσικά να κατοικούν στη συνοικία των γαμπρών.

Η έντονη ζωή των τελευταίων ημερών μας είχε κουράσει λίγο. Όμως το ενδιαφέρον της έρευνας μας κρατούσε πάντοτε ακμαίους. Οποιαδήποτε απουσία ή ολιγωρία μας οδηγούσε με μαθηματική ακρίβεια στο χάσιμο πληροφοριών. Η "μεθοδολογία" μάς ήθελε όλες τις ώρες του εικοσιτετραώρου σε εγρήγορση. Από τη μεριά μας δεν υπήρχε τίποτε στημένο. Είχαμε εξηγήσει δημόσια τον λόγο της παρουσίας και παραμονής μας στο χωριό, εκείνο που επιδιώκαμε ήταν η αυθεντικότητα των πληροφοριών και στοιχείων για την εργασία μας. Είχαμε αφήσει έξω από την Περιβολιώτικη κοινωνία και το χώρο της όλες τις προκαταλήψεις μας. Φροντίζαμε, μέσα στο πλαίσιο του δυνατού, να μην έχουμε κριτική στάση απέναντι στους ανθρώπους και τα γεγονότα. Η ουδέτερη στάση μας εξασφάλιζε τις προϋποθέσεις για μια αντικειμενική εργασία.

Ο καιρός για μας περνούσε γρήγορα. Είχαμε γεμίσει τα σημειωματάριά μας μ' ένα πλήθος πληροφοριών, που έπρεπε να αξιολογηθεί, να ταξινομηθεί και προπαντός να καταλήξει σε μία εργασία. Ίσως το τελευταίο να ήταν και το πιο δύσκολο.

Τα βράδια στον ύπνο μας, η κούραση της ημέρας μας προκαλούσε διάφορα όνειρα. Η γαλήνια Περιβολιώτικη νύχτα, φωτισμένη από το γεμάτο φεγγάρι, πλημμυρισμένη από εκατομμύρια άστρα, μας παρέσυρε σε ονειροπολήσεις. Ο χρόνος για μας είχε σταματήσει σε κάποια απροσδιόριστη εποχή. Αφήναμε τον εαυτό μας να παρασυρθεί σε μία βουκολική ζωή γεμάτη ιστορίες, έρωτες,

φόνους, μαγείες, απαγωγές και περιπέτειες.

Αθελά μας είχαμε κι εμείς συντηρήσει τον ιστορικό χρόνο και βρισκόμασταν σ' έναν παρατατικό διαρκείας. Αδυνατούσαμε να ξεχωρίσουμε τι μας μάγευε περισσότερο, η Περιβολιώτικη κοινωνία ή ο χώρος. Οι άγνωστες για μας πτυχές της ζωής ενός ορεινού χώρου άνοιγαν νέους ορίζοντες. Οι ηθικές αξίες της κτηνοτροφικής κοινωνίας έθεταν σε αμφισβήτηση εκείνες της πόλης.

Ο ορεινός άνθρωπος ήταν δεμένος με τη φύση. Αποτελούσε κομμάτι της γλωρίδας και πανίδας του τόπου. Όλη η δραστηριότητά του περνούσε από σχέσεις αμφίδρομου σεβασμού. Ο κτηνοτρόφος και το κοπάδι του είχαν συναισθηματικές σχέσεις. Ήταν τελείως αδύνατο να μεταφραστούν σε κάποιο οικονομικό μέγεθος.

Εντοπίσαμε έτσι, ένα σημείο οικονομικής σύγκρουσης των παραδοσιακών αξιών της κτηνοτροφικής οικονομίας με τις σύγχρονες αντιλήψεις γι' αυτή. Το πρόβλημα έμπαινε λάθος. Υπήρχε διάχυτη στην ατμόσφαιρα η "προσπάθεια" ένταξης της ορεινής οικονομίας στο εθνικό σύστημα. Ήταν ένα ψευδές δίλημμα. Κανείς δεν πίστευε στην επιτυχία μιας τέτοιας ενέργειας. Το αποδείκνυαν εξ άλλου, όλες οι αποτυχίες του παρελθόντος.

Το εθνικό "κέντρο" αδιαφορούσε για τις ιδιαιτερότητες της επαρχίας. Οραματίζετο ένα ενιαίο κοινωνικό-πολιτισμικό και οικονομικό χώρο. Η αποτυχία του στηρίζετο σ' αυτό το όραμα. Κι όμως, η λύση ίσως να ήταν τ' αυγό του Κολόμβου. Μία αντίθετη άποψη που θα έβλεπε τους ιδιαίτερους χώρους να συγκροτούν ή να συνθέτουν τον εθνικό.

Δευτέρα, 29 Ιουλίου.

Το Περιβόλι πυρπολήθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς (πλην της κεντρικής εκκλησίας) το 1943. Έχασε για πολλά χρόνια το μεγαλείο και την αίγλη του παρελθόντος. Αναγεννήθηκε κυριολεκτικά από τις τέφρες του, ύστερα από τριακονταετή λήθαργο. Πράγματι, στη δεκαετία του εβδομήντα αρχίζει μιά ταχεία ανοικοδόμηση με χαρακτηριστικά αντίστοιχα μ' εκείνα του εθνικού χώρου. Τα σημάδια της άναρχης, κακόγουστης και ιδιόμορφης δόμη-

σης αυτής της περιόδου ήταν ορατά κατά την παραμονή μας στο χωριό.

Μετά τον εμφύλιο πόλεμο, νέα δομικά υλικά έκαναν την εμφάνισή τους στον οικισμό κι ακαθόριστοι υπερμεγέθεις όγκοι ανυψώθηκαν πάνω στα χαλάσματα. Η αισθητική των κτηρίων απροσδιόριστη εξηγούσε τους λόγους της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής ρήξης. Μέσα σ' αυτή την οικιστική σύγχυση, ακόμη μιά φορά, διακρίναμε την αδιαφορία του "κέντρου" για την περιφέρεια. Αδιαφορία που άγγιζε τα όρια της σκοπιμότητας όταν εθνική πολιτική ήταν ένα ενιαίο πρότυπο που υπαγόρευε η πρωτεύουσα. Μιά πολιτική που αδιαφορούσε για τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και θυσίαζε τις περιφερειακές ταυτότητες στο βωμό της "καθαρότητας" του έθνους.

Διακρίναμε κι εδώ στο Περιβόλι, όπως και σ' όλους τους οικισμούς της βόρειας Πίνδου μιά "πολιτιστική φτώχεια" ν' αποτυπώνεται στον ιστό του χωριού. Βέβαια θα έλεγε κανείς, υπήρχαν άλλες προτεραιότητες τόσο στο κοινωνικό, όσο και στο οικονομικό επίπεδο. Η χώρα έβγαινε από τις στάχτες ενός παγκοσμίου κι ενός εμφυλίου πολέμου. Όμως κι άλλες χώρες είχαν το ίδιο πρόβλημα, αλλά δεν θυσίασαν την πολιτισμική τους ταυτότητα στο βωμό της "ανάπτυξης". Εξ άλλου, αν υπάρχει ανάπτυξη, αφορά μόνο τον οικονομικό τομέα της ζωής της χώρας. Ο κοινωνικός τομέας ευρίσκεται στο στάδιο της αποδιοργάνωσης των παραδοσιακών δομών και ο πολιτισμικός περιορίζεται στην κατανάλωση ξένων πολιτιστικών αγαθών.

Η αίθουσα του σχολείου, που ο τοπικός Σύλλογος είχε μετατρέψει σε χώρο πολιτιστικών εκδηλώσεων, είχε μεταξύ των άλλων, παλιές φωτογραφίες από τη ζωή του Περιβολίου. Διακρίναμε τη διαφορά του σήμερα με το άλλοτε. Υπήρχε σ' αυτές τις φωτογραφίες ένας εντυπωσιακός πολιτιστικός πλούτος. Αναφερόμαστε βέβαια, στο πολιτιστικό περιεχόμενο τους κι όχι στις απεικονίσεις.

Μέσα σε μιά μικρή βιβλιοθήκη, στην ίδια αίθουσα, ανάμεσα σε βιβλία αμφιβόλου αξίας, η Βούλα ανακάλυψε το μαθητολόγιο του σχολείου, όταν φυσικά αυτό λειτουργούσε. Ήταν, απ' ό,τι μας είπε η Βούλα, ένας θησαυρός πληροφοριών. Αφήσαμε πολλές φορές τη

Βούλα απορροφημένη στο μαθητολόγιο να εργάζεται μανιωδώς.

Η ομάδα που εργάζετο με θέμα την κοινωνία έκανε αρκετές επισκέψεις στο κοινοτικό γραφείο. Το δημοτολόγιο και οι εκλογικοί κατάλογοι αποτελούσαν σημαντικές πηγές κοινωνιολογικών και πολιτικών στοιχείων.

Κατά τις επισκέψεις μας μέσα σε σπίτια διακρίναμε φωτογραφίες κι άλλα αντικείμενα που συμπλήρωναν τα κενά της Περιβολιώτικης ιστορίας. Διακρίναμε πολλά γεωργικά και κτηνοτροφικά εργαλεία του πρόσφατου αλλά και απώτερου παρελθόντος, έξω από σταύλους κι εγκαταλελειμμένες αγροτικές αποθήκες. Όλα αυτά τ' αντικείμενα, συμπλήρωμα της προφορικής ιστορίας, παρέμεναν διάσπαρτα σε διάφορους χώρους και ιδιοκτησίες. Περιμέναμε να έχουν αξιοποιηθεί καλύτερα από το να φυλάγονται μεμονωμένα ή να έχουν εγκαταλειφθεί στη σκόνη της λήθης. Πιστεύαμε τουλάχιστον ότι ο τόσο δραστήριος τοπικός Σύλλογος θα έδινε την ορθή λύση στο πρόβλημα.

Ο πολιτιστικός πλούτος του χώρου και της κοινωνίας του Περιβολίου θα φτώχενε χωρίς αυτά τα αντικείμενα μαρτυρίες. Η προφορική παράδοση, αδύναμη εξ αιτίας του σύγχρονου τρόπου ζωής, διέτρεχε κίνδυνο να διαλυθεί μέσα στον όγκο της εθνικής ιστορίας.

Διαπιστώναμε, όσο περισσότερο χρόνο ζούσαμε στο χωριό, ότι ούτε τα νέα δομικά υλικά, ούτε τα σύγχρονα ενδύματα, ούτε τα πολυτελή αυτοκίνητα αποτελούσαν πραγματικό κίνδυνο εξαφάνισης της ιδιαίτερης ταυτότητας του χώρου. Πραγματική απειλή για κάτι τέτοιο ήταν η εγκατάλειψη πολιτιστικών και κοινωνικών αξιών. Μιά εγκατάλειψη αξιών που μεταφράζετο κι όχι μόνο στους νέους με μιά στάση αιδούς για τα "παλιά".

Συζητήσαμε επανειλημμένα το θέμα. Παρόλο που είχαμε αρκετά στοιχεία σε επίπεδο ανάλυσης, αδυνατούσαμε να δώσουμε μιά θετική απάντηση σε επίπεδο σύνθεσης-προτάσεων. Λίγο-πολύ είμασταν κι εμείς θύματα αυτής της κατάστασης. Παρόμοιος προβληματισμός έγινε μετά την εισήγηση του Γιώργου για τ' "ανοιχτό σχολειό" στο Ζαγόρι. Το "ανοιχτό σχολειό" στο Ζαγόρι, όπως μας είπε ο Γιώργος, προσπάθησε να καταργήσει το παραδοσιακό

σχήμα του σχολείου : ύλη-δάσκαλος-μαθητές. Η εμπειρία στόχευε, πάντοτε κατά την εισήγηση του Γιώργου, να εισαγάγει την "συνάντηση" στο "χώρο", "ατόμων" διαφορετικής ηλικίας, καταγωγής, μόρφωσης κι ασχολίας στη θέση του τρίγωνου : "ύλη-δάσκαλος-μαθητές". Στόχος αυτής της προσπάθειας η ανάδειξη των χαμένων αξιών του χώρου. Δέκα χρονιές επαναλείφθηκε η διοργάνωση του "ανοιχτού σχολείου" στο Ζαγόρι, τ' αποτελέσματα όμως δεν ήταν ορατά τουλάχιστον στο εγγύς μέλλον.

Μερικά μέλη της ομάδας χαρακτήρισαν όσους υποστήριζαν τις αξίες της παραδοσιακής ζωής ρομαντικούς. Άτομα δηλαδή, που επιθυμούσαν την επάνοδο σε παλιούς τρόπους ζωής. Όμως έκαναν λάθος. Επρόκειτο στην ουσία για αξίες που καθόριζαν την πολιτισμική ταυτότητα, τις ιδιαιτερότητες της κοινωνίας, τη "διαφορά" εν ολίγοις κι όχι την οπισθοδρόμηση και υποανάπτυξη. Διαφαίνετο, μέσ' απ' αυτές τις συζητήσεις, ότι πολλοί από μας δεν ήταν έτοιμοι να δεχθούν τη "διαφορά".

Οι κοινωνικές ανακατατάξεις της νεότερης Ελλάδας, ο οριστικός καθορισμός του εθνικού χώρου, οι πόλεμοι κι οι εθνικές προπαγάνδες, αφείρεσαν από πολλούς τη δυνατότητα αποδοχής της "διαφοράς". Οι ολιγάριθμες κοινωνίες ήταν αυτές που υπέστησαν πρώτες τις επιπτώσεις των προαναφερθέντων αιτιών. Εν κατακλείδι, οι πολιτισμικές διαφορές αποτελούσαν θέμα "φλέγον", που κανείς δεν τολμούσε ν' αγγίξει.

Τρίτη, 30 Ιουλίου.

Επισκεφθήκαμε πολλές οικίες του Περιβολίου. Η φιλοξενία των κατοίκων μας έδωσε άπειρες ευκαιρίες να γνωρίσουμε το εσωτερικό τους. Ανάλογα με τη χρονική περίοδο της κατασκευής τους τις κατατάξαμε σε δύο ομάδες. Η πρώτη περιελάμβανε όσες κατοικίες κατασκευάστηκαν την περίοδο από το 1944 έως το 1970 και η δεύτερη από το 1971 έως τις μέρες μας.

Ο παραδοσιακός τρόπος κατασκευής των οικιών του Περιβολίου είχε εγκαταλειφθεί οριστικά μετά τον πόλεμο. Το φαινόμενο δεν αφορούσε μόνο το Περιβόλι, αλλά κάλυπτε όλο τον εθνικό

χώρο. Όλα τα συνεργεία των "Κουδαραίων", από το Πωγώνι, την περιοχή της Κόνιτσας και της δυτικής Μακεδονίας, έπαψαν να υφίστανται με την παλιά μορφή τους. Όλο περίπου το εργατικό δυναμικό τους διοχετεύθηκε στην ανοικοδόμηση των αστικών κέντρων της χώρας.

Νέες τεχνικές και νέα δομικά υλικά έκαναν την εμφάνισή τους στην διαδικασία ανοικοδόμησης της χώρας. Τα βιομηχανικά δομικά υλικά, το Πολυτεχνείο και το σύστημα της "αντιπαροχής" καθόριζαν τη δόμηση. Οι νέες οικονομικές δομές που εγκαταστάθηκαν στη χώρα κατέστρεψαν ένα σύστημα χιλιάδων ετών.

Οι "Κουδαραίοι" δεν ταξίδευαν πλέον σε μακρινά μέρη για εξεύρεση εργασίας. Σταμάτησαν οι παραγγελίες για χτίσιμο σπιτιών που είχαν από την προηγούμενη για την επόμενη χρονιά.

Το πρώτο σπίτι στο Περιβόλι, αμέσως μετά το κάψιμό του το 1944, το έχτισαν τα παιδιά του Χαράλαμπου. Οι "μαστόροι" είχαν έρθει από τη Βίδα και ένας απ' αυτούς σκοτώθηκε το 1947 στη μάχη των Γρεβενών. Δύο "ταλιαδούροι", ο Γιώργος κι ο Αχιλλέας από τη Φούρκα, εργάστηκαν το 1945 και 1946 για την κατασκευή της οροφής του σπιτιού. Οι δύο "ταλιαδούροι" ήταν γαμπρός και κουνιάδος κι ο ένας εξ αυτών αργότερα σκοτώθηκε σε κινήγι.

Καταγράψαμε, κι όχι μόνο στο Περιβόλι, πολλά ονόματα "μαστόρων" που κατασκεύασαν επώνυμα έργα (σπίτια, εκκλησίες, γεφύρια, καμπαναριά, λιθόστρωτα, βρύσες, πλατείες, στέρνες, στρατιωτικά κτήρια, κι άλλα) που αποδείκνυαν ότι ο όρος "ανώνυμη" αρχιτεκτονική ήταν εγκεφαλικό κατασκεύασμα στηριγμένο στην άγνοια της πραγματικότητας.

Η οικία των παιδιών του Χαράλαμπου κατασκευάστηκε από πέτρα και καλύφθηκε με τσίγκο. Το νέο αυτό δομικό υλικό εδίδετο στους πυροπαθείς από το ελληνικό δημόσιο σαν αποζημίωση των καταστροφών του πολέμου.

Το κτίριο είναι διώροφο και καλύπτεται από τετράριχτη στέγη. Η δωρική μορφή του παρουσιάζει ένα παραλληλόγραμμο εξωτερικών διαστάσεων περίπου 12,00 X 6,00 μέτρα. Το ύψος του, μαζί με τη στέγη, δεν ξεπερνά τα 7,00 μέτρα. Πάνω από την είσοδο του ισογείου διαμορφώνεται μικρός ξύλινος εξώστης στεγασμένος με

δίριχτο σκέπαστρο που καταλήγει σε αέτωμα.

Τα παράθυρα (ανοίγματα) της οικίας είναι ορθογώνια με αναλογίες πλάτους και ύψους 1 προς 2. Εσωτερικά κι εξωτερικά κουφώματα είναι ξύλινα καθώς και τα πατώματα κι οι οροφές.

Επίσης, η σκάλα που οδηγεί από το ισόγειο (κατώι) στον όροφο (ανώι) είναι κι αυτή ξύλινη. Εξ άλλου, η πέτρα, το ξύλο κι ο τσίγκος είναι τα μόνα δομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της κατοικίας.

Τρεις χώροι διαμορφώνονται στο ισόγειο : α) η είσοδος (το χαγιάτι) όπου υπάρχει η σκάλα για τον όροφο, β) ένα δωμάτιο (αριστερά) με τζάκι και γ) ένα δωμάτιο (δεξιά) χωρίς τζάκι.

Την ίδια διάταξη χώρων έχουμε και στον όροφο : ένα δωμάτιο (αριστερά) χωρίς τζάκι, ένα δωμάτιο (δεξιά) με τζάκι κι ένα χώρο υποδοχής ανάμεσα στα δύο δωμάτια όπου και καταλήγει η σκάλα από το ισόγειο. Ο χώρος υποδοχής (κρεβάτα) διαχωρίζεται με πεντάφυλλες ξύλινες πόρτες, από τα δύο δωμάτια, που ανοίγονται και δίδουν τη δυνατότητα μεγαλύτερου χώρου υποδοχής.

Οι ξύλινες πεντάφυλλες πόρτες καθώς και η οροφή του ορόφου είναι κατασκευασμένες με λεπτή αισθητική. Ο διάκοσμος της οροφής συμπληρώνεται με χρωματιστή "τσόχα" και ξυλόγλυπτα γεωμετρικά σχέδια.

Οι όψεις του κτιρίου είναι λιτές. Η εμπρόσθια (ανατολική) οργανώνεται με τη διάταξη οκτώ ανοιγμάτων (παραθύρων), τέσσερα σε κάθε όροφο, (ανά δύο εκατέρωθεν των θυρών), που αντιστοιχούν ανά δύο σε κάθε δωμάτιο και δύο ανοίγματα (θύρα εισόδου και εξώστου) στο κέντρο της όψης, που αντιστοιχούν στο χαγιάτι και την κρεβάτα.

Η οπίσθια όψη είναι τυφλή. Οι δύο πλάγιες όψεις (νότια και βόρεια) είναι όμοιες. Διαθέτουν από τέσσερα συνολικά ανοίγματα (δύο παράθυρα στο ισόγειο και δύο στον όροφο) εκατέρωθεν της καμινάδας των τζακιών, που αντιστοιχούν στα δύο δωμάτια. Κάθε δωμάτιο διαθέτει συνολικά τέσσερα παράθυρα.

Τα παραθυρόφυλλα της οικίας από καρφωτή ξυλεία είναι τοποθετημένα εσωτερικά των κουφωμάτων (κανάτια). Ο λιτός τους διάκοσμος αρμονίζεται με την απλή κατασκευή των τζακιών. Λευ-

κά κουρτινάκια δουλεμένα με το βελονάκι κοσμούν τα παράθυρα και το άνω τμήμα του τζακιού (μπουχαροποδιές).

Η αυλή στρωμένη σ' ένα μεγάλο της μέρος με μαυρόπλακες (καπάκια) σκιάζεται από μιά μεγάλη κερασιά κι άλλα μικρότερα οπωροφόρα δέντρα.

Η καθαριότητα που επικρατεί παντού συμπληρώνει την αισθητική εικόνα της οικίας και δηλώνει τον υψηλό πολιτισμό των ιδιοκτητών της.

Μετά την ξενάγηση μας και την συλλογή όσων πληροφοριών μας ενδιέφεραν καθίσαμε στην αυλή για το παραδοσιακό κέρασμα. Συνεχίσαμε τη συζήτηση, όταν εμφανίσθηκε η ιδιοκτήτρια (μητέρα) κρατώντας το δίσκο με τα κεράσματα. Τσίπουρο, γλυκό κουταλιού και δροσερό νεράκι. Ευχαριστήσαμε τους ιδιοκτήτες και τους αποχαιρετήσαμε με ευχές για το καλοκαίρι.

Το τσίπουρο μας άνοιξε την όρεξη. Ήταν μεσημέρι και κατευθυνθήκαμε προς το εστιατόριο που τρώγαμε πάντοτε. Η οργάνωση της φιλοξενίας από μέλη του τοπικού Συλλόγου ήταν εξαιρετική και στο φαγητό. Το χορταστικό κυρίως πιάτο συνόδευαν πάντοτε η σαλάτα ντομάτα, η φέτα τυρί και το φρούτο.

Συνηθίζαμε με μεγάλη βουλιμία να βάζουμε κι έναν "υδροπέποννα" στη βρύση της πλατείας για να κρυώσει. Η γεύση του μας έτερπε ιδιαίτερα χαρίζοντάς μας, επί πλέον, τη δροσιά του.

Τρίτη, 30 Ιουλίου.

Η ζάλη του πανηγυριού κόπασε. Εν τούτοις, τα μέλη της ομάδας, που έμεναν στον "ξενώνα" του δασαρχείου, μετέφεραν εκεί το κλίμα του πανηγυριού. Αργά το βράδυ άναβαν μιά τεράστια πυρά που συγκέντρωνε ντόπιους και ξένους. Αυτοσχέδια εδέσματα, κρασί και χορός συνόδευαν τις ιδιότυπες "βεγγέρες".

Η Σελήνη ήταν 19 ημερών και φώτιζε επαρκώς τη νύχτα. Περιμέναμε την ανατολή της πάνω από τα υψώματα του "Κόντορα".

Η φωτισμένη νύχτα, η τοπική μουσική, οι παραμυθένιες αφηγήσεις, οι αλλεπάλληλοι ορίζοντες των γύρω βουνών κι ο χορός μας παρέσυραν σ' ένα ξέφρενο γλέντι μέχρι τις πρωινές ώρες.

Η παραμονή μας στο Περιβόλι πλησίαζε στο τέλος της. Η ταχύτητα με την οποία εξελίσσοντο τα γεγονότα μας έκανε να ξεχνούμε την κούρασή μας. Παρατηρούσαμε συνεχώς ότι καμία μέρα, αλλά και καμία νύχτα δεν έμοιαζε με κάποια άλλη.

Όμως η αρχή του τέλους είχε φτάσει. Μερικά μέλη της ομάδας ετοίμαζαν την αναχώρησή τους. Ο χρόνος που υπελείπετο στο Περιβόλι έπρεπε να αναλωθεί στην ανακεφαλαίωση της εργασίας κάθε ομάδας και σε μιά πρώτη σύνθεση του υλικού που είχε συλλεγεί επί τόπου.

Έτσι το δυσκολότερο έργο για κάθε μέλος της ομάδας άρχιζε ουσιαστικά τώρα. Ανά δύο-τρία άτομα συγκεντρωνόμασταν σε ήσυχα μέρη και ξεκινούσε η συζήτηση των στοιχείων που είχαμε στα χέρια μας. Για όσους από μας είχαν την προνοητικότητα να κρατήσουν σημειώσεις τα πράγματα ήταν ευκολότερα. Παράλληλα με την επεξεργασία των συλλεγέντων στοιχείων η συζήτηση περιστρέφετο γύρω από την μεθοδολογία τόσο για την ανάλυση όσο και για την σύνθεσή τους.

Ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα της επιτόπιας έρευνάς μας μέχρι στιγμής διαπιστώναμε ότι τα οφέλη της παραμονής μας στο Περιβόλι ήταν πολλαπλά. Η συμμετοχική έρευνα μας έδινε τη δυνατότητα να γνωρίσουμε μια ζωντανή κοινότητα, να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς λειτουργίας της, να διαβάσουμε τα ίχνη της ιστορίας της στο χώρο, να μάθουμε τρόπους συλλογής στοιχείων, αλλά και επεξεργασίας τους, να αναλύσουμε και να συνθέσουμε, να ανακαλύψουμε και να συγκρίνουμε, τέλος να διαλύσουμε κάθε παρεξηγημένη έννοια, ιδέα ή προκατάληψη που είχαμε για την τοπική κοινωνία, τον γεωγραφικό της χώρο, την ιστορική της εξέλιξη, την οικονομία της και τον πολιτισμό της. Διερωτώμεθα μήπως βιώνουμε το μάθημα της πατριδογνωσίας με τον καλύτερο τρόπο διδασκαλίας.

Το απόγευμα επισκεφθήκαμε τον οικισμό της Αβδέλλας. Η επίσκεψη ξεκίνησε με ανάβαση στο ύψωμα του Αγίου Σωτήρα Αβδέλλας. Η πανοραμική θέα από την κορυφή του υψώματος μας εντυπωσίασε και παράλληλα αντάμειψε την κούρασή μας. Το Ξωκλήσι του Αγίου Σωτήρα κατασκευασμένο κυριολεκτικά στην κο-

ρυφή του τελευταίου βράχου ήταν μικρών διαστάσεων. Η προσαρμογή του στο τοπίο ήταν ιδανική. Λίγα μέτρα πιά πέρα το κωδωνοστάσιο συμπλήρωνε τη σχέση κατασκευή-χώρος.

Αυτός ο θαυμάσιος χώρος μας έδινε την ευκαιρία να πούμε δυό λόγια για την τοπική αρχιτεκτονική. Οι πρώτες αρνητικές εικόνες για την αρχιτεκτονική του χώρου που δημιουργήθηκαν με την άφιξή μας είχαν πλέον ξεχαστεί. Μάθαμε να παρατηρούμε, να αναλύουμε, να κατανοούμε και να θαυμάζουμε. Τώρα διακρίναμε με μεγαλύτερη ευκολία τη σχέση άνθρωπος-χώρος. Ανακαλύπταμε χωρίς μεγάλο κόπο την αρμονία-δυσαρμονία, τις διαστάσεις, τους όγκους, τα υλικά και τα χρώματα των κατασκευών. Διαπιστώναμε με μεγάλη μας έκπληξη ότι ούτε τα υλικά, ούτε τα χρώματα και ίσως ούτε οι όγκοι έδιναν τα γνωστά μας αντιαισθητικά αποτελέσματα, αλλά καθαρά και μόνο η κακή χρήση τους.

Η αρχιτεκτονική αποτελεί το καλύτερο μέσο ανίχνευσης της αισθητικής μιας κοινωνίας. Η αισθητική ακολούθως προσδιορίζει τον βαθμό πολιτισμού της. Ο πολιτισμός με την σειρά του εκφράζει την οικονομική της άνθηση και τις δομές της.

Διαπιστώσεις παρόμοιες με τις παραπάνω μας τρόμαζαν. Μας δημιουργούσαν ένα αίσθημα αβεβαιότητας. Κάθε εποχή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν περίοδος μεταβάσεων και αλλαγών. Η έλλειψη όμως αισθητικής που παρουσίαζαν οι σημερινές πόλεις δήλωνε όχι μόνο κρίση οικονομικών και κοινωνικών δομών αλλά και παρατεταμένη παρακμή.

Είχαμε ακόμη την ευκαιρία να συγκρίνουμε αξίες και σύμβολα του αγροτικού και αστικού χώρου. Ήμασταν παιδιά των πόλεων και ζούσαμε έστω και για μικρό χρονικό διάστημα σε ορεινό αγροτικό χώρο. Όλες οι συγκρούσεις αξιών και συμβόλων περνούσαν είτε το θέλαμε είτε όχι μέσα από βιωματικές και συναισθηματικές καταστάσεις. Μας ήταν αδύνατο να μείνουμε αδιάφοροι.

Μετά την ανάβαση στον Άγιο Σωτήρα κατηφορίσαμε προς την Αβδέλλα. Ο τεράστιος χώρος στάθμευσης στην είσοδο του οικισμού μας προβλημάτισε. Δεν είχαμε μάθει να διακρίνουμε μόνο τα αισθητικά πράγματα αλλά και τα κακόγουστα. Πέρα όμως από την ανάγνωση και την εξήγηση των μηχανισμών που οδηγούν στην

καταστροφή αξιών και συμβόλων μιάς κοινωνίας, πού θα εύρισκε κανείς απάντηση σε τέτοια θέματα;

Η υποδοχή των Αβδελλιωτών υπήρξε παραδειγματική. Προηγήθηκαν τα ορεκτικά στη βαθύσκια πλατεία του οικισμού. Όλη η ιστορία της τοπικής κοινωνίας ήταν αποτυπωμένη στην πλατεία. Προτομές, βρύσες, εκκλησία, καταστήματα και σημαντικά κτήρια ήταν συγκεντρωμένα εδώ. Επί πλέον η δροσιά της επερχόμενης καλοκαιρινής νύχτας καλούσε τον πολυπληθή πληθυσμό του οικισμού σ' αυτήν.

Το φαγητό στην Αβδέλλα ήταν άφθονο και γευστικό. Λίγες μέρες πριν την αναχώρησή μας δεχόμασταν συνεχώς προσκλήσεις σε γεύματα. Όλος ο κόσμος τόσο του Περιβολίου όσο και της Αβδέλλας ήθελε να μας αποχαιρετήσει μ' ένα γερό τραπέζι. Η θέση μας ήταν πολύ δύσκολη. Δεχόμασταν ευγενικά την πρόσκληση χωρίς να έχουμε τη δυνατότητα να ανταποδώσουμε την φιλοξενία.

Πέμπτη, 1 Αυγούστου

Το πρωί της Πέμπτης άρχισε ουσιαστικά η παρουσίαση των στοιχείων που συλλέχθηκαν τις προηγούμενες μέρες. Η μέρα ξεκίνησε με στρογγυλή τράπεζα στην οποία κάθισαν ο Λεωνίδας, ο Μπάμπης, ο Βασίλης και ο Μιχάλης.

Οι ολιγόλεπτες τοποθετήσεις των ομιλητών καθόρισαν το πλαίσιο σύνθεσης της εργασίας. Η συζήτηση που ακολούθησε έδωσε απαντήσεις σε ερωτήματα και απορίες της ομάδας αλλά και παρευρισκομένων κατοίκων του οικισμού.

Όλες οι συζητήσεις της ομάδας ήταν ανοιχτές και πρέπει να σημειωθεί ότι τις παρακολουθούσε μεγάλος αριθμός Περιβολιωτών. Το γεγονός αυτό μας έδινε τη δυνατότητα να εμπλουτίζουμε έτι περισσότερο τις γνώσεις μας, να έχουμε άμεση σχέση με τα θέματα και να διορθώνουμε τις τυχόν ανακρίβειες. Βέβαια πολλές φορές πάνω στο ίδιο θέμα υπήρχαν διαφορετικές απόψεις, η θέση μας όμως ήταν να τις καταγράψουμε και όχι να τις σχολιάσουμε ή τις κρίνουμε.

Η συζήτηση πλησίαζε στο τέλος της. Ήταν μεσημέρι και μετά

το φαγητό θα πηγαίναμε στη "Βάλια Κάλντα". Παρόλη την πίεση του χρόνου και την ελκυστική ιδέα της διανυκτέρευσης στο δάσος, διαπιστώναμε με μεγάλη μας χαρά ότι η ομάδα είχε αποκτήσει μεγάλη ομοιογένεια. Η παραμονή στο χώρο, το προσωπικό ενδιαφέρον και οι ικανότητες του καθενός από μας λειτούργησαν καταλυτικά προς αυτή την κατεύθυνση. Εξ άλλου η διακριτική παρέμβαση των υπευθύνων στην εργασία των φοιτητών βοήθησε ακόμη περισσότερο στην ανάπτυξη πρωτοβουλίας και υπευθυνότητας.

Πάνω σε φορτηγά αυτοκίνητα, νωρίς το απόγευμα, φτάσαμε στον αυχένα των "Τριών Σταυρών". Από το σημείο αυτό συνεχίσαμε με τα πόδια προς τη "Βάλια Κάλντα". Βαδίσαμε περίπου τρία τέταρτα της ώρας μέχρι την καρδιά του Εθνικού Δρυμού της Πίνδου. Εκεί στα όρια του Πυρήνα του Δρυμού συναντήσαμε ένα νεαρό φοιτητή της δασολογίας που εκτελούσε χρέη φύλακα.

Το τοπίο ήταν μοναδικό. Ο πυρήνας του δρυμού καλύπτει ουσιαστικά το "Αρκουδόρεμα" και τα υψώματα της "Φλέγκας". Η περιοχή αποτελεί σπάνιο μνημείο της φύσης. Πράγματι ψυχρόβια φυτά βρίσκονται "εγκλωβισμένα" σε χαμηλότερο υψόμετρο από αυτό που ευδοκιμούν κανονικά. Η ύπαρξη στην περιοχή μεγάλων θηλαστικών την καθιστά ακόμη περισσότερο ενδιαφέρουσα από άποψη διατήρησης και φυσικά προστασίας.

Άρχισε να νυχτώνει όταν είχαμε πιά εγκατασταθεί κοντά στο νερό. Μερικοί κτηνοτρόφοι μας πλησίασαν και άρχισε η πολυπόθητη συζήτηση. Περίπου 5-6 κτηνοτρόφοι βόσκουν τα πρόβατά τους στην περιφέρεια του πυρήνα του δρυμού. Κάθε κοπάδι αριθμεί περίπου 300 πρόβατα μέσα στα οποία συμπεριλαμβάνονται και καμιά εικοσαριά γίδια. Το σύνολο των ζώων που βόσκουν μέσα στο δρυμό δεν ξεπερνά τα 1500-2000 πρόβατα.

Μερικοί από μας ήταν εναντίον της βόσκησης προβάτων εντός του δρυμού και άλλοι υπέρ. Είχε μειωθεί σε τέτοιο βαθμό ο αριθμός των ζώων εντός του δρυμού που ίσως όχι μόνο δεν έβλαπτε το φυσικό περιβάλλον αλλά τουναντίον βοηθούσε στην καλή διατήρησή του. Οι κτηνοτρόφοι πάντως είχαν δίκιο. Μετέφεραν τα κοπάδια τους στην περιοχή από τα πολύ παλιά χρόνια. Συμφωνούσαν ότι έπρεπε να διαφυλαχτεί ο δρυμός αλλά έπρεπε να δωθεί

και κάποια λύση στο πρόβλημά τους. Εξ άλλου η περιοχή ήταν δική τους εδώ και χιλιάδες χρόνια και κανείς δεν μπορούσε να αμφισβητήσει την αγάπη τους γι' αυτήν. Ουσιαστικά καταλάβαμε ότι η περιοχή που καλύπτει ο δρυμός διαφυλάχθηκε από τους κατοίκους των γύρω οικισμών και όχι από κάποια Κρατική μέριμνα. Το Ελληνικό Δημόσιο μέχρι στιγμής εφαρμόζε πολιτική απαγορεύσεων που προκαλούσε προφανώς μόνο αντιδράσεις.

Έπρεπε να κοιμηθούμε νωρίς διότι η ανάβαση στη "Φλέγκα" θα γινόταν την άλλη μέρα πολύ πρωί. Όμως τα νέα παιδιά τόσο της ομάδας όσο και του Περιβολίου δεν έλεγαν με τίποτε να ησυχάσουν. Τα πειράγματα έπεφταν σύννεφο. Οι μεγαλύτεροι στην ηλικία απομακρύνθηκαν αρκετά από τους νέους. Η υγρασία της νύχτας είχε αρχίσει να πέφτει σιγά-σιγά. Διαλέξαμε ένα μεγάλο και φουντωτό πεύκο και ξαπλώσαμε κάτω από αυτό. Η προστασία ήταν αποτελεσματική.

Παρόλο που είχαμε απομακρυνθεί από τον σχετικό θόρυβο, ύπνος δεν μας έπαιρνε. Ο ούρανος καθαρός είχε κατέβει τόσο κοντά μας, που είχαμε την εντύπωση, ότι εκατομμύρια αστέρια ακουμπούσαν επάνω μας. Σε λίγο ανέτειλε και το φεγγάρι ρίχνοντας ένα γαλάζιο φως παντού. Η νύχτα ήταν γεμάτη από κελαϊδίσματα πουλιών και κραυγές ζώων. Διασκεδάσαμε αρκετή ώρα με το να μαντεύουμε σε ποια φωνή αντιστοιχούσε κάθε ζώο ή πουλί.

Παρασκευή, 2 Αυγούστου.

Η ανάβαση στη "Φλέγκα" ξεκίνησε στις 4 το πρωί. Μερικοί από μας δεν είχαν το κουράγιο να ανέβουν στο ύψωμα. Μέχρι να κατέβουν οι υπόλοιποι από το δασοσκεπές ύψωμα περιηγήθηκαν σε μεγάλη έκταση την περιοχή του "Αρκουδορέματος", (Κουλάκλου ντι λα ούρσα"). Κατά τις μεσημεριανές ώρες άρχισαν να καταφθάνουν στο σημείο συνάντησης οι πρώτοι ορειβάτες. Η άφιξη των ατόμων που ανέβηκαν στη "Φλέγκα" διήρκεσε περίπου δύο ώρες. Η κόπωση της ανάβασης διεκρίνετο εύκολα στα πρόσωπά τους.

Επιστρέψαμε στο Περιβόλι με διάφορα μέσα. Είχε γίνει κακή συνεννόηση και πολλοί από μας διήνυσαν ένα μεγάλο μέρος της

απόστασης με τα πόδια. Όταν η ομάδα έφτασε στο Περιβόλι ένα αίσθημα ηρωϊσμού καθρεφτιζόταν στα πρόσωπά μας. Το πρώτο πράγμα που χρειαζόμασταν ήταν ένα καλό μπάνιο.

Το βραδάκι συγκεντρωθήκαμε στην αίθουσα του σχολείου. Περιμέναμε την εισήγηση του κ. Αντ. Μπουσμπούκη. Μέχρι να έρθει και ο υπόλοιπος κόσμος συζητήσαμε τις τελευταίες λεπτομέρειες της εργασίας μας. Γιά πολλούς από μας ήταν η τελευταία βραδιά στο Περιβόλι. Πράγματι το Σαββατοκύριακο που ακολουθούσε τελείωνε η παραμονή μας στο Περιβόλι.

Η εισήγηση του κ. Αντ. Μπουσμπούκη ήταν από τις πιο ενδιαφέρουσες. Μας μίλησε με μεγάλη επιστημονική τεκμηρίωση για τους Βλάχους και ιδιαίτερα για τη γλώσσα τους. Η αίθουσα του σχολείου ήταν κατάμεστη από κόσμο. Ο ομιλητής ανέπτυξε εκτενέστατα το θέμα. Το ενδιαφέρον μας επικεντρώθηκε στη συζήτηση που ακολούθησε. Υπήρχε τόσο υλικό πάνω στους Βλάχους που αν δεν ήταν εκείνο το τραπέζι στην Αβδέλλα ολόκληρη η νύχτα δεν θα μας έφτανε να το εξαντλήσουμε.

Μετά το τέλος της συζήτησης ξεκινήσαμε με τα πόδια για την Αβδέλλα. Είχαμε πιά συνηθίσει να διανύουμε μεγάλες αποστάσεις χωρίς κόπο και κούραση. Το τραπέζι ήταν προσφορά του πατέρα της Σοφίας. Ο καθαρός αέρας, οι πορείες αλλά και τα εξαιρετικά ψητά μας είχαν ανοίξει την όρεξη. Κατά την παραμονή μας στο Περιβόλι αγόρια και κορίτσια θα έπρεπε να είχαμε βάλει αρκετά κιλά.

Η ταβέρνα στην οποία φάγαμε στην Αβδέλλα ήταν ένα νεόκτιστο κτίριο αμφιβόλου εσωτερικής διακοσμήσεως, όμως τα αισθήματα μας δεν άφηναν περιθώριο για κριτική.

Η επιστροφή στο Περιβόλι έγινε με αυτοκίνητα φίλων. Σε δύο-τρία σημεία της διαδρομής έπρεπε να κατέβουμε από τα αυτοκίνητα γιατί η κατάσταση του δρόμου ήταν τέτοια που δεν επέτρεπε την διέλευση φορτωμένων μικρών ιδιωτικών αυτοκινήτων.

Είχαμε όμως έτσι την ευκαιρία να θαυμάσουμε το δασοκαλυμμένο τοπίο της διαδρομής και να εισπνεύσουμε τις τελευταίες δόσεις οξυγόνου πριν την επιστροφή μας στην πόλη.

Σάββατο-Κυριακή, 3-4 Αυγούστου

Η μέρα ξεκίνησε όπως συνήθως. Συναντηθήκαμε στο κατάστημα όπου παίρναμε κάθε πρωί το πρόγευμά μας. Η ατμόσφαιρα ήταν βαριά. Είχαμε μείνει πέντε-έξι άτομα. Η Ζωίτσα ήταν εκεί όπως πάντα. Ανταλλάξαμε διευθύνσεις και υποσχεθήκαμε να δώσουμε συνέχεια στην εμπειρία μας.

Ο παραδοσιακός χώρος είναι γεμάτος από "σημεία" σύμβολα. Κάθε κορυφή, ρέμα, πλαγιά, πέτρα, πηγή ή βρύση, κτίσμα ή δέντρο, αυχέννας ή στροφή δρόμου έχει τον συμβολισμό του. Παράλληλα ο παραδοσιακός τρόπος ζωής ακολουθεί τις εποχές του έτους και κυρίως τις θρησκευτικές γιορτές. Οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές δραστηριότητες του ανθρώπου ακολουθούν με τη σειρά τους τις εποχές και τις γιορτές. Κανείς δεν θα μπορούσε να πει με ευκολία ποιος άρχισε πρώτος ο άνθρωπος ή η φύση.

Όμως εκείνο που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω είναι η τοποθεσία της "Μαντήλας". Το σημείο εκείνο δηλαδή της κοινοτικής έκτασης του οικισμού όπου γίνονταν οι αποχαιρετισμοί των ταξιδεμένων. Η "Μαντήλα" βρίσκεται συνήθως πάνω στο μονοπάτι, στο τελευταίο σημείο θέας του οικισμού, προς την έξοδο από την κοινοτική έκταση.

Δυστυχώς εμείς βρισκόμασταν στην πλατεία του Περιβολιού στο γεωμετρικό κέντρο του οικισμού. Τα αισθήματα όμως ήταν τα ίδια. Νοιώθαμε πλέον Περιβολιώτες και είχαμε να αντιμετωπίσουμε τον ξενητεμό.

Χωρίς μιλιά ξεσπάσαμε σε δάκρυα, φιλιά και αγκαλιάσματα.

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Παρασκευάς Ποτηρόπουλος

με τη συνεργασία των

Ιουλίας Σουκάκου

Ελισάβετ Τοπούζη

Κυριακής Ψαράκη

Εισαγωγικά

Τα ερεθίσματα που γεννιούνται στην προσπάθεια να προσεγγισθεί η ζωή μιας κοινωνίας, όπως επιχειρήθηκε στο Περιβόλι του Νομού Γρεβενών το καλοκαίρι του 1991, είναι πολλά και σύνθετα. Πολύ περισσότερο όταν αυτή η προσπάθεια επιθυμεί να ξεπεράσει την ψυχαγωγική ευχαρίστηση και θέλει να αφουγκραστεί τα υπόγεια ρεύματα που κινούν την κοινωνία και συνθέτουν την καθημερινότητα.

Ο στόχος μιας τέτοιας προσπάθειας είναι δύσκολος. Για να διερευνηθεί το πλέγμα των σχέσεων μιας κοινωνίας, δεν αρκεί η ματιά του επισκέπτη-παρατηρητή, ίσως, ούτε η εμπειρία μιας ζωής. Ο υποκειμενικός παράγοντας θα καθορίζει την οπτική. Η κατανόηση και η ανάλυση της πολύπλευρης κοινωνικής πραγματικότητας απαιτεί ένα ολιστικό τρόπο προσέγγισης. Τα επιμέρους επίπεδά της, π.χ. οικονομία, πολιτισμός, πρέπει να αντιμετωπισθούν σαν οργανικά μέρη ενός συνόλου, καθώς η αποσπασματική μελέτη τους θα ήταν αδύνατο να αποδώσει το δυναμικό χαρακτήρα μιας κοινωνίας.

Σημείο εκκίνησης στη σφαιρική προσέγγιση, η περιγραφή του χώρου στον οποίο αναπτύσσεται η υπό εξέταση κοινωνία. Η έννοια του χώρου μπορεί να έχει δύο ερμηνευτικές προσεγγίσεις: ως πλαίσιο και πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας αλλά και ως αφηρημένη έννοια που συνδέεται με το συναίσθημα ή τη λογική. Ανεξάρτητα όμως από το πώς νοείται, ο χώρος (φύση) είναι άρρηκτα δεμένος σε μια σχέση αλληλεπίδρασης με τον άνθρωπο (κοινωνία). Οι οικολογικοί όροι (υδάτινοι πόροι, ανάγλυφο περιοχής) συνεπιδρούν με τους ανθρώπινους (ιστορία, κοινωνική οργάνωση,

σχέσεις παραγωγής, πολιτισμικά συστήματα) στη διαμόρφωση του κοινωνικού γίνεσθαι. Ταυτόχρονα, οι άνθρωποι επιδρούν στο φυσικό περιβάλλον, είτε άμεσα μεταβάλλοντάς το, είτε έμμεσα προσπαθώντας να το ενσωματώσουν λειτουργικά.

Με αυτόν τον τρόπο, η ανθρώπινη ύπαρξη μετασχηματίζει τον ομοιογενή και συνεχή φυσικό χώρο, νοηματοδοτώντας τη μορφολογία του με αναγνωριστικά σημάδια, διαφοροποιήσεις, διακρίσεις. Ουσιαστικά οργανώνει τους περιορισμούς και τις δυνατότητες του φυσικού περιβάλλοντος σε μια τάξη, αντικατοπτρίζοντας το πώς μια κοινωνία σκέφτεται και δρα. Ο χώρος, οργανωμένος πλέον, μεταβάλλεται σε συστατικό της κοινωνίας, ένας από τους τρόπους που αυτή νομιμοποιείται και παρουσιάζεται. Χαρακτηριστικά ο Claude Levi-Strauss¹ παρατηρεί: "Ο τρόπος που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις σχέσεις ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό είναι συνάρτηση του τρόπου με τον οποίο μεταβάλλονται οι δικές τους σχέσεις στο κοινωνικό επίπεδο". Στο τοπίο, επομένως, αποτυπώνεται η ανθρώπινη δραστηριότητα σε τέτοιο σημείο, ώστε αντανakλά τις σχέσεις που αναπτύσσονται στην ανθρώπινη κοινωνία. Η οργάνωση του χώρου επιτρέπει να σχηματισθεί η στέρεη βάση στην οποία θα αναπτυχθούν οι πτυχές της. Οι μορφές των οικιστικών συστημάτων, οι τρόποι καλλιέργειας και οι μορφές επικοινωνίας που αποτυπώνονται ολοφάνερα στο τοπίο, παρέχουν πλήθος στοιχείων τα οποία φωτίζουν οικονομικές, πολιτισμικές και κοινωνικές λειτουργίες στο παρόν και στο παρελθόν. Το οικιστικό σύστημα, τα χάνια, τα γιοφύρια, τα εικονοστάσια, προσφέρουν σημαντικά στοιχεία στην ανάγνωση της προσωπογραφίας μιας κοινωνίας.

1. Βλ. Cl. Levi-Strauss: *Η άγρια σκέψη*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1977, σελ. 214.

"Ένας πολιτισμός είναι πρώτα απ' όλα ένας χώρος", υποστηρίζει ο F. Braudel². Η ανίχνευση της κοινωνίας του Περιβολιού είχε λοιπόν ως σημείο εκκίνησης στην προσέγγιση την χωρική του οργάνωση.

Μεθοδολογικά

Στην ανάγνωση του χώρου, η προσέγγιση θα πρέπει να θεωρηθεί κάτι περισσότερο από την απλή περιγραφή της φυσικής μορφολογίας. Ο χώρος αποτελεί το πλαίσιο με βάση το οποίο παρουσιάζονται οι ανθρώπινες δραστηριότητες, σε μια σχέση αλληλεπίδρασης. Ουσιαστικά πρόκειται για μια ανθρωπογεωγραφική³ περιγραφή, τόσο του φυσικού όσο και του δομημένου περιβάλλοντος.

Στην ανάγνωση του χώρου ελλοχεύουν οι κίνδυνοι που συναντώνται σε κάθε προσπάθεια περιγραφής του κοινωνικού γίγνεσθαι. Η αναγωγή στο επίπεδο της παραδοσιολογίας είναι συχνά επακόλουθο της τάσης για εξωραϊσμό. Η δημιουργία μιας άχρονης και στατικής εικόνας, όπου μύθος και ιστορία διαχέονται, αντιθέσεις και αντινομίες απαλούνται ή εξωραϊζονται, είναι το αποτέλεσμα της αποσιώπησης του ρόλου της ιστορίας. Μόνο η οπτική η

-
2. Βλ. F. Braudel: "L'apport de l'histoire des civilisations", στο *Ecrits sur l'histoire*, Paris: 1969, σελ. 292, (μτφρ. Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, "Οψεις του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας", στο *Η νεώτερη και σύγχρονη Μακεδονία*, τομ. Α, σελ. 411). Σε μια ελεύθερη απόδοση του ορισμού αυτού η Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος αναφέρει: "Ένας πολιτισμός είναι πρώτα απ' όλα ένας χώρος. Στο χώρο αυτό μια ομάδα ανθρώπων που μιλούν την ίδια γλώσσα, επικοινωνούν επομένως μεταξύ τους χρησιμοποιώντας κοινά σύμβολα και αναπτύσσουν ορισμένο τρόπο ζωής", όπως παρατίθεται από τη Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, στο *Ανθρωπολογία του Βορειοελλαδικού χώρου*, Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Θεσσαλονίκη Α.Π.Θ., 1989-1990.
 3. Βλ. την εισαγωγή του Max Deggau στο *Ανθρωπογεωγραφία*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1987.

οποία αρνείται ή αδυνατεί ν'αντιμετωπίσει το μετασχηματισμό και την κίνηση, αρκείται σε κοινωνικά απολιθώματα, μορφώματα τα οποία πολύ απέχουν απ' την πραγματικότητα του Χθες και του Σήμερα.

Η έννοια του χώρου στην ανθρωπογεωγραφική προσέγγιση είναι ιστορικά, άρα κοινωνικά προσδιορισμένη, προσλαμβάνοντας συγκεκριμένο περιεχόμενο και κοινωνική λειτουργία. Η κοινωνική οργάνωση του χώρου αντιμετωπίζεται ως δυναμικός παράγοντας ο οποίος παίρνει συγκεκριμένες μορφές σε δεδομένες στιγμές της χρονικής κλίμακας. Η διαμόρφωση αυτή ακολουθεί την ιστορική μεταβολή των ενδογενών και εξωγενών παραγόντων που επιδρούν στη συγκεκριμένη κοινωνία. Θα ήταν λάθος να θεωρηθούν ως αποκλειστικές υπεύθυνες οι τοπικές ιδιαιτερότητες και οι ενδογενείς παράγοντές της. Κάθε κοινωνία εντάσσεται σε ένα ευρύτερο σύνολο με το οποίο αναπτύσσει σχέσεις αλληλεξάρτησης. Η δυναμική αυτών των σχέσεων εκφράζεται σε περιόδους οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών κρίσεων. Η ρήξη στις υπάρχουσες δομές πυροδοτεί τις ενδογενείς αντινομίες και αντιφάσεις της κοινωνίας και επέρχεται η ιστορική μετάβαση προς ένα νέο στάδιο.

Η ανάγνωση του χώρου στο Περιβόλι στηρίχθηκε στην ολιστική προσέγγιση. Η συλλογή των στοιχείων έγινε κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας, με συμμετοχική παρατήρηση, μέσα από τις προφορικές συνεντεύξεις με τους κατοίκους του Περιβολιού και από τη σχετική βιβλιογραφία (ιστορικά έργα, εντυπώσεις περιηγητών, μονογραφίες για την περιοχή).

Η διάρκεια της επιτόπιας έρευνας ήταν δυο εβδομάδες, και η ερευνητική ομάδα συμμετείχε στην καθημερινή ζωή του χωριού. Η προσέγγιση της διάστασης του χώρου, επιχειρήθηκε με την "ανάγνωσή" του σε πρώτο επίπεδο από την ίδια την ομάδα, περιδιαβαίνοντάς τον, γνωρίζοντας τους περιορισμούς και τις δυνατότητες που αποτυπώνονται επάνω του, χαρτογραφώντας τον. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η υποκειμενική οπτική της ομάδας, αυτή η "εκ των έξω προσέγγιση" (etic approach), επιχειρήθηκε να ξεπερασθεί μέσα από το λόγο των κατοίκων του χωριού (emic

approach). Η αντίληψη του χώρου από τους ίδιους τους κατοίκους του χωριού προσεγγίσθηκε μέσα από τις προφορικές συνεντεύξεις και την καθημερινή τους πρακτική.

Η οπτική της έρευνας καθορίσθηκε από τη χρονική διάσταση και ήταν διττή, ταυτόχρονα συγχρονική (αναφορά στο παρόν) και ιστορική (αναφορά στο παρελθόν με έμφαση στη νεώτερη ιστορία και ειδικότερα στις κρίσιμες περιόδους της).

Σημείο τομής στην προσέγγιση της διάστασης του χώρου αποτέλεσαν για την ερευνητική ομάδα τα νοητά όρια που διαχωρίζουν τον οικισμό από το περιβάλλον φυσικό τοπίο. Ο δομημένος χώρος, εξανθρωπισμένος και εξημερωμένος και ο χώρος εκτός του οικισμού αποτελέσαν του άξονες γύρω από τους οποίους κινήθηκε η έρευνα.

Πλαίσιο αναφοράς

Το Περιβόλι σημαδεύεται απ' τις μεταβολές που συμβαίνουν στον ελλαδικό χώρο. Ο 20ός αιώνας είναι καθοριστικός για το μετασχηματισμό της φυσιογνωμίας του και τις παράλληλες προσπάθειες ν'αφομοιωθούν οι νεωτερισμοί. Δύο περίοδοι αποτελούν σημαντικές τομές. Τα χρόνια απ' τους Βαλκανικούς Πολέμους ως τη Μικρασιατική Καταστροφή και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος με τον Εμφύλιο.

Με τους Βαλκανικούς Πολέμους και τη Μικρασιατική Καταστροφή τίθενται τα όρια των κρατών στη βαλκανική χερσόνησο. Η Ελλάδα προσπαθεί να εδραιώσει έναν ενιαίο χαρακτήρα και να αναπτυχθεί οικονομικά. Οι τοπικές κοινωνίες υπόκεινται σε μια συγκεντρωτική δομή εγκαταλείποντας τη σχετική αυτονομία που απολαμβάναν στην παραπαίουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η προσπάθεια για κεντρικό έλεγχο και διεύθυνση της οικονομίας εγκαινιάζει τον κρατικό παρεμβατισμό επηρεάζοντας την τοπική οικονομική διάρθρωση.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος που ακολουθεί επιδρούν καταλυτικά στην ελληνική κοινωνία. Οι ισορροπίες που

συγκροτούν τον κοινωνικό ιστό διαταράσσονται. Η ύπαιθρος ερημώνεται, ενώ η οικονομία είναι κατεστραμμένη. Καθώς η βιομηχανία αδυνατεί ν'απασχολήσει το πλεονάζον εργατικό δυναμικό που συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα, παράλληλα με την ανάπτυξη του τριτογενή τομέα, διογκώνεται υπερβολικά η παραοικονομία. Η ένταξη της Ελλάδας στο Δυτικό κόσμο δημιουργεί νέα κοινωνικά πρότυπα. Η αστικοποίηση αποδιαρθρώνει την παραδοσιακή κοινωνική οργάνωση.

Το πλαίσιο αυτό γεννά τους εξωγενείς παράγοντες οι οποίοι επιδρούν στη μεταβολή της Περιβολιώτικης κοινωνίας στη διάρκεια αυτού του αιώνα. Η διερεύνηση αυτών των επιδράσεων απαιτεί τον συνδυασμό τους με τις τοπικές ιδιαιτερότητες και το πώς αυτός αντικατοπτρίζεται στην οργάνωση του χώρου.

Το Περιβόλι και η ευρύτερη περιοχή

Βόρεια Πίνδος, ορεινή περιοχή με κορυφές που φτάνουν και ξεπερνούν τα 2.000 μ.. Στην περιοχή που περιβάλλεται απ' τα βουνά Σμόλικα, Βασιλίτσα και Αυγό (ανάμεσα στις άλλες ορεινές κοινότητες) υπάρχει το Περιβόλι.

Κυρίαρχο πέτρωμα του ορεινού όγκου είναι ο φλύσχης. Η σύσταση του εδάφους ευνοεί τη δημιουργία πολλών και πλούσιων πηγών τροφοδοτών των παραπόταμων των Αώου, Βενέτικου, Αράχθου. Ταυτόχρονα βοηθά να αναπτυχθούν πολλές λεκάνες μ' εύφορο χώμα, από αμμόπετρα και άργιλο, πλούσια βλάστηση και βοσκοτόπια στις ομαλές πλαγιές των βουνών.

Αυτή η μορφολογία της περιοχής, η οποία περιλαμβάνει τμήμα του Ανατολικού Ζαγορίου, είναι ακριβώς αντίθετη μ' αυτή του Δυτικού όπου το κυρίαρχο ασβεστολιθικό πέτρωμα διαμορφώνει ένα άγονο, δύσβατο και άνυδρο τοπίο.

Το τοπίο χαρακτηρίζεται απ' τη μικρή διάρκεια των ενδιάμεσων εποχών, το μεγάλο χειμώνα και συγκριτικά μικρό καλοκαίρι. Αξιοσημείωτο είναι το ύψος των βροχοπτώσεων (2m) απ' τα μεγαλύτερα στην Ευρώπη. Ουσιαστικά η Βόρεια Πίνδος αποτελεί

το σημείο συνάντησης του βορείου με το νότιο κλίμα, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη πλούσιας χλωρίδας και πανίδας.

Τα βουνά αυτά αποτελούν το γεωγραφικό σύνορο αλλά και το σημείο αναφοράς ανάμεσα στην Ήπειρο και τη Μακεδονία. Τα διοικητικά όρια δεν αποτελούν εμπόδιο για να καθοριστούν σαν μεταβατική ζώνη στον τομέα της οικονομίας και του πολιτισμού. Αυτό αντικατοπτρίζεται ξεκάθαρα στην πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής. Οι Ζαγορίσιοι, οι Βλάχοι, οι Σαρακατσάνοι και οι Γύφτοι είναι οι φυλετικές ομάδες οι οποίες κατοικούν στη Β. Πίνδο. Η συνύπαρξη αυτή καθορίζεται απ' την επαγγελματική εξειδίκευση κάθε ομάδας, κυρίαρχο φαινόμενο ως το πρόσφατο παρελθόν. Οι Ζαγορίσιοι ασχολούνται με το εμπόριο, με δραστηριότητα σε μεγάλο μέρος της βαλκανικής. Οι Βλάχοι κύρια με την κτηνοτροφία, χαρακτηριστικό τους οι εποχιακές μετκινήσεις και δευτερευόντως με το εμπόριο και την υλοτομία. Οι Σαρακατσάνοι και αυτοί με την κτηνοτροφία, χαρακτηριστικό τους όμως ο νομαδικός τους χαρακτήρας ενώ οι Γύφτοι ασχολούνται με τα τεχνικά επαγγέλματα. Απόρροια της οικονομικής, αλλά όχι μόνο, εξειδίκευσης είναι η κοινωνική διαφοροποίηση.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η κοινότητα του Περιβολιού. Τυπικό Βλαχοχώρι της Β. Πίνδου, απλώνεται σε μια έκταση αξιοσημείωτα μεγάλη. Τα 400.000 στρέμματα που καταλαμβάνει το καθιστούν απ' τις μεγαλύτερες της περιοχής· ενδεικτικά άλλωστε είναι τα εκτεταμένα σύνορα με 11 γειτονικές κοινότητες.

Απλώνεται στο νοτιοανατολικό μέρος της κορυφογραμμής που ξεκινά απ' τη Βασιλίτσα, κατέρχεται ως τον Αώο και φτάνει ως το Αυγό με νότιο σύνορο το Μαυροβούνι. Στις πλαγιές των βουνών σχηματίζονται πολλές κοιλάδες με πλήθος πηγών, πλούσια δάση και εκτεταμένοι βοσκότοποι. Η σημαντικότερη απ' αυτές ήταν και παραμένει η Βάλια Κάλντα, κοιλάδα στα βόρεια του Μαυροβουνίου, η οποία διαρρέεται απ' το Αρκουδόρεμα, παραπόταμο του Αώου. Σήμερα αποτελεί Εθνικό Δρυμό.

Ο οικισμός απέχει περίπου 47 χλμ απ' τα Γρεβενά, ενώ η απόσταση από τα Γιάννινα, μέσω Βωβούσας, πλησιάζει τα 100

χλμ, με το δρόμο να είναι χωμάτινος, στο μεγαλύτερο διάστημα και στις δύο προσεγγίσεις.

Αν και διοικητικά ανήκει στη Μακεδονία, συγκεκριμένα στο Ν. Γρεβενών, ιστορικά συνδέεται με τα υπόλοιπα Βλαχοχώρια της Πίνδου που ανήκουν και στο Νομό Ιωαννίνων. Το γεγονός αυτό φανερώνει τη σχετικότητα των διοικητικών ορίων τα οποία καθορίζονται με βάση γεωγραφικά σημεία, όπως αυχένες ή ποτάμια, αδιαφορώντας για τα ιστορικά. Το πρόβλημα αγγίζει τα όρια του παραλόγου καθώς ένα μέρος των κοινοτικών εκτάσεων ανήκει στην Ήπειρο, η νομή τους όμως παραμένει στην κοινότητα.

Ο ρόλος αυτής της οριοθέτησης είναι καθοριστικός στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, καθώς φθάνει σε σημείο ρήξης και αυτών ακόμα των δεσμών. Η ένταξη της κοινότητας στο Ν. Γρεβενών, οδηγεί στη μείωση των σχέσεων με τα γειτονικά χωριά που ανήκουν στην Ήπειρο. Τα όρια της έκτασής του είναι αυχένες βουνών, βουνοκορφές, ροές ποταμών, ξωκλήσια. Η αμφισβήτησή τους στο παρελθόν υπήρξε σύνηθες φαινόμενο, γεννώντας αρκετές σχετικές παραδόσεις⁴.

Η μορφολογική σύσταση της περιοχής θα μπορούσε να περιγραφεί ως εξής. Σε μια προοδευτική προσέγγιση από βόρεια προς τα νότια το υψόμετρο ακολουθεί ανοδική πορεία απ' τα 700-800 μ. και ξεπερνά σ' αρκετές περιπτώσεις τα 1.500 μ.. Στις χαμηλές περιοχές σχηματίζονται μικρές κοιλάδες κατάλληλες για περιορισμένη καλλιέργεια. Ανηφορίζοντας προς τον οικισμό υπάρχουν μικροί λόφοι δασοπέλαστοι, δεξιά κι αριστερά του μικρού ποταμού που διασχίζει την περιοχή πηγάζοντας απ' τις ψηλότερες περιοχές.

4. Οι αμφισβητήσεις εκφράζονται με μύθους για το φόνο στον τόπο κρατικών (Τούρκων) αξιωματούχων. Κάθε κοινότητα "φορτώνει" στην αντίπαλη το φόνο, διεκδικώντας το σημείο το οποίο διεπράχθη για την παροχή μεγαλύτερης προστασίας.

Ο οικισμός βρίσκεται σε υψόμετρο 1.350 μ. περίπου. Απλώνεται στις ανατολικές πλαγιές του βουνού, το οποίο οι ντόπιοι το ονομάζουν Κολέο (Κάστρο) στα βλάχικα, απ' τον τεράστιο όγκο του και αποτελεί κορυφή της οροσειράς απ' τη Βασιλίτσα ως το Αυγό.

Νοτιότερα του οικισμού, μετά την περιοχή των δασών σε υψόμετρο 1.500 μέτρων, βρίσκεται ο αυχένος της Τίζας, περιοχή με πολλούς βοσκοτόπους. Παρακάμπτοντας προς τα ανατολικά τον ορεινό όγκο του Αυγού, όνομα εμπνευσμένο απ' το σχήμα του βουνού, υπάρχει η κοιλάδα της Βάλια Κάλντα. Η πλούσια χλωρίδα και πανίδα της, η μορφολογία και το κλίμα⁵ της αποτελούν σημείο αναφοράς σε όλους τους περιηγητές του παρελθόντος και αντικείμενο θαυμασμού σήμερα.

Ένας άξονας γύρω απ' τον οποίο μπορεί να οργανωθεί η ανάγνωση του χώρου είναι ο χωμάτινος δρόμος, ο οποίος διασχίζει την κοινοτική έκταση, σε μια διεύθυνση από Νοτιοανατολικά προς Βορειοδυτικά, περνώντας απ' το κέντρο του οικισμού. Ο δρόμος εξυπηρετεί τις τοπικές συγκοινωνιακές ανάγκες. Συνδέει τα γειτονικά χωριά και εξυπηρετεί την κτηνοτροφική και υλοτομική δραστηριότητα. Ταυτόχρονα βοηθά στην προσέγγιση του Εθνικού Δρυμού.

Η λειτουργική σημασία του δρόμου σήμερα είναι υποδεέστερη απ' το παρελθόν. Η θέση του Περιβολιού στη συμβολή των ποτάμιων οδών Αράχθου, Αώου, Βενέτικου το καθιστούσε ως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, πέρασμα στο δρόμο απ' την Ήπειρο προς τη Μακεδονία. Τα καραβάνια από αγωγιάτες διέσχισαν την περιοχή στο δρόμο από Γιάννινα προς Γρεβενά σ' ένα ταξίδι που διαρκούσε 2-3 ημέρες. Παράλληλα, διασχίζόταν απ' τον δρόμο που ένωνε το Ανατολικό Ζαγόρι και την Κόνιτσα με τα Γρεβενά και τη Θεσσαλία, μέσω του Δίστρατου. Οι δρόμοι αυτοί, εκτός από την προφορική παράδοση και τα κείμενα των

5. "Βάλια Κάλντα" σημαίνει ζεστή κοιλάδα.

περιηγητών⁶, αναφέρονται και σε ιστορικές πηγές. Ο Λίβυος⁷ περιγράφει την πορεία του Φιλίππου του Ε΄ από την Κόνιτσα προς τη Θεσσαλία. Επίσης αναφέρεται η πορεία του Περσέα το 169 π.Χ., ο οποίος διέσχισε την περιοχή κατευθυνόμενος από τα Γρεβενά προς τα Γιάννινα στην εκστρατεία του εναντίον των Ρωμαίων. Επιπρόσθετα, υπάρχουν ερείπια αρχαίου δρόμου κοντά στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου, στα βορειοανατολικά της κοινότητας, ενώ πιθανολογείται η ύπαρξη ρωμαϊκού φυλακίου στο πέρασμα νοτιοδυτικά του Αυγού. Το οροπέδιο αυτό φέρει το όνομα Ιμπερατόρια, και βρίσκεται στη διασταύρωση των δρόμων προς Θεσσαλία και Μακεδονία.

Σήμερα, καθώς η οικονομία της αγοράς αναπτύσσει νέους τρόπους διακίνησης των αγαθών, περιθωριοποιούνται πολλοί από τους παραδοσιακούς τρόπους και δρόμους. Το εμπόριο από τους κυρατζήδες σβύνει μαζί με πολλούς από τους δρόμους τους οποίους χρησιμοποιούσαν. Ο δρόμος, ο οποίος διασχίζει την περιοχή, έχει χάσει την σπουδαιότητα του παρελθόντος και εξυπηρετεί εκτός από το Περιβόλι, την Αβδέλλα και την προσέγγιση του Εθνικού Δρυμού. Ο δρόμος, ο οποίος διασχίζει τη Βάλια Κάλντα, στα όρια του κεντρικού πυρήνα της, κατευθύνεται προς την Κρασιά (Τούρια) και προς την Μηλιά (Αμέρου) και Μέτσοβο. Το οδικό δίκτυο συμπληρώνει ο δρόμος που ενώνει τον οικισμό με την Αβδέλλα, μια απόσταση 5 χιλιομέτρων.

Η ανάγκη για φυγή από τις απάνθρωπες πόλεις και για επαναπροσέγγιση της φύσης προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στο δίκτυο των μονοπατιών τα οποία διασχίζουν την περιοχή. Το κυριότερο απ' αυτά διασχίζει όλη την Πίνδο προερχόμενο από τις Δειναρικές Άλπεις και φέρει την κωδική ονομασία Ε6. Συνοδεύεται από περιφερειακά μονοπάτια, τα οποία απλώνονται στην περιοχή και διασχίζουν τον Εθνικό Δρυμό.

6. Βλ. Hammond N.G.H.: "Epirus: The geography, the history and topography". Oxford University Press, 1974

7. Λίβυος, 32.12.10.

Στην πορεία του δρόμου από τα Γρεβενά προς Γιάννινα, το πρώτο σημείο αναφοράς στο χώρο είναι το μοναστήρι του Αγ. Νικολάου. Πρόκειται για μια αναπαλαιωμένη εκκλησία της υστεροβυζαντινής περιόδου με το βοηθητικό της οίκημα. Ο χώρος τριγύρω περιλαμβάνει μια βρύση, κτισμένη σύμφωνα με την εντοιχισμένη πλάκα από τον Παναγιώτη Παπαθεοδώρου⁸. Τραπέζια και πάγκοι συνθέτουν το τοπίο, κατάλληλο για να φιλοξενεί το πανηγύρι και τις εκδρομές αναψυχής σ' αυτό το ξέφωτο.

Η θέση της Μονής χαμηλά στην κοιλάδα πάνω στο δρόμο, ήταν ιδανική να φιλοξενεί στο παρελθόν το χάνι της περιοχής. Η λειτουργία του, με μια διακοπή στις αρχές του αιώνα, φτάνει ως τα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το χορτολίβαδο που το περιβάλλει προοριζόταν για την τροφή των κοπαδιών του χωριού στο ανέβασμα την άνοιξη.

Σύμφωνα με την παράδοση, στην περιοχή γύρω απ' το μοναστήρι, βρισκόταν ένας απ' τους μικρούς διάσπαρτους οικισμούς πριν τη συνένωσή τους στο σημερινό οικισμό. Κατ' άλλους δε⁹ ήταν ο τόπος όπου πρωτοϊδρύθηκε το Περιβόλι. Η διαμόρφωση της περιοχής προσφέρει τις ερμηνείες γι' αυτό. Λόφοι με πυκνοσκέπαστα δάση βοηθούν την ανάπτυξη της υλοτομίας. Στην περιοχή υπήρχαν υδροπρίονα, στη θέση Μπουικλή¹⁰. Επίσης στη γέφυρα του δρόμου, βόρεια της Μονής, υπήρχαν νερόμυλος για το άλεσμα των δημητριακών και ντριστέλα όπου πλένονταν και "γίνονταν" τα στρωσίδια, τα σκεπάσματα και τα χοντρά υφαντά. Τα δημητριακά για άλεσμα προέρχονταν είτε απ' το εμπόριο των κυρατζήδων είτε απ' τη σοδειά της Καρίτσας και του Εκκλησιαστικού Τιμαρίου της Λαμπανίτσας¹¹, περιοχή ανατολικά της Μονής,

8. Ο Π. Παπαθεοδώρου εκλέγεται Κοινοτικός Σύμβουλος σ' όλες τις εκλογές μετά τη Μεταπολίτευση.

9. Βλ. Wace-Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, σελ. 174, Θεσ/νίκη: Αφοι Κυριακίδη, 1989.

10. Από τον ιδιοκτήτη τους πήρε το όνομα η περιοχή.

11. Πρόκειται για χωριό Κουπατσαραίων βλ. Wace-Thompson, *όπ.π.*, σελ. 179.

με εύφορες κοιλάδες, όπου οι Περιβολιώτες είχαν υδροπρίονα στις υδατοπτώσεις της περιοχής, και καλλιεργούσαν δημητριακά για αυτοκατανάλωση. Οι αλλαγές όμως είναι ραγδαίες. Οι νερόμυλοι έχουν εξαφανισθεί, καθώς έχει σταματήσει και η καλλιέργεια των δημητριακών. Αυτά αγοράζονται πια συσκευασμένα απ' το εμπόριο, ενώ η ανάγκη σε ζωοτροφές καλύπτεται απ' τις βιομηχανίες ζωικών τροφών.

Ανατολικά της μονής, στο δρόμο προς τη Θεσσαλία, βρίσκεται η περιοχή "Λ'αγίνι" (στ'αμπέλια). Τ' ονομά της φανερώνει την ύπαρξη στο παρελθόν περιορισμένης έκτασης αμπελοκαλλιέργειας. Στο σημείο αυτό τοποθετείτο ένας ακόμη οικισμός (Καρίτσα) πριν τη δημιουργία του χωριού.

Αμέσως μετά τη γέφυρα, στα αριστερά, βρίσκεται ο τοπικός σταθμός (Δασονομείο) του Δασαρχείου Γρεβενών. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα εργοτάξιο με σκοπό την προστασία και τον καθαρισμό του δάσους, τη διάνοιξη των δασικών δρόμων και τον έλεγχο της υλοτομίας. Η ανάγκη δημιουργίας του φορέα γεννήθηκε με το πέρας του ελέγχου των δασικών εκτάσεων στη δικαιοδοσία του κράτους το 1922. Μ' αυτό τον τρόπο αντικαταστάθηκε η κοινοτική και ατομική ευθύνη, η οποία υπόκειτο σε εθιμικούς κανόνες αρκετές φορές¹².

Βορειότερα, ο δρόμος διακλαδώνεται στα δυτικά προς την Αβδέλλα, ενώ προς τα Ανατολικά υπάρχει η παρακαμπτήριος του Περιβολιού προς τον Εθνικό Δρυμό.

Κοντά στα όρια του οικισμού, βορειοδυτικά, στο δρόμο που τον συνδέει με την Αβδέλλα, υπάρχει ο "Κήπος της Έρης". Τόπος εκδρομών των Περιβολιωτών, κυρίως την επόμενη του τριήμερου πανηγυριού της Αγ. Παρασκευής, χαρακτηριστικό γνώρισμα κάθε βλάχικου χωριού.

Στην εκ διαμέτρου αντίθετη προσέγγιση προς τον οικισμό απ' την νοτιοδυτική πλευρά, την Ήπειρο, πριν τα διοικητικά όρια με τη Μακεδονία στον αυχένα της Τίζας, υπάρχει η τοποθεσία

12. Όπως η προστασία των δασών πάνω από τα χωριά.

Μπαετάνι. Βρίσκεται δυτικά του Αυγού στην κοιλάδα των πηγών του Αώου. Ως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα υπήρχαν εκεί νερόμυλοι και μαντάνια για το πλύσιμο και μάζεμα των μικρών υφαντών, όπως και υδροπρίονα. Την περιοχή, στα σύνορα με τη Βωβούσα διεκδικούσαν και οι δύο κοινότητες. Η παράδοση και των δύο υποστηρίζει ότι εκεί υπήρξε ένας απ' τους οικισμούς που τις δημιούργησαν.

Ανατολικότερα, σ' ένα "επιπεδοκόρυφο αντέρισμα του Αυγού"¹³ υπάρχει η τοποθεσία "Λα Καλύβι" (Στα Καλύβια), όπου βρισκόταν οικισμός πριν τη δημιουργία του σημερινού. Στα Ιμπερατόρια, διπλανή τοποθεσία, αναφέρεται¹⁴ η ύπαρξη μεταλλείων χαλκού.

Ο αυχέννας της Τίζας, σε υψόμετρο 1650 μ. είναι το σύνορο Μακεδονίας-Ηπείρου. Τα πλούσια βοσκοτόπια φέρνουν εδώ τις περισσότερες στάνες. Βορειοανατολικά απλώνονται δασοσκεπαστες πλαγιές. Η υλοτομία ήταν απ' τις κύριες ασχολίες των κατοίκων μετά την κτηνοτροφία. Σήμερα ασκείται από τον συνεταιρισμό, μετά από μια περίοδο εγκατάλειψής της, που ξεκινά από την κρατικοποίηση των δασών το 1922 και επηρεάζεται αρνητικά από τις δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Από την Τίζα ξεκινά προς τ' ανατολικά ο δρόμος που οδηγεί προς τον Εθνικό Δρυμό. Στη θέση "Σταυρός" συναντιέται με την παρακαμπτήριο απ' το δρόμο των Γρεβενών. Εκεί ένας μεγάλος άσπρος ξύλινος σταυρός σημαδεύει το χώρο και τονίζει την ανθρώπινη παρουσία θυμίζοντας τις Ερμές της αρχαιότητας. Ο δρόμος οδηγεί στη Βάλια Κάλντα. Περιβαλλόμενη στα Δυτικά απ' το Αυγό και νότια απ' το Μαυροβούνι έχει χαρακτηριστεί απ' το 1966 Εθνικός Δρυμός και βρίσκεται υπό καθεστώς προστασίας. Η έκτασή της ξεπερνά τα 100.000 στρέμματα, από τα οποία τα

13. Βλ. N.G.H. Hammond, όπ.π., σελ. 107, τόμος Β.

14. Από τους Wace-Thompson, όπ.π., σελ. 176 και Hammond N.G.H., όπ.π., σελ. 107.

33.000 περίπου αποτελούν τον πυρήνα του Δρυμού, ζώνη στην οποία απαγορεύεται οποιαδήποτε δραστηριότητα καταστροφική για την οικολογική ισορροπία. Στα όρια του πυρήνα στο δρόμο που διασχίζει το Δρυμό, υπάρχει ένα τροχόσπιτο, υποτυπώδες φυλάκιο για τον ένα φύλακα, ο οποίος τους θερινούς μήνες ελέγχει τις δραστηριότητες στο Δρυμό, καθώς τη θερινή, κυρίως, περίοδο δέχεται πλήθος επισκεπτών, αφού αποτελεί κατάλληλο μέρος για πεζοπορία και ορειβασία.

Η περιοχή αποτελούσε πάντα το "καμάρι" του Περιβολιού. Οι εδαφικές συνθήκες της, σε συνδυασμό με το ήπιο κλίμα της, δημιουργούν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη πλούσιας βλάστησης. Στα χαμηλά τμήματά της, στο επίπεδο του ρέματος, υπάρχουν πλατάνια και ιτιές, ενώ οι πλαγιές των βουνών καλύπτονται από πεύκα στα χαμηλά τμήματα, οξιές και ρόμπολα¹⁵ ψηλότερα.

Στα ζωικά είδη, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη της αρκούδας, υπό εξαφάνιση σήμερα. Επίσης, υπάρχουν λύκοι, αλεπούδες, σκίουροι, αγριόχοιροι, ενώ πιθανολογείται η ύπαρξη του λύγκα.

Πλούσια σε βοσκοτόπια, ειδικά στα ψηλότερα μέρη της, καλυμμένα από δάση, αλλά κυρίως ανεξάντλητη πηγή νερού, αυτού του φυσικού πλούτου. Όλα αυτά τα στοιχεία υπήρξαν η αιτία της πολυτάραχης ιστορίας της. "Μήλο της έριδας" ανάμεσα στο Περιβόλι και τις γειτονικές κοινότητες, η κυριότητά της αμφισβητήθηκε πολλές φορές¹⁶.

Η διαμόρφωσή της στάθηκε η αιτία να γίνει κρυσφήγετο αρχικά για τους αρματωλούς και αργότερα για τους ληστές στην περίοδο ακμής τους. Η ληστεία, σύνηθες φαινόμενο στη βαλκανική, γνωρίζει έξαρση στις αρχές του 20ού αιώνα. Σε συνδυασμό με το ευμετάβλητο των συνόρων αναγκάζουν τις τουρκικές αρχές να επιβάλλουν στην περιοχή καθεστώς απαγόρευσης.

15. Τοπική ονομασία για ένα είδος πεύκου διασταυρωμένο με έλατο.

16. Κύρια από το Μέτσοβο.

Σήμερα ένα νέο επεισόδιο έρχεται να προστεθεί στην πολυτάραχη ιστορία της. Η αποψίλωση των δασών για τη γεωργία και την οικοπεδοποίηση, και η κακή διαχείριση των υδάτινων πόρων καθιστά τη Βάλια Κάλντα έναν από τους ελάχιστους πνεύμονες της επικρατείας. Ανακηρύσσεται λοιπόν σε Εθνικό Δρυμό, κάτι το οποίο απαγορεύει οποιαδήποτε ασύμβατη με το περιβάλλον δραστηριότητα στο πυρήνα προστασίας. Ταυτόχρονα όμως η περιοχή βιώνει την άλογη και αντιφατική διαχειριστική πολιτική της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στο περιβάλλον. Η ΔΕΗ, παρά την αντίθεση των ντόπιων κοινωνικοπολιτικών φορέων και του Δασαρχείου, σχεδιάζει να δημιουργήσει τεχνητό φράγμα στο Αρκουδόρεμα. Στόχος της είναι να πληρωθεί, μέσω τεχνητής σήραγγας στο Μαυροβούνι, η τεχνητή λίμνη του Μετσόβου, η οποία, από εσφαλμένους ίσως υπολογισμούς στην κατασκευή της, είναι αντιπαραγωγική.

Αναπόσπαστο στοιχείο στην ιστορία της Βάλια Κάλντα, που η τύχη του συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με τη μοίρα της κοιλάδας, είναι η κτηνοτροφία. Τα πλούσια και φυσικά βοσκοτόπια και οι άφθονες πηγές, συνιστούν τις πιο πρόσφορες συνθήκες για τη βοσκή των προβάτων. Ο δεσμός όμως αυτός ακολουθεί τις διακυμάνσεις της πολυτάραχης ιστορίας της κοιλάδας. Την περίοδο που άκμαζε η ληστεία, με το καθεστώς απαγόρευσης που επιβάλλεται, οι στάνες απομακρύνονται για πρώτη φορά από την περιοχή. Σήμερα, για άλλη μια φορά, ο δεσμός αυτός αμφισβητείται. Οι κτηνοτρόφοι καλούνται να πληρώσουν το τίμημα της αλόγιστης οικολογικής διαχείρισης. Η κτηνοτροφία χαρακτηρίζεται ως ασύμβατη δραστηριότητα¹⁷ στον πυρήνα του Εθνικού Δρυμού. Ο "αστικός τρόπος ζωής" φαίνεται να ρυθμίζει και να υποτάσσει για

17. Παρ' όλο που οι κτηνοτρόφοι δεν εκτρέφουν γίδια στο Δρυμό, τα οποία θεωρούνται ο εχθρός του δάσους.

μια ακόμη φορά τους ποιμένες σύμφωνα με το σχήμα του F.Braudel¹⁸.

Η κτηνοτροφία μ' αυτό τον τρόπο βρίσκεται σε μια νέα καμπή της κρίσιμης πορείας, η οποία ξεκίνησε στις αρχές του 20ού αιώνα. Στην προκαπιταλιστική βαλκανική οικονομία αποτελούσε την κύρια πηγή βιοπορισμού. Οι αλληπάλληλες όμως καταστροφές στα ταραγμένα χρόνια των Βαλκανικών Πολέμων και οι αλλαγές στην οικονομία επιφέρουν σημαντική μείωση στον αριθμό των κοπαδιών. Ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, το εισόδημα των κατοίκων συμπληρώνεται από τα εμβάσματα των μεταναστών, οι οποίοι αναγκάστηκαν να αναζητήσουν την τύχη τους κυρίως στην Αμερική. Οι συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφύλιου είναι ολέθριες. Το χωριό καίγεται δύο φορές και το κλίμα φόβου που επικρατεί αναγκάζει πολλούς να αναζητήσουν τη σιγουριά των πεδινών περιοχών και της πόλης. Στην περίοδο που ακολουθεί, οι εξελίξεις στην ελληνική οικονομία οδηγούν αρκετούς στην αναζήτηση άλλων επαγγελμάτων. Στα χρόνια από το 1951 ως το 1957, τα κοπάδια μειώνονται εντυπωσιακά. Σε αυτό συντελούν οι δομικές αλλαγές που συμβαίνουν στο χώρο της κτηνοτροφίας¹⁹, με κυριότερη την εξαφάνιση του τσελιγκάτου, και οδηγούν στη σημερινή κατάσταση.

Κατηφορίζοντας το δρόμο προς το χωριό, προσπερνώντας τη διασταύρωση προς το Δρυμό στην περιοχή της Τίζας, σ' ορισμένα σημεία είναι ορατές ημιτελείς προσπάθειες διευθέτησης ρεμάτων, ζήτημα το οποίο γεννά αντιδικίες στο χωριό σχετικά με τις οικολογικές επιπτώσεις του.

Στα ανατολικά του δρόμου κυλά ο Αράου Αλμπου (ασπροπόταμος), ο οποίος περνά απ' τα όρια του οικισμού στη ροή του προς τον Βενέτικο ποταμό, παραπόταμο του Αλιάκμονα. Στις γούρνες

18. Βλ. Braudel F.-Aymerd Maur. *Η Μεσόγειος, χώρος και ιστορία*, την εισαγωγή, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1975.

19. Βλ. Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου*, Αθήνα: Πλέθρον, 1995.

τις οποίες σχηματίζει πλένονταν τα προικιά των νεαρών κοριτσιών. Είναι χαρακτηριστικές οι περιγραφές των απλωμένων προικιών, κατά μαχαλάδες, στις όχθες του.

Στα βορειοδυτικά του οικισμού, λίγο ψηλότερα απ' τον "κήπο της Ερης" βρίσκεται η Βάλια Αράου ή "Βαλιαρά", όπως την αναφέρει η πινακίδα η οποία καθοδηγεί προς τα εκεί. Ένα ξέφωτο, το οποίο διαρρέεται από ρυάκι, αποτελεί τόπο εκδρομής για τους επισκέπτες και τη νεολαία του χωριού.

Στην πλαγιά στην οποία είναι κτισμένος ο οικισμός ξεχωρίζει η συστάδα των δέντρων η οποία μοιάζει να θέλει να τον σκεπάσει. Καθώς το έδαφος έχει απότομη κλίση και διαρρέεται από ορμητικό στις βροχές χειμάρρο, προστατεύει το χωριό απ' τις συνέπειες της διάβρωσης του εδάφους. Αυτή η ζώνη προστασίας είναι κοινό χαρακτηριστικό στα χωριά της Β. Πίνδου. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, μάλιστα, προστατευόταν με νόμο απ' την ανθρώπινη επέμβαση -ενδεικτική περίπτωση του αντίθετου αποτέλεσε η Σαμαρίνα²⁰.

Το δάσος, ο Αράου Αλμπου, ο κήπος της Έρης, η Βαλιαρά περιβάλλουν τον οικισμό και εφάπτονται σχεδόν στα όριά του. Αποτελούν τα ακροτελεύτεια του περιβάλλοντος φυσικού χώρου πριν τη μετάβαση στον δομημένο.

Ο οικισμός

Ιστορικά στοιχεία

Το Περιβόλι δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς και πώς δημιουργήθηκε. Οι ιστορικές μαρτυρίες είναι ελλιπείς για να διαφωτίσουν την ιστορική εξέλιξη της περιοχής.

Εικάζεται ότι στην περιοχή αυτή αναφέρεται ο Προκόπιος όταν μιλά για το κάστρο της Περβίλα κοντά στη Via Imperatore. Η

20. Η κοπή του δάσους στο 19ο αιώνα είχε ως αποτέλεσμα να πληγεί το χωριό από την ορμητικότητα του χειμάρρου.

υπόθεση αυτή ενισχύεται από τα δεδομένα της γλωσσολογικής ανάλυσης: "Perivulum" στα λατινικά σημαίνει στρατόπεδο σε πέρασμα.

Η ονομασία Περιβόλι έχει και αυτή με τη σειρά της δημιουργήσει αρκετές υποθέσεις για τη δημιουργία της. Εκτός της προαναφερθείσας υπόθεσης, εικάζεται ότι προήρθε απ' τη γεωγραφική θέση της περιοχής καθώς "Pre-Vale" σημαίνει "επί της κοιλάδας".

Η τοπική παράδοση θέλει τη δημιουργία του οικισμού στη σημερινή του θέση ως αποτέλεσμα θεϊκού σημαδιού. Η εικόνα του Αγίου Γεωργίου φανερώθηκε από το φως της σελήνης στη βρύση του "Μπένταλου", κάτω ακριβώς απ' τη σημερινή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Αυτό το γεγονός συνετέλεσε στην συνένωση των διάσπαρτων συγκεντρώσεων, "χοάριλι", όπως τα λένε οι ντόπιοι, και στη δημιουργία του οικισμού.

Αυτοί οι πρόχειροι καταυλισμοί αντικατοπτρίζουν ίσως τη χρησιμότητα της περιοχής, ως προσωρινό τόπο διαμονής στη διάρκεια του καλοκαιριού. Η κτηνοτροφία αποτελούσε, όπως και σήμερα, την κύρια παραγωγική διαδικασία στην περιοχή. Ως βάση των κτηνοτρόφων, η προφορική παράδοση αναφέρει το Βελεστίνο και άλλες πεδινές περιοχές. Η εξάπλωση της γεωργίας έφερε σε δυσχερή θέση τους κτηνοτρόφους εξαναγκάζοντάς τους ν' ανηφορίσουν στα ορεινά. Η κίνηση αυτή, η οποία παρατηρείται ευρύτερα στη μεσογειακή λεκάνη²¹, ίσως προσφέρει μερικούς από τους λόγους αναζήτησης μόνιμων καταυλισμών σε ορεινές περιοχές, όπως αυτή του Περιβολιού.

Οι προϋπάρχοντες μικροί καταυλισμοί απλώνονταν στην ευρύτερη έκταση της περιοχής. Το μέγεθός τους ταίριαζε σε συγκεντρώσεις διευρυμένων οικογενειών. Μια πρώτη απόπειρα συνοικισμού πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με την παράδοση στην περιοχή του Αγίου Νικολάου. Η εγκατάσταση όμως της οικογένειας των Παλαταίων στην ομώνυμη θέση κοντά στη βρύση του "Μπένταλου", θέση προσήλια και με άφθονο νερό, προσέλκυσε

21. Βλ. F. Braudel, ό.π.

γρήγορα και άλλους και δημιουργήθηκε η πρώτη μορφή συνοικισμού. Η τοποθεσία της εξυπηρετούσε καθώς βρισκόταν κοντά στα δάση καλύπτοντας τις ανάγκες σε ξύλα, το κυριότερο όμως κοντά στη ζώνη των βοσκοτόπων.

Το χωριό στην ιστορική του διαδρομή ακολούθησε τους ρυθμούς της κτηνοτροφίας. Ζωντανός κοινωνικός οργανισμός από την άνοιξη ως το φθινόπωρο, ανάμεσα στις γιορτές των δύο άξιων καβαλάρηδων, Άι Γιώργη, Άι Δημήτρη, ερήμωνε το χειμώνα. Οι κάτοικοι, ημιμόνιμοι κτηνοτρόφοι αντίστροφης κίνησης κατά τον M. Derruau²², ακολουθούσαν τους δρόμους των κοπαδιών και απλώνονταν σ' όλη σχεδόν τη νότια βαλκανική. Οι οικογένειες των Περιβολιωτών ξεχειμώνιαζαν στους κάμπους της Θεσσαλίας και της Θεσσαλονίκης, στα παράλια του Ιονίου και της Αδριατικής.

Σήμερα εξακολουθεί να ισχύει αυτός ο χρονικός κύκλος. Παρόλο που ένα σημαντικό μέρος των κατοίκων δεν ασχολείται με την κτηνοτροφία, ακολουθείται η ίδια πρακτική στην προσπάθεια αναζήτησης στη διάρκεια των θερινών διακοπών των ριζών του.

Ο δομημένος χώρος

Ο οικισμός του Περιβολιού βρίσκεται στις ανατολικές πλαγιές του Κολέου σε υψόμετρο το οποίο κυμαίνεται από 1300 έως 1500 μ. Πυκνά δομημένος γύρω από την πλατεία, το "μεσοχώρι", χωρίζεται στα δύο από τον χείμαρρο που ρέει βόρεια της πλατείας. Στο σημείο αυτό ορθώνεται ένας απότομος λόφος, η Τσιούμα (Κορυφή), η οποία δεσπόζει του χωριού. Ο χείμαρρος, αφού διασχίσει το χωριό χύνεται στον Αράου Άλμπου, στις παρυφές του χωριού στα ανατολικά.

Το χωριό, απλωμένο καθώς είναι στις πτυχώσεις του βουνού, φαίνεται να δένει αρμονικά με στο τοπίο. Χώρος και χωριό αναπτύσσουν απ' ευθείας σύνδεση χωρίς την καταχρηστική διαμεσο-

22. Derruau Max, *Ανθρωπογεωγραφία*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1987, σελ. 220 κ. εξ.

λάβηση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η εντύπωση αυτή, χωρίς να αντίκειται στην πραγματικότητα, υποκρύπτει σημαντικό μέρος της.

Η διάβαση των νοητών ορίων του χωριού φέρνει τον παρατηρητή σ' ένα χώρο διαφορετικό απ' το περιβάλλον φυσικό τοπίο. Το διαφοροποιητικό στοιχείο δεν είναι μόνο η εμφανής ανθρώπινη επέμβαση, οικήματα, αποθήκες, εκκλησίες, δρόμοι, όσο η αίσθηση εξημέρωσης της φύσης και προσαρμογής της στην ανθρώπινη σκέψη. Απέναντι στις ανεξέλεγκτες δυνάμεις της φύσης, ο δομημένος χώρος είναι το καταφύγιο το οποίο εξασφαλίζει την επιβίωση και την αναπαραγωγή της κοινωνικής ομάδας. Για να επιτευχθεί αυτό είναι αναγκαίο το ξεχώρισμα απ' τον υπόλοιπο χώρο.

Τα όρια αποκτούν υπόσταση πραγματική και νοητή, αποκόπτοντας τον ανθρώπινο ελεγχόμενο χώρο, απ' τον υπόλοιπο άγνωστο και ανεξέλεγκτο.

Στο Περιβόλι, μπορεί να μη συναντιέται ο μύθος του γκανιάσματος²³, από τους ιδρυτές του χωριού, έχει όμως αντικατασταθεί από την αφήγηση της απόκρουσης της χολέρας και της λέπρας. Η τοποθέτηση φρουρών και η περίζωση του χωριού από το ιερό λάβαρο του Αγίου Γεωργίου, όχι μόνο απέτρεψε τότε την εξάπλωση των ασθενειών, αλλά κάνει σαφή τον διαχωρισμό του χώρου σε οικείο και ξένο. Η επανάληψη της περιφοράς²⁴ στις 8 Σεπτεμβρίου κάθε χρόνο, στη γιορτή της Γέννησης της Θεοτόκου, με πορεία η οποία άπτεται των ορίων του οικισμού, αποτελεί την κορυφαία τελετουργία του χωριού. Ταυτόχρονα επαναβεβαιώνει αυτή την οριοθέτηση προσδίδοντας και τη διάσταση του θείου. Η διάσταση αυτή επιτείνεται και από την περίζωση του χωριού από εκκλησίες. Εκτός από το ναό του Αγίου Γεωργίου στην πλατεία του χωριού, όλες οι υπόλοιπες ζώνουν περιμετρικά το χωριό παρέχοντας την

23. Η περιάρωση του χωριού από τους ιδρυτές του και το σφάξιμο των βοδιών του αλειτριού για να ευτυχήσει το χωριό.

24. Για περισσότερα στοιχεία για το "Σίγγιλι" αλλά και για το χωριό γενικότερα βλ. Θ. Σαράντη, *Το χωριό Περιβόλι-Γρεβενών*, Αθήνα 1976.

ασφάλεια του θείου. Η λογικοφανής ερμηνεία η οποία παρέχεται²⁵, ότι κάτι τέτοιο υπαγορευόταν από την τουρκική νομοθεσία, φαίνεται να καταρρέει από την ίδια την πράξη. Η εκκλησία του Αγίου Σωτήρα κτίσθηκε το 1920 έξω από τον πυρήνα του οικισμού. Με αυτό τον τρόπο καλύφθηκε η έλλειψη ιερού ναού στα νοτιοανατολικά του χωριού ενώ ταυτόχρονα αποκαταστάθηκε η οπτική επαφή²⁶, λόγω της θέσης της στην κορυφή λόφου, με τον οικισμό της Αβδέλλας. Επίσης, σήμερα σχεδιάζεται το χτίσιμο νέας εκκλησίας, της Παναγίας, στο νοτιοοδυτικό άκρο, στην περιοχή "Πάδες".

Τα όρια του χωριού διακρίνονται ολοκάθαρα στο "Σίγνιλι", την περιφορά στις 8 Σεπτέμβρη. Από νοτιοανατολικά είναι η Αγία Παρασκευή, το εκκλησάκι του Αγίου Παντελέημονα, ο Προφήτης Ηλίας η πλαγιά του βουνού (Κούντρο-Μπίλια), η κορυφή Τσιούμα, η περιοχή των Σαϊταίων και ο Άγιος Αθανάσιος στα Νοτιοδυτικά.

Η Πλατεία

Το περίγραμμα των ορίων σχηματίζει ένα νοητό κύκλο ο οποίος περικλείει τον οικισμό. Το χωριό προσαρμόζεται στις ιδιαιτερότητες του τοπίου το οποίο απλώνεται. Οι πτυχές των πλαγιών, το επικλινές έδαφος, ο χείμαρρος, δεν το εμποδίζουν να λάβει το σχήμα ενός κύκλου. Αραιοκτισμένος στην περιφέρεια, πυκνώνει πλησιάζοντας στο νοητό κέντρο. Οι ιστορικές μαρτυρίες και οι περιγραφές των κατοίκων επιτρέπουν τη διατήρηση της διάταξης στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας του. Σε όλη αυτή τη διάρκεια το νοητό κέντρο του οικισμού συμπίπτει με την πλατεία του χωριού, το "Μεσοχώρι".

25. Από τους Wace-Thompson, ό.π., σελ. 84.

26. Αναγκαία σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης.

Εκτός όμως από το νοητό κέντρο του χωριού, οι μαρτυρίες δίνουν στην πλατεία την υπόσταση ενός πραγματικού κέντρου. Από αυτή διερχόταν η οδός η οποία ένωνε τα Γρεβενά με τα Γιάννινα. Από εδώ ξεκινούσε και η οδός, η οποία ενώνει τον οικισμό με το γειτονικό χωριό της Αβδέλλας. Ταυτόχρονα τα περισσότερα στενά του χωριού ξεκινούσαν από αυτό το σημείο και απλώνονταν με μια ακτινωτή διάταξη προς τα άκρα του.

Σύμφωνα, πάντα, με τις αφηγήσεις η πλατεία αποτελούσε καύχημα, έναν από τους 3 λόγους υπερηφάνειας των Περιβολιωτών²⁷. Περιτριγυρισμένη από κτίσματα στις 3 πλευρές της, η τέταρτη στα ανατολικά επέτρεπε στον παρατηρητή να έχει πανοραμική θέα της στενής κοιλάδας, η οποία σχηματίζεται ανάμεσα στις πλαγιές του Κόντουρου και τη ροή του Αράου Άλμπου.

Η ανθρώπινη επέμβαση σταδιακά διαμόρφωσε το χώρο της. Το χώμα στο επικλινές έδαφος συγκρατήθηκε από ξύλινα υποστηρίγματα. Στο κέντρο της δέσποζε ο πλάτανος με τη λότηζια, τον ξύλινο πάγκο γύρω από τον κορμό του, ενώ υπήρχαν διάσπαρτα κι άλλα πλατάνια.

Η πλατεία ήταν χωμάτινη και αποτελούσε φυσική συνέχεια των δρόμων που την περιέβαλλαν χωρίς να έχει κάποιο εμπόδιο που να την ξεχώριζε.

Εδώ βρίσκονταν τα περισσότερα μαγαζιά. Καφενεία, ταβέρνες, παντοπωλεία, πολλές φορές ταυτόχρονα στο ίδιο μαγαζί, σαμαράδικα, κουρεία, εμπορικά, πεταλωτήρια ικανοποιούσαν τις απαιτήσεις των κατοίκων. Οι ταβέρνες εκτός από φαγητό είχαν και το ρόλο του χανιού. Προσέφεραν στέγη σε όσους από τους περαστικούς δεν τύχαιναν φιλοξενίας σε κάποιο σπίτι.

Στη νότια άκρη της υπήρχε βρύση, η οποία εξυπηρετούσε όχι μόνο τους περιοίκους της πλατείας αλλά και τους κυρατζήδες με τα ζωντανά τους. Το μεσοχώρι ήταν ο χώρος στον οποίο στάθμευαν οι κυρατζήδες. Εδώ άπλωναν την πραμάτεια τους, ρούχα, τρόφιμα, παπούτσια, εργαλεία. ταυτόχρονα διαπραγμα-

27. Οι άλλοι δύο ήταν τα δάση και η Βάλια Κάλντα.

τεύονταν την ανταλλαγή της με προϊόντα τα οποία παρήγαγε το χωριό, τυροκομικά και ξυλεία. Αυτά θα τα πουλούσαν το χειμώνα στα Γρεβενά, στην Ηγουμενίτσα, τη Μακεδονία και αλλού.

Χώρος δημόσιος η πλατεία αποτελεί κτήμα της κοινότητας. Η κυριότητα αυτή εκτείνεται και στα περισσότερα από τα μαγαζιά που φιλοξενεί. Βακούφικα παλαιότερα, περιήλθαν στη συνέχεια στη δικαιοδοσία της κοινότητας, η οποία τα εκμίσθωνε στους μαγαζάτορες. Το μίσθωμα ανανεωνόταν κάθε χρόνο με πλειστηριασμό, ο οποίος γινόταν δημόσια στο χώρο της πλατείας. Τα έσοδα αποτελούσαν μια σημαντική πρόσοδο του κοινοτικού ταμείου.

Εκτός από τα μαγαζιά στον περιβάλλοντα χώρο υπήρχαν και αρκετές κατοικίες. Τα ονόματα των νοικοκυραίων τους παράπεμπαν σε αρκετές από τις πλέον πλούσιες και ισχυρές οικογένειες του χωριού. Η μεγάλη κατοικία στη νότια πλευρά, η οποία ανήκε σε έναν αρχιτέλινκα αλλά και ιδιοκτήτη πριονιών, χρησίμευε και για να φιλοξενεί τους περαστικούς κυρατζήδες. Τα υπόλοιπα σπίτια, εκτός από ένα το οποίο κατοικείτο από την οικογένεια ενός κυρατζή, ανήκαν στους παπάδες του χωριού και τις οικογένειές τους. Οι παπάδες, μαζί με τους υπόλοιπους αρχηγούς των οικογενειών, αποτελούσαν την πλειοψηφία των προυχόντων και καθόριζαν τις τύχες του χωριού. Και η δικαστική εξουσία ακόμα αποτελούσε δικό τους προνόμιο. Οι δίκες γίνονταν στην πλατεία κάτω από τον πλάτανο.

Στα βόρεια της πλατείας περνούσε ο δρόμος για το Ζαγόρι. Πίσω από αυτόν ορθωνόταν η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Στο σημείο αυτό παλιότερα βρισκόταν εικόνοστάσι του Αγίου, τάμα, σύμφωνα με την παράδοση, Ζαγορισίων για την προστασία από ληστές.

Ο ναός κτίστηκε, σύμφωνα με την εντοιχισμένη πλάκα, το 1760. Είχε δύρριχτη στέγη, ενώ ο κυρίως ναός είναι ένας στενόμακρος χώρος και συμπληρώνεται στα δυτικά από τον νάρθηκα και τον γυναικωνίτη. Ήταν κτισμένος από πουρί, πέτρα ευκολοπελέκτη. Οι μάστορες ήταν κτίστες από την Ήπειρο και μετέφεραν όλα

εκείνα τα στοιχεία τα οποία χαρακτηρίζουν τον τρόπο κτισίματος τόσο στην Ήπειρο όσο και άλλες περιοχές των Βαλκανίων.

Στο ανατολικό άκρο του αυλόγυρου υπήρχε το αναθηματικό εκκλησάκι των Αγίων Αναργύρων, τάμα του Ζιάκα Γιαννούση από το 1800.

Κάτω από τα πλατάνια στον αυλόγυρο, γινόταν και συνεχίζει ακόμη, το "ύψωμα" της εικόνας του Αγίου Γεωργίου στις μεγάλες γιορτές του χωριού, του Αγίου Παντελεήμονος και της Γέννησης της Θεοτόκου (27 Ιουλίου και 8 Σεπτέμβρη αντίστοιχα). Μετά τη θεία λειτουργία, η εικόνα εξετίθετο σε ένα είδος πλειστηριασμού. Οι πλειοδότες ήταν στην πρώτη γιορτή μεμονωμένες οικογένειες, ενώ στη δεύτερη οργανωμένες συντεχνίες. Εξασφάλιζαν τη θεία ευλογία και το προνόμιο να σύρουν πρώτοι το χορό και να ψήσουν την προβατίνα στο γλέντι που ακολουθούσε στην πλατεία. Τα μέλη της συντεχνίας που θα πλειοδοτούσε κρατούσαν τα λάβαρα στη λιτανεία, το "Σίγνιλι".

Μέσα από αυτή την τελετουργία εκτυλισσόταν το παιγνίδι τών κοινωνικών ρόλων. Επιβεβαιωνόταν η αρχή των ισχυρών οικογενειών, η ανάδειξη νέων, ενώ παρατηρείτο ο ανταγωνισμός των ισναφιών για την αναγόρευσή τους σε ισχυρούς παράγοντες στην οικονομία του χωριού. Δεν έλειπαν βέβαια οι εξαιρέσεις, σε περιπτώσεις τάματος από φτωχές οικογένειες. Πίσω από την εκκλησία βρισκόταν το σχολείο του χωριού. Στο ίδιο κτίριο συνυπήρχαν τα σχολεία και των δύο πολιτικών ομάδων του χωριού στις αρχές του αιώνα. Βλαχόφωνοι οι Περιβολιώτες βρίσκονταν στις αρχές του αιώνα χωρισμένοι σε δύο μέρη, όπως οι περισσότερες βλάχικες κοινότητες, επηρεασμένοι από τις εξελίξεις στα Βαλκάνια. Σε αυτούς οι οποίοι επιχειρούσαν την ένωση με το ελληνικό κράτος και διδάσκονταν την ελληνική γλώσσα και σε αυτούς οι οποίοι επηρεάζονταν από την ρουμανική προπαγάνδα και διδάσκονταν στα σχολεία τους της ρουμανική. Η συνύπαρξη των δύο σχολείων στον ίδιο χώρο αντικατοπτρίζει την ήρεμη γενικά κατάσταση που επικρατούσε στο χωριό.

Τα σχολεία συγκροτούσαν θεατρικούς ομίλους οι οποίοι εναλλάξ έδιναν τις Κυριακές το απόγευμα θεατρικές παραστάσεις στο χώρο της πλατείας.

Πίσω επίσης από την εκκλησία βρισκόταν και το κοιμητήριο του χωριού.

Συγκεντρωμένα γύρω από την πλατεία, όλα αυτά τα πρωταρχικά στοιχεία ενός οικισμού, την καθιστούσαν εκτός από γεωγραφικό και λειτουργικό κέντρο του χωριού. Οι οικονομικές, διοικητικές και πολιτιστικές λειτουργίες προσέδιναν ιδιαίτερη σημασία στο Μεσοχώρι, αναγορεύοντάς το σε αναγνωριστικό στοιχείο της φυσιογνωμίας του χωριού.

Ταυτόχρονα ο δημόσιος χαρακτήρας της την καθιστούσε προθάλαμο αλλά και προσκήνιο της κοινωνίας του χωριού. Σε αντιδιαστολή με την οικία, το ιδιωτικό - το μέσα, αλλά και την υπόλοιπη ύπαιθρο, χώρο δουλειάς, ήταν ο χώρος του έξω ανοικτός σε όλους, όπου ο καθένας έπαιρνε και διατηρούσε τη θέση του στην κοινωνική ομάδα.

Αυτός ο σημαντικός χώρος για την κοινωνική διάρθρωση αποτελούσε "δικαίωμα και καθήκον"²⁸ αποκλειστικά των ανδρών. Η πλατεία ήταν προνόμιο απαγορευμένο για τις γυναίκες. Ακόμα και η απλή διέλευσή της απαγορευόταν, έστω και αν γινόταν για τη μετάβαση προς την εκκλησία, όπου εισέρχονταν μόνο από την είσοδο του γυναικωνίτη. Συνοδευόμενη από τον σύζυγο και μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, γάμους ή γιορτές, επιτρεπόταν να εισέλθει στην πλατεία. Η γυναίκα ήταν ταγμένη στο σπίτι, μέσα, αφήνοντας το δημόσιο χώρο προνόμιο των ανδρών.

28. Braudel F.-Aynard Maur., όπ.π., σελ. 194.

Η πλατεία σήμερα

Η εικόνα της πλατείας σήμερα είναι αρκετά διαφοροποιημένη. Το ελαφρά επικλινές έδαφός της έχει γίνει επίπεδο με τσιμεντένιο υποστήριγμα στην κάτω πλευρά της. Η έκτασή της ξεχωρίζει από τον υπόλοιπο περιβάλλοντα χώρο με τοιχοποιϊα από λιθοδομή. Τα όριά της διαγράφονται από το υπερυψωμένο πεζούλι και τους σιδερένιους πασσάλους, οι οποίοι την χωρίζουν από τους τσιμεντοστρωμένους δρόμους που καταλήγουν σε αυτήν.

Η "μεταμόρφωση" της πλατείας οφείλεται σε δωρεά επιφανούς μέλους της κοινότητας, όπως άλλωστε δηλώνεται σε εμφανές σημείο της. Εκτός από τα έξοδα ανακατασκευής της προσέφερε και το απαιτούμενο ποσό για την απαλλοτρίωση ενός σπιτιού το οποίο βρισκόταν στο βορειονανατολικό άκρο της. Αυτή η προσφορά για την κατασκευή της πλατείας, σύμφωνα μάλιστα με τα πιο σύγχρονα δεδομένα αισθητικής και τεχνικής, προσδίδει αναμφισβήτητα, αίγλη στο δωρητή. Με αυτό τον τρόπο προβάλλεται και καταξιώνεται στη συνείδηση της Περιβολιώτικης κοινωνίας.

Οι εργασίες ανάπλασής της ξεκίνησαν στα μέσα της δεκαετίας του '70 και έλαβαν την τελική τους μορφή στις αρχές της δεκαετίας του '80.

Με μια πιο προσεκτική προσέγγιση παρατηρεί κανείς πλήθος νεωτερισμών. Το έδαφός της είναι στρωμένο με πλάκες Πηλίου, ενώ περιβάλλεται με προστατευτικά κάγκελα, όμοια με αυτά των περισσότερων δημόσιων χώρων της Ελλάδας. Περιμετρικά στο χώρο υπάρχουν πέτρινα πεζούλια επικαλυμμένα με τσιμέντο. Με τον ίδιο τρόπο έχει αντικατασταθεί και η ξύλινη "λότζια", η οποία άλλοτε περιέβαλλε τον μεγάλο πλάτανο. Στην έκτασή της υπάρχουν αρκετές φυτεμένες φλαμουριές, ξένες προς τις τοπικές κλιματολογικές και εδαφολογικές συνθήκες, οι οποίες όμως παράγονται και προσφέρονται πανελλαδικά από το υπουργείο Γεωργίας.

Νέο στοιχείο στο χώρο αποτελούν τα φωτιστικά, η αισθητική των οποίων, αν και αντιπροσωπευτικό δείγμα των σύγχρονων

προτιμήσεων, ελάχιστα "δένουν" με το περιβάλλον. Η ύπαρξή τους αντανακλά τη σύνδεση της κοινότητας με το δίκτυο της ΔΕΗ. Αυτή πραγματοποιήθηκε μόλις το 1975, ακολουθώντας τη μοίρα των πεισσότερων ορεινών οικισμών. Είχε προηγηθεί εγκατάσταση ηλεκτρογεννήτριας με κοινοτική πρωτοβουλία το 1965²⁹.

Στη βορειονατολική πλευρά της πλατείας υπάρχει ένα ξύλινο κουτί, στερεωμένο σε σταθερή βάση, με σημάδια εγκατάλειψης σήμερα. Στα τέλη της δεκαετίας του '70 εδώ έβρισκε θέση η μοναδική τηλεόραση του χωριού, μέσο επικοινωνίας με τον υπόλοιπο κόσμο, κυρίως δε με το εθνικό κέντρο αποφάσεων, την Αθήνα. Σήμερα οι κεραίες στις στέγες των σπιτιών υποδηλώνουν την εξάπλωσή της σε όλη την κοινότητα.

Στη νότια πλευρά βρίσκεται το περίπτερο του χωριού. Έχει αντικαταστήσει το καπνοπωλείο, το οποίο βρισκόταν σε παρακείμενο δρόμο. Ταυτόχρονα ανταποκρίνεται στις αυξημένες καταναλωτικές ανάγκες των κατοίκων και πουλά όλα τα είδη, σοκολάτες, snacks, τσίχλες κλπ., τα οποία συναντιώνται στα περίπτερα των μεγαλουπόλεων. Κατασκευασμένο από ξύλο τύπου Σουηδίας ξεχωρίζει αμέσως, στοιχείο ξένο προς την αισθητική του χώρου.

Δίπλα στο περίπτερο υπάρχει η προτομή του Ρήγα Φεραίου. Τυπικό δείγμα ως προς την τεχνική κατασκευής, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο συμβολικό επίπεδο. Το χωριό αναφέρεται ως τόπος καταγωγής του Ρήγα. Με αυτό τον τρόπο αντανακλάται στο Περιβόλι η αίγλη η οποία περιβάλλει τον ήρωα. Αυτή η λογική σύνδεσης ενός τόπου με ένα "θετικό" ιστορικό πρόσωπο είναι πλατιά διαδεδομένη στον ελληνικό χώρο. Άλλωστε για την καταγωγή του "Ρήγα Φεραία" ερίζουν και άλλες κοινότητες της Πίνδου.

Η βρύση έχει και αυτή διαμορφωθεί σύμφωνα με τις σύγχρονες αρχιτεκτονικές επιταγές. Είναι κατασκευασμένη από τετραγωνισμένες πέτρες με αρμούς από τσιμέντο. Με τη δημιουργία του

29. Μέχρι σήμερα αφηγούνται οι ντόπιοι την κλοπή των στύλων από τη ΔΕΗ Γρεβενών για να επιτευχθεί η προσπάθειά τους.

δικτύου ύδρευσης έχει απωλέσει τη βασική της λειτουργία, ξεδιψά όμως τους θαμώνες της πλατείας.

Οι Υπηρεσίες

Γύρω από την πλατεία εξακολουθούν να υπάρχουν σχεδόν όλα τα μαγαζιά του χωριού. Οι ανάγκες και οι απαιτήσεις του σήμερα έχουν μεταβάλλει το χαρακτήρα αρκετών από αυτά. Ταυτόχρονα αρκετά νέα έχουν δημιουργηθεί, ενώ πολλά έσβησαν μαζί με τις λειτουργίες τις οποίες εξυπηρετούσαν (όπως πεταλωτήρια, σαμαράδικα κ.λπ.).

Τα περισσότερα μαγαζιά είναι καφενεία και ταβέρνες, συνδυάζοντας αρκετά από αυτά τη λειτουργία τους ως κρεοπωλεία. Δίπλα στον μεγάλο πλάτανο υπάρχει το μανάβικο του χωριού. Η ύπαρξή του είναι αναγκαία καθώς έχουν εκλείψει τα κηπάρια στο χωριό, ενώ αντικαθιστά και τους επίσης εκλείψαντες κυρατζήδες, οι οποίοι μετέφεραν και φρούτα. Πιστότεροι όμως αντικαταστάτες των κυρατζήδων είναι οι πλανόδιοι μανάβηδες, οι οποίοι εμφανίζονται σε τακτά διαστήματα στο χωριό. Σταθμεύουν τα ημιφορηγά τους δίπλα στην πλατεία και διαλαλούν τηνπραμάτεια τους. Με τον ίδιο τρόποι κάτοικοι προμηθεύονται το ψωμί, το οποίο έρχεται από τα Γρεβενά. Μια απόπειρα για δημιουργία φούρνου στο χωριό δεν καρποφόρησε, ενώ η παραγωγή ψωμιού στους φούρνους των σπιτιών γίνεται από λίγες οικογένειες μόνο.

Δίπλα στη βρύση βρίσκεται το "σουβλατζίδικο" του χωριού. Το γρήγορο και φτηνό φαγητό, ανάγκη που πηγάζει από τους γρήγορους ρυθμούς της πόλης, έχει μεταφερθεί κι εδώ.

Αντίκρυ, στη νότια πλευρά, εκεί που βρισκόταν το σπίτι των Βαρδουλαίων, έχει κτισθεί μια *caffeteria-pizzeria*, αντανακλώνοντας τις νέες αντιλήψεις και συνήθειες οι οποίες έχουν εισχωρήσει κι εδώ. Το κατάστημα αποτελεί "στέκι" της νεολαίας του χωριού.

Στα βορειοδυτικά της πλατείας, σε ένα κοινοτικό, αφού έγιναν εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης, κτίριο, στεγάζεται το

"super-market" του χωριού, εκεί που βρισκόταν το παλαιό εμπορικό του Γούστα.

Δίπλα ακριβώς υπάρχει το τηλεφωνείο. Το χωριό συνδέθηκε με το δίκτυο του ΟΤΕ στα τέλη της δεκαετίας του '80. Τα πρώτα χρόνια το τηλέφωνο στεγαζόταν σε ένα άλλο χώρο σε παρακείμενο της πλατείας δρόμο.

Το κτίριο αυτό, στο οποίο συστεγάζονται το super-market και το τηλεφωνείο ανήκει στην κοινότητα, στην κυριότητα της οποίας εξακολουθούν να ανήκουν τα περισσότερα από τα μαγαζιά της πλατείας. Σήμερα όμως δεν εκμισθώνονται με το σύστημα του ετήσιου μειοδοτικού διαγωνισμού. Υπόκεινται στις διατάξεις του νόμου για τα ενοίκια και μισθώνονται με πολυετές συμβόλαιο. Με αυτό τον τρόπο οι παλαιότεροι από τους ενοικιαστές, οι οποίοι είχαν πρωτομισθώσει με βάση το σύστημα του πλειστηριασμού, καταβάλλουν μικρό ενοίκιο, ενώ οι νεώτεροι συγκριτικά υπέρογκο³⁰.

Στα παρακείμενα στενά της πλατείας, συγκεντρώνεται το υπόλοιπο της εμπορικής οικονομίας του χωριού. Ένα ακόμη παντοπωλείο, ένα κατάστημα με οικοδομικό εξοπλισμό, το μοναδικό bar του χωριού, καθώς και ένα μαγαζί με ηλεκτρονικά παιχνίδια απαραίτητα για την ψυχαγωγία της νεολαίας.

Η εμπορική κίνηση συμπληρώνεται από τους Μηλιώτες μικροπωλητές. Έρχονται στο χωριό κατά τη διάρκεια των πανηγυριών και στήνουν τη σκηνή και τον πάγκο τους στην πλατεία, δίπλα στην προτομή του Ρήγα Φεραίου.

Σε αυτό το χώρο επίσης βρίσκονται τα κοινοτικά γραφεία. Στεγάζονται στον όροφο ενός από τα μαγαζιά και εντοπίζονται εύκολα από τη μεγάλη πινακίδα, που κρέμεται στα κάγκελα του μπαλκονιού. Επίσης από τα μεγάφωνα τα οποία χρησιμεύουν για τις κοινοτικές ανακοινώσεις. Χώρος κοινοτικής εξουσίας η

30. Στα πρώτα το ενοίκιο είναι 40.000, ενώ στα δεύτερα ξεπερνά το δεκαπλάσιο ποσό.

πλατεία συγκεντρώνει στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τα γραφεία του ΕΑΜ, το λαϊκό δικαστήριο και τη φυλακή.

Η Εκκλησία

Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου παραμένει στο ίδιο σημείο βόρεια της πλατείας. Ενδιάμεσα είναι ο δρόμος από τα Γρεβενά, ο οποίος συνεχίζει για την Ήπειρο· άλλωστε στην πλατεία εξακολουθούν να καταλήγουν τα μεγαλύτερα στενά του χωριού.

Ο ναός όχι μόνο άντεξε στις φθορές του χρόνου αλλά είναι ένα από τα λίγα κτίσματα τα οποία δεν κατεστράφησαν στη διάρκεια του τελευταίου πολέμου. Η καταστροφή του χωριού ήταν αποτέλεσμα αντιποίνων από τους Γερμανούς σε ενέδρα ανταρτών της αντίστασης³¹. Τη μοίρα του ναού δεν είχε το αναθηματικό εκκλησάκι των Αγίων Αναργύρων το οποίο κάηκε. Σήμερα στη θέση του έχει κτισθεί ένα εικονοστάσι των ίδιων αγίων επίσης αναθηματικό.

Ορατή αλλαγή στην εκκλησία είναι η αντικατάσταση της ξύλινης στέγης με νέα από τσίγκο, κάτι το οποίο παρατηρείται στην πλειοψηφία των κτισμάτων του χωριού. Εσωτερικά ο ναός δεν παρουσιάζει μεγάλες αλλαγές. Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί η μετατροπή του νάρθηκα και του γυναικωνίτη σε αποθήκη καθώς το εκκλησίασμα έχει συρρικνωθεί.

Στον περίβολο στέκει μισοτελειωμένο το καμπαναριό. Χτισμένο με τσιμέντο και πέτρα έχει στην κορυφή του ένα μοντέρνας κατασκευής σταυρό, με λάμπες στις άκρες των ακτίνων του και περιμένει να αρθούν τα εμπόδια από το Πολεοδομικό Γραφείο Γρεβενών για να ολοκληρωθεί.

Κοντά στο καμπαναριό έχει ανεγερθεί μνημείο προς τιμήν των πεσόντων στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σύνηθες μνημείο στους περισσότερους οικισμούς στην Ελλάδα αποσκοπεί στην τόνωση

31. Η ενέδρα έγινε στις 18/10/1943. Στις 24/10 το χωριό καίγεται από τους Γερμανούς κάτι το οποίο επαναλαμβάνεται την ερχόμενη άνοιξη.

του εθνικού φρονήματος και είναι το επίκεντρο στις εθνικές εορτές ή σε άλλες ειδικές τελετές. Το συγκεκριμένο του Περιβολιού χρησιμεύει επίσης και στην αποτύπωση συνθημάτων με μαρκαδόρο από τους νεαρούς του χωριού.

Η σχέση όμως των νεαρών με τον αυλόγυρο δεν εξαντλείται εδώ. Ο χώρος πίσω από το ιερό, σκοτεινός το βράδυ, χρησιμεύει για τις συναθροίσεις τους. Τα άδεια κουτιά από μπύρα και τα αποτσίγαρα το επιβεβαιώνουν.

Στον αυλόγυρο, που περιστοιχίζεται από τοιχοποιϊα με λιθοδομή και κάγκελα, σήμερα γίνεται όπως παλιά το "ύψωμα" της εικόνας. Διατηρώντας το ρόλο του ως μέσο κοινωνικής προβολής το τελετουργικό συνεχίζεται στο κέντρο της πλατείας. Εκεί οι "πλειοδότες" σέρνουν πρώτοι το χορό με τον ήχο της μουσικής από ορχήστρα την οποία απαρτίζουν γύφτοι.

Στην δυτική μεριά του ναού υπάρχει το σπίτι του ιερέα. Η εκκλησία είναι η μόνη από τις εκκλησίες του χωριού, που εξακολουθεί να λειτουργεί. Ο ιερέας είναι συνήθως ξένος και διορίζεται από τη Μητρόπολη των Γρεβενών. Οι οικογένειες από τους παλιούς ιερείς εξακολουθούν να κατοικούν γύρω στην πλατεία, όμως στο χωριό δεν υπάρχουν πια νέοι ιερείς.

Πίσω από το ναό επίσης, βρίσκονται εγκαταλελειμμένα πια, δημόσια ουρητήρια. Κατασκευάστηκαν στη διάρκεια της δικτατορίας, συχνό φαινόμενο σε πολλές περιοχές. Προς αντικατάστασή τους χτίστηκαν από την κοινότητα νέα, λίγο πιο βόρεια.

Στη θέση αυτή υπήρχε άλλοτε το σχολείο, το οποίο καταστράφηκε και αυτό από τους Γερμανούς. Προσωρινά φιλοξενήθηκε στο γυναικωνίτη της εκκλησίας, για να μεταφερθεί σε άλλο κτίριο νότια της πλατείας.

Ο λειτουργικός ρόλος

Η πλατεία, με τα στοιχεία τα οποία συγκεντρώνει είναι το κέντρο αναφοράς στη ζωή της κοινότητας, καθημερινή και επίσημη.

Είναι ο χώρος της καθημερινής βόλτας για καφέ. Η απαραίτητη συζήτηση για την πολιτική κατάσταση γίνεται εδώ, με σημεία αναφοράς, τις ειδήσεις από την τηλεόραση στα καφενεία, και την εφημερίδα από το παρακείμενο super-market. Τα ζητήματα τα οποία αφορούν στην κοινότητα ανακοινώνονται εδώ. Τα σημαντικότερα από αυτά μάλιστα συζητιούνται σε ανοιχτές συνελεύσεις, όπως το 1983 σχετικά με το οικιστικό πρόβλημα του χωριού. Επίσης είναι ο τόπος των προεκλογικών συζητήσεων για την προεδρία της κοινότητας.

Ταυτόχρονα είναι ο χώρος της βραδυνης βόλτας, όπως και αυτής στο Κυριακάτικο πρωινό μετά την εκκλησία.

Στα πανηγύρια και στους γάμους γεμίζει από τους ήχους της μουσικής.

Στις καθημερινές είναι ο χώρος για τα ψώνια και τις πάσης φύσεως οικονομικές συναλλαγές. Κατά τις ώρες της Θείας Λειτουργίας γεμίζει βεβαίως από την ιερότητα της εκκλησίας.

Δημόσιος χώρος με την κυριολεκτική έννοια του όρου συγκεντρώνει τις βασικότερες λειτουργίες για τη ζωή της κοινότητας: πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές.

Εδώ όπου ο καθένας συμμετέχει με τον κοινωνικό ρόλο που του αρμόζει, σήμερα έχει θέση και η γυναίκα. Διστακτικότερα οι γηραιότερες, πιο αποφασιστικά οι νεώτερες κατακτούν και αυτό το προνόμιο.

Αφομοιώνοντας τα στοιχεία του παρελθόντος και αντανακλώντας τις εξελίξεις του σήμερα, η πλατεία δείχνει ότι το χωριό δεν είναι ένα απολίθωμα αλλά δυναμικός οργανισμός ο οποίος εξελίσσεται.

Οι Μαχαλάδες

Η πλατεία ανήκει χωροταξικά σε έναν από τους τέσσερεις μαχαλάδες του χωριού. Κοινό χαρακτηριστικό και στοιχείο αναγνώρισής τους είναι οι εκκλησίες, από τις οποίες άλλωστε ονοματοδοτούνται.

Αναλυτικά είναι: ο μαχαλάς του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Αθανασίου, της Αγίας Παρασκευής και του Προφήτη Ηλία. Τα όριά τους καθορίζονται από τα μεγάλα στενά του χωριού, το χείμαρρο και τις πτυχώσεις της πλαγιάς.

Ο μαχαλάς του Αγίου Γεωργίου περιλαμβάνει την κεντρική περιοχή του χωριού, εκτείνεται στα νότια ως τα όρια του οικισμού, ενώ στις υπόλοιπες πλευρές καθορίζεται από τον δρόμο των Γρεβενών προς Ήπειρο, δυτικά και ανατολικά, ενώ προς τα βόρεια φθάνει ως το ρέμα. Η ιστορική αναδρομή στις αρχές του αιώνα δείχνει ότι τα όριά του παραμένουν αμετάβλητα. Στην έκτασή του και τότε κυριαρχούσε η πλατεία, σαν πυρήνας, ενώ το υπόλοιπο τμήμα αποτελούσε την πρώτη οικιστική ζώνη γύρω από αυτήν. Η ζώνη αυτή συγκέντρωνε τις παλαιότερες οικογένειες του χωριού, πλούσιους τσελιγκάδες στην πλειοψηφία τους και από τους νοικοκυραίους του χωριού. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι εδώ, και συγκεκριμένα στη βρύση του Μπένταλου, έγινε η πρώτη συγκέντρωση σπιτιών στο χωριό. Ενδεικτικό του κύρους του μαχαλά είναι η στάση η οποία γίνεται κατά τη διάρκεια του "Σίγνιλι" στην αυλή ενός από τους νοικοκυραίους (οικογένεια Βράκα) που κατοικούσε εδώ.

Χωρίς να υπάρχουν ορατές διακρίσεις ή τυπικές απαγορεύσεις, οι φτωχότεροι και φυσικά οι νεοφερμένοι κατανέμονταν στους υπόλοιπους μαχαλάδες.

Σημαντικό σημείο αναγνώρισης στο χώρο, εκτός από το Μεσοχώρι και το ναό, αποτελούσαν όχι μόνο στον συγκεκριμένο μαχαλά, οι βρύσες. Εκτός από τον καθαρά πρακτικό χαρακτήρα τους, την παροχή νερού για την αναγκαία καθημερινή χρήση, είχαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή του χωριού. Τόπος συνάντησης των γυναικών αλλά και σημείο όπου γεννιόνταν έρωτες και προξενειά.

Στο μαχαλά εκτός από τη βρύση στο Μεσοχώρι υπάρχουν και σήμερα η βρύση "Τσόνα" σε παρακείμενο δρόμο στην επάνω μεριά της πλατείας, η βρύση "Φαντίνα του Έξαρχου" νότια, ονομαστή για το χωνευτικό νερό της, και όπως αναφέρθηκε αυτή του "Μπένταλου".

Σήμερα η πλατεία και ο ναός εξακολουθούν να είναι τα σημεία αναφοράς στο μαχαλά. Οι αλλαγές όμως που έχουν συντελεσθεί είναι ευδιάκριτες. Τα περισσότερα από τα στενά έχουν τσιμεντοστρωθεί για να δεχτούν τα ιδιωτικά αυτοκίνητα, κύριο μέσο μεταφοράς σήμερα.

Το σύνολο σχεδόν των σπιτιών είναι νεόκτιστα, καθώς τα πλέον παλιά από αυτά χτίσθηκαν τα πρώτα χρόνια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Τα πρώτα αυτά σπίτια ανήκουν σε κτηνοτρόφους οι οποίοι είναι οι μόνοι κάτοικοι του χωριού τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Μοιάζουν με τα παλαιότερα τόσο στα υλικά όσο και στη λειτουργικότητα, αφού εξυπηρετούν τις κτηνοτροφικές ανάγκες. Νέο στοιχείο όμως αποτελεί η στέγη από τσίγκο. Χορηγούμενος ως βοήθεια για την άμεση κατασκευή πρόχειρων κτισμάτων χρησιμοποιείται αντί για την παλιά πέτρινη στέγη, η οποία αποτελεί πολύπλοκη και δαπανηρή κατασκευή.

Τα σπίτια τα οποία χτίζονται στη συνέχεια υιοθετούν τα νέα δομικά υλικά με τα οποία οικοδομείται και η υπόλοιπη Ελλάδα. Μπετόν αρμέ, τσιμεντότουβλο, κίτρινο και κόκκινο τούβλο, διακοσμητική πέτρα είναι τα υλικά με τα οποία χτίζεται το χωριό. Ο τσίγκος, σε διάφορα σχέδια και ποιότητες, παραμένει το κυρίαρχο υλικό στις στέγες.

Τα υλικά αυτά, νέα σε σχέση με τα τοπικά υλικά και τις παραδοσιακές τεχνικές, έχουν το πλεονέκτημα του μικρού οικονομικού κόστους. Ταυτόχρονα όμως μεταφέρουν το μικροαστικό κοινωνικό και πολιτισμικό μοντέλο που κυριαρχεί στην ελληνική κοινωνία.

Παράλληλα μεταβάλλεται και η λειτουργικότητα του σπιτιού. Με την εγκατάσταση των περισσότερων από τους κατοίκους σε μεγάλες πόλεις, το σπίτι στο χωριό χρησιμεύει ως εξοχική κατοικία.

Τα περισσότερα σπίτια καταλαμβάνουν όλο σχεδόν το χώρο των οικοπέδων. Σε πρώτη φάση αποφεύγεται η δύρριχτη στέγη με την προοπτική του πανωσηκώματος, κυρίως για λόγους προικοδότησης ή ως μέσο κοινωνικής προβολής. Οι πολεοδομικές διατάξεις

επιτρέπουν την οικοδόμηση δύο ορόφων³², γι' αυτό δεν εκλείπουν στέγες ελβετικού τύπου, καθώς με αυτό τον τρόπο εξοικονομείται χώρος για τη δημιουργία ενός δώματος.

Η προσπάθεια που είχε γίνει ώστε να συμφωνηθεί σε ανοιχτή συνέλευση ένα κοινά αποδεκτό πολεοδομικό σχέδιο δεν καρποφόρησε. Στόχος ήταν η αποφυγή της άναρχης δόμησης και η πλήρωση ορισμένων περιβαλλοντικών και αισθητικών προϋποθέσεων.

Σε μια ευθεία προέκταση από την πλατεία, στα νότια του μαχαλά, μεταφέρθηκε το σχολείο μετά την καταστροφή του παλιού, στον πόλεμο. Σήμερα, καθώς τα παιδιά φοιτούν στον τόπο χειμερινής κατοικίας, φιλοξενεί στο χώρο του τα γραφεία του τοπικού πολιτιστικού συλλόγου και τα τοπικά γραφεία του ΟΤΕ.

Στα όρια του μαχαλά εξακολουθούν να κατοικούν μερικές από τις πιο ονομαστές οικογένειες του χωριού. Ο πολλαπλασιασμός όμως των μελών των οικογενειών, αλλά και η απώλεια των οικοπέδων τους μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο³³ οδήγησε στην μετακίνηση πολλών απ' αυτούς σε διαθέσιμα οικόπεδα σε άλλους μαχαλάδες.

Ο μαχαλάς της Αγίας Παρασκευής εκτείνεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του χωριού, κάτω από την πλατεία προς την έξοδο του χωριού για Γρεβενά.

Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής είναι στα όρια του χωριού. Στις αρχές του αιώνα, στη θέση της υπήρχε ένας μεγαλοπρεπής ναός ο οποίος φιλοξενούσε το ρουμανίζον εκκλησίασμα του χωριού. Από αυτή ξεκινούσε ο τριήμερος εορτασμός της Αγίας Παρασκευής. Μετά τη θεία λειτουργία αυτή την ημέρα στον αυλόγυρο του ναού γινόταν το "ύψωμα" και ακολουθούσε γλέντι στην πλα-

32. Ο νόμος δεν προβλέπει ειδικές περιπτώσεις οι οποίες αφορούν την αισθητική. Ένα διώροφο σπίτι, το οποίο έχει χτιστεί στο χώρο της πλατείας, περιορίζει μέρος από τη θέα της.

33. Όταν πολλοί μετανάστευσαν στα αστικά κέντρα όπου και εγκαταστάθηκαν για να επιστρέψουν μετά από δεκαετίες στο χωριό.

τεία. Στην εκκλησία φιλοξενήθηκε μια φορά το ρουμανικό σχολείο στη μοναδική περίοδο έντασης στις σχέσεις των δύο "πολιτικών ομάδων".

Στα όρια του μαχαλά, κατηφορίζοντας το δρόμο για τα Γρεβενά, υπάρχει η "Κιάτρα αλ Τέγου" (Βράχος του Τέγου). Είναι ένας μεγάλος μαύρος βράχος, στο χείλος ενός γκρεμού, ο οποίος πήρε το όνομά του από την αυτοκτονία ενός νεαρού, του Τέγου, σύμφωνα με την παράδοση. Αποτελεί ένα σταθερό σημείο στο χώρο και ταυτόχρονα όριο της κατοικημένης ζώνης.

Στις άκρες του μαχαλά, στις αρχές του αιώνα πάντα, βρισκόταν ο μύλος και το αλώνι του χωριού, χαμηλά προς τον Αράου Άλμπου.

Οι κάτοικοι του μαχαλά ανήκαν σε όλα τα ισνάφια και τα εισοδήματα. Το μόνο διαφοροποιητικό στοιχείο ήταν η συγκέντρωση των τεχνιτών στα βόρεια του μαχαλά, στο ρέμα κοντά στα σύνορα με το μαχαλά του Προφήτη Ηλία.

Στην έκτασή του υπάρχουν ως σήμερα αρκετές βρύσες. Η "Μπρίσκα" λίγο πιο πάνω από την εκκλησία, συνηθισμένο όσο και ανερμήνευτο όνομα βρύσης στα βλαχικά χωριά. Κοντά στο αλώνι βρίσκεται η βρύση του Γιάτσου, όνομα δοσμένο από το επώνυμο της οικογένειας η οποία κατοικεί δίπλα. Επίσης υπάρχει άλλη μια πηγή κοντά στην πλατεία όπου σήμερα πετρόκτιστη βρύση της οικογένειας Γ. Καλογήρου.

Σήμερα ο μαχαλάς γνωρίζει σημαντική σε έκταση ανοικοδόμηση. Το γεγονός ότι διέθετε αρκετά ελεύθερα οικόπεδα έδωσε ένα μικρό διέξοδο στο οικιστικό πρόβλημα του χωριού. Νέα σπίτια χτίζονται και νέες λειτουργίες μεταφέρονται εδώ, ενώ άλλες χάνονται. Το αλώνι και ο μύλος δεν υπάρχουν πια, ενώ εδώ έχει μεταφερθεί το νεκροταφείο του χωριού, πίσω από την εκκλησία. Ο ίδιος ο ναός έχει σημαδευτεί από την καταστροφή του χωριού. Καταστράφηκε για να ξανακτισθεί χωρίς την παλιά του μεγαλοπρέπεια. Τώρα λειτουργεί μόνο στις μεγάλες γιορτές.

Οι βρύσες παραμένουν οι ίδιες γνωρίζοντας τη μεταβολή στη λειτουργικότητά τους. Η πηγή που βρίσκεται στο δρόμο για την

πλατεία μετατρέπεται σε μεγαλόπρεπη κρήνη μετά από δωρεά επιφανούς μέλους της κοινότητας.

Ο μαχαλάς του Προφήτη Ηλία εκτείνεται στα βόρεια του χωριού, πέρα από το χείμαρρο.

Παίρνει το όνομά του από το παρεκλήσι του Προφήτη Ηλία, το οποίο βρίσκεται στην κορυφή ενός λόφου πάνω από το χωριό.

Στο παρελθόν ήταν αραιοκατοικημένος· κατοικούσαν όμως εκεί αρκετές κτηνοτροφικές οικογένειες Καλογήρου, Λαϊτσου και Μικολίτση, από τις πλούσιες οικογένειες του χωριού.

Στην έκτασή του υπάρχει ο ναός του Αγίου Παντελέημονα, ανατολικά του Προφήτη Ηλία. Κατεστράφηκε κι αυτός στον πόλεμο, για να ξανακτιστεί το 1972 από δωρεά αλλά πολύ μικρότερος.

Στην περιοχή βρίσκονται η βρύση "Μινούτο", η βρύση "Δούκα" και η βρύση του Μπέη.

Η βρύση "Μινούτο", η οποία θεωρείται ως η καλύτερη του χωριού, παίρνει το όνομά της από το λεπτό νερό της. Η βρύση Δούκα είναι γνωστή για το κατάλληλο για μαγείρεμα νερό της. Πήρε το όνομά της από τον αρματωλό Δούκα που κατοικούσε εκεί. Σήμερα έχει ανακαινιστεί με δωρεά της οικογένειας Α. παπαθανάση. Είναι συνδεδεμένη με την ιστορία της αποτυχημένης απαγωγής της κόρης ενός παπά του χωριού. Η βρύση του "Μπέη" πήρε το όνομά της από γνωστή οικογένεια πριονάδων που έχει δίπλα το σπίτι της.

Η βρύση Μινούτο βρίσκεται κοντά στο χείμαρρο και έχει διαμορφωθεί στα πλαίσια της ανάπλασης όλης αυτής της περιοχής. Το τσιμέντο είναι το υλικό, που κυριαρχεί στο χώρο. Με αυτό κατασκευάστηκε ανάχωμα για την ανακοπή της ορμητικότητας του χειμάρρου, το οποίο χρησιμοποιείται ως γέφυρα για τη διέλευση αυτοκινήτων. Για τους πεζούς υπάρχει μια μικρή σιδερένια γεφυρούλα, με καγκελάκια, νεωτεριστικό στοιχείο στον περιβάλλοντα χώρο. Παράλληλα διαμορφώθηκαν οι όχθες του ρέματος με τσιμεντένια τειχία, ενώ κόπηκε η αυτοφυής παρόχθια βλάστηση για να αντικατασταθεί από λεύκες.

Η ριζική ανάπλαση του ρέματος συμφωνεί απόλυτα με τη διαμόρφωση όλου του μαχαλά. Καθώς η περιοχή διαθέτει υπέροχη

θέα ενώ ταυτόχρονα έχει άπλετο χώρο για δόμηση, δέχθηκε τη μεγαλύτερη, μαζί με το μαχαλά του Αγίου Αθανασίου, οικιστική εξάπλωση του χωριού. Τα περισσότερα σπίτια είναι καινούργια και φέρουν τα περισσότερα νεωτεριστικά στοιχεία. Όχι μόνον αποτυπώνουν τη λογική του "εξοχικού" αλλά φτάνουν σε μια περίπτωση να αναπαράγουν την αστική λογική της πολυκατοικίας.

Αξιομνημόνευτο στοιχείο στο μαχαλά αποτελεί η ύπαρξη παιδικής χαράς. Βρίσκεται χαμηλά κοντά στο ρέμα και είναι προσφορά του εξωραϊστικού συλλόγου Περιβολιωτών Θεσσαλονίκης "Τ'αλώνι". Αποτελεί μεταφορά ενός κατεξοχήν αστικού στοιχείου σε έναν χώρο όπου δεν υπάρχουν οι περιορισμοί της πόλης στο παιχνίδι των παιδιών. Ταυτόχρονα αποκαλύπτει την επιθυμία των εξαστισμένων Περιβολιωτών³⁴ να παρέμβουν στην κοινωνική ζωή του χωριού.

Στην κορυφή ενός λόφου δίπλα στον Προφήτη Ηλία είναι χτισμένο το ξενοδοχείο του χωριού. Κατασκευασμένο το 1972, εκφράζει την επιθυμία μετατροπής του σε θερινό θέρετρο³⁵. Ταυτόχρονα υποκαθιστά τη φιλοξενία σε συγγενικά σπίτια των οικογενειών εκείνων που δεν διαθέτουν πια σπίτι στο χωριό. Καθώς αποτελεί οργανικό στοιχείο στην κοινωνία του χωριού έχει ενταχθεί εντός των ορίων του, κάτι το οποίο εκφράζεται με το πέρασμα από εκεί της πορείας στο "Σίγνιλι".

Ο τελευταίος μαχαλάς του χωριού είναι αυτός του Αγίου Αθανασίου. Βρίσκεται στην ψηλότερη περιοχή του, δυτικά του δρόμου για την Ήπειρο, ενώ βόρεια φτάνει ως το ρέμα.

Ο ναός του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται στο νότιο άκρο του χωριού. Σήμερα λειτουργεί την τρίτη ημέρα του εορτασμού της Αγίας Παρασκευής, αφού την προηγούμενη ανοιχθεί και καθαρι-

34. Με αυτόν τον όρο νοούνται οι Περιβολιώτες οι οποίοι έχουν εγκατασταθεί σε μεγάλες πόλεις και επιστρέφουν στο χωριό την περίοδο των διακοπών μεταφέροντας μια διαφορετική νοοτροπία.

35. Σήμερα γίνονται προσπάθειες να ενταχθεί σε αναπτυξιακό πρόγραμμα της ΕΟΚ.

σθεί από τις γυναίκες του μαχαλά. Στον αυλόγυρό του εξακολουθεί να πραγματοποιείται μετά τη θεία λειτουργία το "υψωμα" της εικόνας.

Απέναντι από το ναό του Αγίου Αθανασίου βρισκόταν η Καζάρμα. Επρόκειτο για φυλάκιο στο οποίο διέμενε η τουρκική φρουρά όταν βρισκόταν στο χωριό. Η θέση αυτή βοηθούσε καθώς ήταν πάνω στο δρόμο για την Ήπειρο και είχε θέα όλο το χωριό αλλά και το δρόμο προς Γρεβενά. Στις αρχές της δεκαετίας του '70 η Δασική υπηρεσία έχτισε σε αυτό το σημείο διώροφο οίκημα. Εγκαταλελειμμένο, χωρίς ποτέ να χρησιμοποιηθεί, ζητήθηκε να παραχωρηθεί στην κοινότητα η οποία σχεδιάζει να το αξιοποιήσει ως ξενώνα³⁶.

Ο μαχαλάς στο παρελθόν κατοικούνταν κυρίως από κτηνοτρόφους, με πιο ονομαστή την πολυπληθή οικογένεια των Σαϊταίων, από την οποία έχει πάρει το όνομα το ψηλότερο τμήμα του.

Στις αρχές του αιώνα αντανakλούσε τις οικονομικές δυσχέρειες της κοινότητας. Η περιοχή των Σαϊταίων ήταν ερειπωμένη³⁷ με τα σπίτια μισοκατεστραμμένα, αφού οι κάτοικοί της αναγκάστηκαν να μετοικήσουν στην Οχρίδα για αναζήτηση καλύτερης τύχης.

Σήμερα η περιοχή των Σαϊταίων είναι το επίκεντρο της ανοικοδόμησης. Μετά το 1978, με την απόφαση επέκτασης του οικισμού, στην περιοχή διανέμονται πολλά οικόπεδα ακόμα και σε μη Περιβολιώτες, ενέργεια η οποία οδηγεί σε προστριβές και δικαστικές διαμάχες. Η γειτονιά μεγαλώνει τόσο ώστε σήμερα τείνει να γίνει ξεχωριστός μαχαλάς. Η αναγνώριση αυτή θα επισημοποιηθεί με την επικείμενη ανέγερση του ιερού ναού της Παναγίας. Η εξέλιξη αυτή αποδεικνύει ότι το χωριό παραμένει ένας δυναμικός οργανισμός και όχι στατικό απολίθωμα.

Στην περιοχή των Σαϊταίων βρίσκεται η βρύση του "Σβόρνου". Σε ένα ψηλότερο σημείο υπάρχει το υδραγωγείο του χωριού, το

36. Σε μια πρώτη προσπάθεια αξιοποίηση του οικήματος, φιλοξενήθηκε εδώ η αποστολή μας, το καλοκαίρι του 1991.

37. Βλ. Wace-Thompson, όπ.π., σελ. 175.

οποίο το 1987 ενώθηκε με το νέο δίκτυο ύδρευσης. Το 1991 η εξάπλωση του οικισμού καθιστά επιτακτική και την επέκταση του δικτύου.

Νότια της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται το "Κίνικ", χώρος ιερός, σύμβολο για την κοινωνία του Περιβολιού. Πρόκειται για ένα φυσικό πλάτωμα, στην έξοδο προς Ήπειρο, το οποίο περιβάλλεται από δένδρα ενώ έχει και πηγή. Σε αυτό το χώρο στη διάρκεια του πανηγυριού συγκεντρωνόταν και χόρευε όλο το χωριό έναν αργόσυρτο χορό στον οποίο συμμετείχε όλη η Κοινότητα, άντρες γυναίκες και παιδιά. Καθένας βρισκόταν ανάλογα με την κοινωνική του θέση στην πρέπουσα σειρά, πρώτα οι άντρες με προεξέχοντες τους γηραιότερους, μετά οι γυναίκες και στο τέλος τα παιδιά.

Η τελετουργία ήταν η αφορμή για να κινητοποιηθεί όλη η ομάδα, να επιβεβαιωθεί και να ανανεωθεί η κοινωνική διάρθρωση και συνοχή.

Ο χώρος αναμορφώθηκε σε ποδοσφαιρικό γήπεδο στις αρχές της δεκαετίας του '70. Το σύνθημα της δικτατορίας "κάθε χωριό και γήπεδο" υλοποιήθηκε με χρήματα της Περιβολιώτικης Αδελφότητας των Η.Π.Α. Αργότερα δημιουργήθηκε στην άκρη του χωριού ένα ξύλινο κιόσκι με πανοραμική θέα του χωριού.

Παρ'όλες τις παρεμβάσεις το "Κίνικ" παραμένει χώρος-σύμβολο για το χωριό. Κάθε καλοκαίρι είναι ο τόπος όπου συνενώνονται οι διασκορπισμένοι συγχωριανοί ανανεώνοντας μνήμες και δεσμούς.

Περιμετρικά

Ολοκληρώνοντας την περιγραφή του οικισμού αξίζει να αναφερθούν ορισμένα σημαντικά σημεία αναagnώρισης στο χώρο. Εκτός των τυπικών οικιστικών ορίων αποτελούν ουσιαστικά νοητή συνέχειά τους.

Στο δρόμο προς τη Βωβούσα, λίγο πιο έξω από το χωριό βρίσκεται ο σκουπιδότοπος. Η ορθολογική διαχείριση των απορριμμά-

των, άγνωστη πρακτική στην Ελλάδα, απουσιάζει κι εδώ. Τα σκουπίδια εναποτίθενται χωρίς υγειονομική ταφή, μολύνοντας μεταξύ των άλλων και τους χειμάρρους που κατηφορίζουν προς το χωριό.

Πλησιάζοντας προς τον οικισμό, λίγο πριν την "Καζάρμα", υπάρχει το σύγχρονο τυροκομείο ενώ κοντά σε αυτό η μεγαλόπρεπη πετρόκτιστη βρύση στις "Πάδες", κτισμένη με δωρεά του Συλλόγου Περιβολιωτών Μαγνησίας. Άλλη μια λειτουργική εγκατάσταση στενά συνδεδεμένη με την οικονομία του χωριού είναι το σφαγείο. Αυτό βρίσκεται στην αντίθετη πλευρά του χωριού, κοντά στο νεκροταφείο. Είναι ένα τιμεντένιο κτίριο με μέτριες συνθήκες υγιεινής πολύ κοντά στον Αράου Άλμπου.

Κατηφορίζοντας το δρόμο για τα Γρεβενά, υπάρχει τιμεντένια γέφυρα, στο σημείο όπου συναντιέται ο "Αράου Άλμπου". Χτισμένη από το 1965 βοήθησε τα μέγιστα στην πρόσβαση του χωριού την άνοιξη, όταν λιώνουν τα χιόνια.

Δίπλα ακριβώς από τη γέφυρα έχουν διαμορφωθεί τιμεντένιες ράμπες για την φορτοεκφόρτωση των κοπαδιών, από τα μεγάλα τριαξονικά φορτηγά με τα οποία μεταφέρονται πια.

Ο δρόμος εξακολουθεί να κατηφορίζει για τα Γρεβενά ακολουθώντας τις πτυχώσεις της πλαγιάς. Το χωριό ολοένα και μικραίνει στα μάτια του ταξιδιώτη. Στη μεγάλη στροφή που ακολουθεί, μπορεί να σταθεί και να αντικρύσει το χωριό για μια τελευταία φορά. Είναι η θέση "Μαντίλα" όπου το τελευταίο κούνημα του μαντηλιού αποχαιρετούσε και αποχαιρετά το Περιβόλι.

Ο δρόμος συνεχίζει πίσω από το βουνό και τα σπίτια χάνονται από τον ορίζοντα.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

*Μαρία Συροπούλου
Δήμητρα Κωνσταντά*

Από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν τόσο από τις πληροφορίες των κατοίκων, όσο και από τη βοήθεια της κοινότητας προκύπτει αμέσως ότι η κτηνοτροφία, η υλοτομία, και το "κερατζιλίκι" και το εμπόριο αποτελούσαν ακόμη και μετά τον πόλεμο (1943) -οριακό σημείο για τη ζωή και την εξέλιξη του χωριού- τις βασικές παραγωγικές δραστηριότητες. Το βασικότερο επάγγελμα ωστόσο, κατά παράδοση, αποτελούσε η κτηνοτροφία. Γνωρίζουμε άλλωστε, πως πρόκειται για μία ορεινή κτηνοτροφική κοινότητα. Το ποσοστό των οικογενειών, λοιπόν, που ασχολούνται με την κτηνοτροφία ήταν κατά πολύ μεγαλύτερο από εκείνο των οικογενειών που ασκούσαν τα υπόλοιπα επαγγέλματα.

Ειδικότερα, οι 5 στις 8 οικογένειες του δείγματος ήταν κατά παράδοση κτηνοτροφικές. Στις συγκεκριμένες οικογένειες καθώς και στις υπόλοιπες κτηνοτροφικές, το επάγγελμα λειτουργούσε ως επί το πλείστον, με τη μορφή οικογενειακής επιχείρησης. Η ανεξάρτητη δηλαδή οικογενειακή κτηνοτροφική παραγωγική μονάδα είναι η κυρίαρχη μορφή παραγωγικού σχηματισμού στην κοινότητα, με τη μορφή βέβαια της διευρυμένης οικογένειας.

Λέμε ωστόσο "ως επί το πλείστον", γιατί, όπως προέκυψε από τα στοιχεία, κατά το παρελθόν λειτούργησε ακόμη ένας παραγωγικός σχηματισμός, το "τσελιγκάτο", το οποίο αποτελούνταν από έναν αριθμό κτηνοτρόφων υπό την ηγεσία του οικονομικά ισχυρότερου. Αναφέρθηκε χαρακτηριστικά, ότι υπήρχε ένας μεγάλος τσελιγκας, ο Βαρδούλης, που είχε στην κατοχή του 5.000 πρόβατα. Επίσης γνωστοί τσελιγκες ήταν ο Έξαρχος, ο Μπουμπουνίκας και

ο Γκόγκος Μίσσιος, ο οποίος διακρίθηκε για την ανδρεία του και τη δικαιοσύνη του.

Δυστυχώς, οι πληροφορίες που διαθέτουμε σχετικά με τη οργάνωση και λειτουργία του σχηματισμού αυτού, στη συγκεκριμένη κοινότητα είναι πολύ λίγες, αφενός γιατί οι πληροφορητές που μας μίλησαν για το θέμα αυτό ήταν λίγοι και αφετέρου γιατί οι πληροφορίες που μας έδωσαν σχετιζόταν μόνο με την οικονομική και κοινωνική θέση του τσέλιγκα και των μελών του τσελιγκάτου και όχι με την εσωτερική λειτουργία του σχηματισμού.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η διευρυμένη οικογένεια ήταν η κυρίαρχη μορφή παραγωγικού σχηματισμού στην κοινότητα. Η διευρυμένη οικογένεια ήταν ο κανόνας στο χωριό, ακόμη και μετά τον πόλεμο. Αποτελούνταν κατά μέσο όρο από 6-8 άτομα, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν απαραίτητα ο παππούς και η γιαγιά. Η κτηνοτροφία λοιπόν ήταν οικογενειακή υπόθεση. Τα παιδιά, μόνο όμως τ' αγόρια, βοηθούσαν κάνοντας διάφορες δουλειές από τη μικρή ηλικία των 7-8 χρονών. Την περίοδο αυτή περίπου, διέκοπταν και το σχολείο, όσα τυχόν είχαν αρχίσει, για να μάθουν καλά το επάγγελμα του πατέρα, το οποίο συνήθως ακολουθούσαν. Ένα σχετικά μικρό ποσοστό αγοριών τελείωνε το δημοτικό, ενώ ένα σαφώς πολύ μικρότερο συνέχιζε περαιτέρω σπουδές, κυρίως οι γιοί εύπορων οικογενειών. Στις κτηνοτροφικές ασχολίες λοιπόν βοηθούσαν μόνο τ' αγόρια, ενώ τα κορίτσια έμεναν στο σπίτι ασχολούμενα με τις οικιακές εργασίες, καθώς και την υφαντική. Υφαιναν όλα τα ρούχα τους, καθώς επίσης και τα προικιά τους, ενώ έχουμε πληροφορίες, ότι η παραγωγή ήταν τόσο μεγάλη που γινόταν ακόμη και εμπόριο υφαντών. Τα κορίτσια στη συντριπτική τους πλειοψηφία δεν πήγαιναν καθόλου σχολείο, αλλά έμεναν στο σπίτι κοντά στη μητέρα τους, για να μάθουν όσο το δυνατόν καλύτερα τις ασχολίες του νοικοκυριού, μιας που και αυτά με τη σειρά τους θα δημιουργούσαν το δικό τους. Δεν λείπουν βέβαια και οι εξαιρέσεις, όπου κορίτσια ιδιαίτερα εύπορων οικογενειών έπαιρναν κάποια βασική μόρφωση ή ακόμη και συνέχιζαν τις σπουδές τους. Ωστόσο, πρόκειται για ελάχιστες περιπτώσεις, που δεν χαρακτηρίζαν το σύνολο.

Σημαντική πρέπει να θεωρηθεί και η βοήθεια της γυναίκας στην παραγωγική διαδικασία. Η παρουσία της σε ένα μεγάλο μέρος της παραγωγικής δραστηριότητας ήταν ουσιαστική όπως, για παράδειγμα, στην στάνη και στην βοσκή, αν και παρέμειναν κάποιες εργασίες εξ' ολοκλήρου στα χέρια των ανδρών και συγκεκριμένα το άρμεγμα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει πάντως το γεγονός ότι, ενώ για τους γιούς των κτηνοτρόφων όλες οι πληροφορίες αναφέρουν, πως βοηθούσαν σε κάθε κτηνοτροφική οικογένεια, για τις συζύγους τους δεν έχουμε τις ίδιες πληροφορίες. Υπήρχαν δηλαδή οικογένειες, και αποτελούσαν την πλειοψηφία, που οι γυναίκες δεν ασχολούνταν καθόλου με τις κτηνοτροφικές ασχολίες, αλλά έμεναν στο σπίτι και ασχολούνταν με τα οικιακά.

Όσον αφορά τις μεταξύ των κτηνοτρόφων σχέσεις, διαπιστώνουμε πως ήταν ιδιαίτερα καλές και φιλικές και μάλιστα συνεργασιακές. Για παράδειγμα, υπήρχε πάντα συνεργασία στο κούρεμα των προβάτων. Αναφέρθηκε χαρακτηριστικά: "Το 'χαμε σα γιορτή, ψήναμε και αρνιά". Το χειμώνα και πριν το 1943, αλλά και μετά, κατέβαιναν πολλές οικογένειες μαζί, ανά μεγάλες δηλαδή παρέες, με τα κοπάδια τους στα πεδινά. Ξεχειμώνιαζαν στην Ήπειρο, Θεσπρωτία και Γιάννενα, αλλά κυρίως στη Θεσσαλία, στον Τύρναβο, το Βελεστίνο, τα Τρίκαλα. Γενικά το χειμώνα κατέβαιναν σε μέρη, όπου θα έβρισκαν βοσκοτόπια και θα μπορούσαν να συνεχίσουν με τον ίδιο τρόπο την όλη παραγωγική διαδικασία. Πάντως, όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν ξεχειμώνιαζαν όλες οι κτηνοτροφικές οικογένειες στο ίδιο μέρος, αλλά μοιράζονταν σε διάφορα μέρη για να επιστρέψουν τελικά στο Περιβόλι μετά από μία ομαδική πορεία αρκετών ημερών, το πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου.

Τη δεύτερη κατά σειρά βασική οικονομική δραστηριότητα αποτελούσε η υλοτομία. Οι οικογένειες, που βασική τους απασχόληση ήταν η υλοτομία αποτελούσαν επίσης ένα μεγάλο ποσοστό των οικογενειών του χωριού, ασφαλώς όχι το μεγαλύτερο. Το επάγγελμα της υλοτομίας λειτουργούσε με μία εντελώς διαφορετική μορφή από εκείνη της κτηνοτροφίας. Πρόκειται για "πολύ σκληρή δουλειά", όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε. Το τσεκούρι με το οποίο δούλευαν παλιά συμπληρώθηκε πολύ αργότερα από το

αλυσοπρίονο. Γνωρίζουμε, πως υπήρχαν πάρα πολλά υδροπρίονα, όπου γινόταν πρίση της ξυλείας, χωρίς να γνωρίζουμε ωστόσο τον ακριβή αριθμό τους, καθώς επίσης γνωρίζουμε πως υπήρχαν 20-25 οικογένειες υλοτόμων. Βέβαια μαζί τους δούλευαν και πολλοί εργάτες, τους οποίους πλήρωναν με το φόρτωμα, καθώς και υλοτόμοι από τη Βωβούσα και το Δίστρατο. Οι υλοτόμοι ήταν οι μόνοι που μέναν στο χωριό χειμώνα-καλοκαίρι, όχι όμως και οι οικογένειές τους.

Αυτές κατέβαιναν μαζί με τις υπόλοιπες για να ξεχειμωνιάσουν στα πεδινά. Μάλιστα από τον Οκτώβριο μέχρι το Μάιο έμεναν το βράδυ στο βουνό. Λόγω ακριβώς της ιδιαίτερης δυσκολίας και των κινδύνων του επαγγέλματος, δεν λειτουργούσε με τη μορφή οικογενειακής επιχείρησης, κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο. Εργαζόταν μόνο ο πατέρας, δε βοηθούσαν ούτε τ' αγόρια, οι γιοί των υλοτόμων από τους οποίους μόνο ένας μικρός αριθμός ακολούθησε αργότερα το επάγγελμα. Στο υδροπρίονο έβγαζαν όλο το χειμώνα την ξυλεία και το καλοκαίρι την πουλούσαν. Η ξυλεία διοχετευόταν κυρίως στα Γιάννινα, στην Κοζάνη, την Πτολεμαΐδα και τον Τύρναβο. Πολύ συχνά έκαναν οι ίδιοι οι υλοτόμοι τη μεταφορά και το εμπόριο, ήταν δηλαδή ταυτόχρονα "κερατζήδες", και έμποροι. Αυτό βέβαια δε συνέβαινε πάντα. Υπήρχαν και υλοτόμοι, οι οποίοι πουλούσαν την ξυλεία τους στους αγωγιάτες που ασκούσαν μεταφορά και εμπορία.

Πρόκειται λοιπόν για ένα ιδιαίτερα δύσκολο και με αρκετούς κινδύνους επάγγελμα: η διανυκτέρευση, για παράδειγμα, στο βουνό ήταν συχνά πολύ επικίνδυνη. Γι' αυτούς τους λόγους άλλωστε, όπως είδαμε δε βοηθούσαν και οι γιοί τους αλλά έμεναν με την υπόλοιπη οικογένεια. Αυτοί στάθηκαν επίσης και οι βασικοί λόγοι, που αρκετοί υλοτόμοι ήθελαν τα παιδιά τους να στραφούν προς κάποια άλλη επαγγελματική διέξοδο, γεγονός που στις περισσότερες περιπτώσεις συνέβαινε. Ωστόσο, παρά τις δυσκολίες και τις αντιξοότητες, το επάγγελμα ήταν ιδιαίτερα επικερδές, σε αντίθεση με την κτηνοτροφία, η οποία, κατά γενική παραδοχή, ποτέ δεν απέφερε ιδιαίτερα κέρδη στους κτηνοτρόφους, ενώ ήταν ένα εξίσου δύσκολο επάγγελμα. Οι υλοτόμοι ήταν πολύ ευχαριστημένοι

και αγαπούσαν τη δουλειά τους και δεν έλειψαν μάλιστα περιπτώσεις, που από γενιά σε γενιά σημειωνόταν τέτοια πρόοδος στο επάγγελμα, ώστε να δημιουργηθούν τα νεότερα χρόνια εργοστάσια ξυλείας και επίπλων ακόμη και στις πόλεις, όπου εγκαταστάθηκαν μόνιμα. Σε αντίθεση λοιπόν με τη κτηνοτροφία, η υλοτομία απέδιδε πολύ περισσότερα κέρδη, ιδίως όταν η παραγωγή ξυλείας συνδυεόταν και από την εμπορία της.

Πλάϊ τώρα σ' αυτά τα δύο επαγγέλματα, που απασχολούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της κοινότητας λειτουργούσαν και αρκετά άλλα, το καθένα από τα οποία κάλυπτε κάποιες επιμέρους ανάγκες του χωριού. Αναφέρθηκαν ήδη λίγα στιχεία για επαγγέλματα, όπως η τυροκομία, το κερατζιλίκι και το εμπόριο. Η τυροκομία, όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενη παράγραφο λειτουργούσε ως συμπληρωματική της κτηνοτροφίας, αποτελούσε δηλαδή δευτερεύουσα δραστηριότητα. Αυτό βέβαια συνέβαινε με το μεγαλύτερο ποσοστό των κτηνοτρόφων, ωστόσο υπάρχουν και οι περιπτώσεις εκείνες για τις οποίες αποτελούσε αυτόνομο επάγγελμα.

Υπήρχαν και ορισμένοι κτηνοτρόφοι, που πουλούσαν το γάλα στους τυροκόμους, οι οποίοι ασχολούνταν αποκλειστικά και μόνο μ' αυτή την εργασία. Σύμφωνα με τις πληροφορίες κάποιας Περιβολιώτισσας, ο πατέρας της, κάποια στιγμή, είχε εγκαταλείψει το επάγγελμα του αγωγιάτη, που αποτελούσε μέχρι τότε τη βασική του ασχολία και ακολούθησε εκείνο του τυροκόμου, για άγνωστους σε μας λόγους. Οι περιπτώσεις αυτές βέβαια αποτελούσαν τις εξαιρέσεις του κανόνα.

Στη συνέχεια, το επάγγελμα του αγωγιάτη ή αλλιώς του κυρατζή, καθώς και αυτό του έμπορα αποτελούσαν κατά βάση δευτερεύουσες απασχολήσεις με λίγες περιπτώσεις αυτόνομης λειτουργίας. Οι κυρατζήδες ήταν εκείνοι, που έκαναν παντός είδους μεταφορές. Μεταφορές διαφόρων προϊόντων από το χωριό, όπως τρόφιμα, δέρματα κλπ., αλλά και μεταφορές ανθρώπων όπως μας πληροφορήσε κάποιος, ο παππούς του, που ασκούσε το επάγγελμα μετέφερε ανθρώπους από την περιοχή "Μαντήλα" και τά Γρεβενά προπολεμικά. Βασική επίσης ήταν και η μεταφορά ξυλείας από

τους αγωγιάτες που, όπως αναφέρθηκε, συχνά ήταν οι ίδιοι οι υλοτόμοι. Υπήρχαν επίσης υλοτόμοι, που ασκούσαν και το επάγγελμα του εμπόρου, ιδίως όταν δεν "υπήρχε δουλειά", όπως χαρακτηριστικά μας είπαν. Όταν δεν υπήρχε δουλειά λοιπόν πήγαιναν για δέρματα, τα οποία μετέφεραν έπειτα για πώληση στη Θεσσαλονίκη. Ιδιαίτερα σημαντικό εμπορεύσιμο προϊόν αποτελούσαν επίσης και τα υφαντά, διαφόρων ειδών, που δημιουργούσαν οι γυναίκες από νεαρή ακόμη ηλικία. Αρκετά στοιχεία μας πληροφορούν, ότι υπήρχε σημαντική παραγωγή υφαντών, που κάλυπτε αφενός τις ανάγκες ενδυμασίας και προίκας κι αφετέρου το πλεόνασμα γινόταν έπειτα εμπορεύσιμο προϊόν και εξασφάλιζε ένα, έστω και χαμηλό, πρόσθετο εισόδημα στις οικογένειες. Θεωρείται βέβαια αυτονόητο, ότι το εμπόριο των υφαντών δεν το διεξήγαγαν μόνο οι γυναίκες σε ορισμένα παζάρια, αλλά και οι επαγγελματίες έμποροι.

Η κτηνοτροφία λοιπόν μαζί με την υλοτομία, το εμπόριο και το "κερατζιλίκι" θα μπορούσε να θεωρηθεί, ότι αποτελούν έναν πλήρη κατάλογο των επαγγελμάτων, με τα οποία ασχολούνταν ολόκληρη σχεδόν η κοινότητα.

Σ' αυτήν ωστόσο συναντούσες ακόμη μαγαζιά τροφίμων, κρεοπωλεία, κουρεία, υποδηματοποιεία, καφενεία, ραφεία κ.α., που είτε αποτελούσαν τη μόνιμη και μοναδική ασχολία κάποιων κατοίκων, είτε τη δευτερεύουσα και παράλληλη με την κύρια. Για παράδειγμα, υπήρχε πιθανότητα ιδιοκτήτης καφενείου ή και κάποιου άλλου μαγαζιού να ήταν κάποιος με μόνιμη απασχόληση την υλοτομία ή κάτι άλλο. Οι κάτοικοι βέβαια, που ασχολούνταν μ' αυτά τα επαγγέλματα αποτελούσαν φυσικά έναν μικρό αριθμό συγκριτικά με τους προαναφερομένους των μεγάλων κατηγοριών.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί, ότι πολύ πριν τον πόλεμο και τη μεγάλη καταστροφή του χωριού από την πυρπόληση (1943), δηλαδή κατά τη δεκαετία του '20 υπήρχε ήδη στο χωριό εργαστήριο χρυσοχοΐας. Υπήρχαν μάλλον δύο οικογένειες χρυσοχόων, οι Φαρσαρώτου και οι Μάρκου. Δε γνωρίζουμε, αν δούλευαν σε συνεργασία, πάντως έφτιαχναν φλουριά και τέτοιου είδους τεχνήματα, γεγονός, που οδήγησε και το επάγγελμα στη δύση του μετά τον πόλεμο.

Μέχρι την περίοδο του πολέμου, δηλαδή, εργαζόταν στο Περιβόλι κατασκευάζοντας αυτού του είδους τα αντικείμενα, έπειτα όμως αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τόσο το επάγγελμα, όσο και το ίδιο το χωριό για να πάνε πρώτα στα Γρεβενά και έπειτα στη Θεσσαλονίκη, τουλάχιστον η οικογένεια Φαρσαρώτου, όπου ασχολήθηκαν με ποικίλλα άλλα επαγγέλματα. Έτσι βλέπουμε το επάγγελμα του χρυσοχού να σβήνει μάλλον από το χωριό, μετά τον πόλεμο, μια που δεν υπάρχει κανένα απολύτως στοιχείο, που να μας δείχνει το αντίθετο.

Η οικογένεια λοιπόν της κοινότητας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κατά βάση κλειστή. Τα ίδια της τα μέλη κάλυπταν τη μεγαλύτερη πλειοψηφία των αναγκών, ενώ ταυτόχρονα οι σχέσεις παραγωγής χαρακτηριζόταν από αλληλεγγύη και συναδελφικότητα, χωρίς να αποκλείεται σε ορισμένες περιπτώσεις και ο ανταγωνισμός. Η οικονομική ανεξαρτησία της οικιακής ομάδας από τη στιγμή που αποτελούσε αυτόνομη μορφή παραγωγικής μονάδας σήμαινε κατ' ανάγκη και εσωτερική ισότητα στην κοινότητα. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός, ότι τα περισσότερα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, μας βεβαιώνουν γι' αυτήν ακριβώς την ισότητα "κανένα επάγγελμα δεν ήταν ανώτερο, είμασταν όλοι ίσοι, χρειαζόμασταν ο ένας τον άλλο", είναι κάποιες χαρακτηριστικές φράσεις αρκετών κατοίκων. Πραγματικά είναι γεγονός ότι οι σχέσεις μεταξύ των κατοίκων του χωριού ήταν ανέκαθεν ιδιαίτερα καλές, σχέσεις αλληλοβοήθειας και αλληλοϋποστήριξης τόσο μεταξύ των οικογενειών, όσο και των μελών των διαφόρων επαγγελματιών, αν και στη δεύτερη περίπτωση δεν έλειπαν και οι προστριβές, είτε οικονομικής φύσεως, είτε κοινωνικής. Ωστόσο, θεωρούσαν όλοι χρέος τους, τόσο ηθικό, όσο και κοινωνικό να προσφέρουν την βοήθειά τους σε οποιονδήποτε την χρειαζόταν, όπως για παράδειγμα στις οικονομικά αδύναμες οικογένειες, όποια και αν ήταν η κοινωνική ή η οικονομική τους κατάσταση.

Ασφαλώς όμως δεν πρόκειται για μία τέλεια μικροκοινωνία. Συγκεκριμένα στοιχεία, που να μας αναφέρουν αντιπάθειες και μίσση, κοινωνικές οικονομικές και πολιτικές προστριβές, με συγκεκριμένα παραδείγματα, δε διαθέτουμε. Ωστόσο έχουμε αρκετές

αναφορές για πολιτικές προστριβές και διαφορές, "παλιά σκοτωνόμασταν για τα πολιτικά, σήμερα τα πράγματα είναι πιο ήρεμα" και διάφορες άλλες, όπως επίσης και για τις σχέσεις του χωριού με τους αντάρτες. Οι γνώμες, όπως είναι φυσικό, σ' αυτά τα θέματα διίστανται. Άλλοι ισχυρίζονται, πως υπήρχαν έντονες πολιτικές διαφορές, που οδηγούσαν σε τεταμένες καταστάσεις στο χωριό και άλλοι το αντίθετο. Μερικοί είπαν, πως αντιμετώπιζαν ιδιαίτερα προβλήματα από τους αντάρτες, ενώ άλλοι υποστήριζαν ότι δεν πείραζαν κανένα. Όπως και να 'χουν τα πράγματα όμως, είναι κοινή παραδοχή πως από παλιά οι σχέσεις των ανθρώπων ήταν πολύ καλές, έστω και αν δεχτούμε πως κατά καιρούς είναι πολύ πιθανό να υπήρξαν διαφορές και προστριβές.

Αυτό βέβαια το θετικό κλίμα στις σχέσεις των κατοίκων της κοινότητας δεν συνεπάγεται, την ανυπαρξία κοινωνικής διαφοροποίησης. Οικονομική κυριαρχία, σήμαινε φυσικά και κοινωνική κυριαρχία. Οι κτηνοτρόφοι, που ασκούσαν το επάγγελμα με τη μορφή της οικογενειακής επιχείρησης ήταν φυσικά μεταξύ τους τόσο οικονομικά, όσο και κοινωνικά ίσοι, απέναντι στους τσελιγκάδες όμως, στους οικονομικά δηλαδή πολύ ισχυρούς κτηνοτρόφους δεν διατηρούσαν την ίδια θέση, πολύ περισσότερο τα ίδια τα μέλη του τσελιγκάτου. Οι τσελιγκάδες λόγω της οικονομικής τους υπεροχής κατείχαν μία πλεονεκτικότερη θέση, που τη χρησιμοποιούσαν για κοινωνική και πολιτική χειραγώγηση. Στην πολιτική εξουσία συναντάμε άτομα οικονομικά ισχυρά, αλλά και με κοινωνικό κύρος.

Όλοι θεωρούσαν βέβαια, ότι απαραίτητα για την εκλογή κάποιου στην πολιτική εξουσία ήταν τόσο η τιμιότητά του, όσο και το ήθος του, γενικότερα θα λέγαμε η άποψη, που τα μέλη της κοινότητας είχαν διαμορφώσει γι' αυτόν, ωστόσο σημαντική θέση και σημασία κατείχε και η οικονομική υπεροχή του καθενός.

Ιδιαίτερα ισχυρός και με μεγάλη επίδραση ήταν και ο συγγενικός δεσμός. Ο συγγενικός δεσμός επηρέαζε τόσο τις σχέσεις παραγωγής, για παράδειγμα επιδρούσε στο εσωτερικό του τσελιγκάτου, αλλά και στα υπόλοιπα επαγγέλματα πέρα απ' την κτηνοτροφία, όσο και τις κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις. Για παράδειγμα

επιδρούσε ιδιαίτερα στην εκλογή του προέδρου, η οποία μόνο κατά ένα ελάχιστο ποσοστό γινόταν με αντικειμενικά πολιτικά κριτήρια, ενώ στο μεγαλύτερο ποσοστό υπεισέρχονταν διάφοροι παράγοντες, μεταξύ των οποίων ένας από τους πλέον βασικούς και σημαντικούς είναι και ο παράγοντας της συγγένειας.

Η κοινωνική διαφοροποίηση λοιπόν που εντοπίζεται στο χωριό αντανακλάται τόσο στην οργάνωση του χώρου και στις θέσεις των ίδιων των κατοίκων μέσα στο χώρο, όσο και στο εξωτερικό και το εσωτερικό των σπιτιών. Βέβαια εδώ όταν κάνουμε λόγο για την οργάνωση του χώρου, αναφερόμαστε μονάχα στις συγκεκριμένες θέσεις των οικημάτων και στον τρόπο με τον οποίο μέσω αυτών προβάλλεται η κοινωνική διαφοροποίηση. Για παράδειγμα, τα σπίτια των ιδιαίτερα εύπορων οικογενειών, καθώς και της πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας του χωριού βρίσκονται σε εντελώς διαφορετικές θέσεις από εκείνα των "μέσων" και των φτωχότερων οικογενειών. Τα πρώτα βρίσκονται γύρω από την πλατεία του χωριού και τα τελευταία στην περιφέρεια. Δεν έχουμε δηλαδή τυχαία διασπορά των σπιτιών, αλλά η συγκεκριμένη θέση του καθενός δήλωνε και το κοινωνικό status του ιδιοκτήτη του. Δεν θα μπορούσε, για παράδειγμα, το σπίτι μιας φτωχής κτηνοτροφικής οικογένειας να βρίσκεται γύρω απ' την πλατεία, όπου βρισκόταν και το σπίτι του προέδρου ή του παπά. Το ίδιο επίσης, δηλαδή το κοινωνικό status, δήλωνε τόσο το εξωτερικό, όσο και το εσωτερικό ενός σπιτιού.

Έχουμε αρκετές περιγραφές, κυρίως εύπορων οικογενειών, για τον εσωτερικό χώρο των σπιτιών τους, καθώς και για την εξωτερική τους όψη. Έτσι μαθαίνουμε, πως υπήρχαν σπίτια μεγάλα, δίπατα, 6-8 δωματίων, ιδιαίτερα καλόχτιστα με πέτρα και οροφή από πλάκες. Με τα χρόνια βέβαια, η πλάκα αντικαταστάθηκε από λαμαρίνα, λόγω του βάρους του χιονιού. Κάποια γιαγιά φέρνοντας στη μνήμη της το εσωτερικό του πατρικού της, μας ανέφερε πως ήταν μεγάλο, δίπατο, αποτελούνταν από τρία δωμάτια, ένα σαλόνι και μία κουζίνα, καθώς και δέκα ξύλινα σκαλοπάτια και δέκα πέτρινα. Για το εσωτερικό των σπιτιών των οικονομικά αδύνατων οικογενειών δεν έχουμε πολλές πληροφορίες, συνήθως

όμως αποτελούνταν από 1-2 δωμάτια πολύ λιτά επιπλωμένα.

Η κοινότητα λοιπόν ως χώρος κοινωνικής δραστηριότητας ανήκε αποκλειστικά σχεδόν στους άντρες. Η θέση της γυναίκας στην οικογένεια, θέση υποταγής τόσο απέναντι στο σύζυγο, όσο και στα πεθερικά διατηρείται αντιστοίχως και μέσα στο χωριό. Με βάση τις απόψεις, που εκφράζονται από τους ίδιους τους κατοίκους και των δύο φύλων, οι γυναίκες κατ' αρχήν έβγαιναν ελάχιστα από το σπίτι και ακόμη και στις περιπτώσεις που έβγαιναν δεν είχαν το δικαίωμα να βρίσκονται στον ίδιο χώρο με τους άντρες. Ο χώρος συγκέντρωσης των αντρών, το καφενείο, ήταν ασφαλώς απαραβίαστος γι' αυτές. Δεν πήγαιναν ποτέ στην πλατεία, αλλά ακόμη και σε κάποιες περιπτώσεις, που όμως ήταν ελάχιστες, τα λεγόμενα "πανηγύρια", οι γυναίκες "ανέβαιναν από διαφορετική σκάλα", όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε. Ο χώρος λοιπόν δραστηριότητάς τους περιοριζόταν αποκλειστικά σχεδόν στο χώρο της κατοικίας τους και σε κάποιες φιλικές κατοικίες. Η γυναίκα λοιπόν ζούσε και εργαζόταν μέσα στο σπίτι. Εκεί ασχολούνταν κατ' αρχήν με όλες τις οικιακές εργασίες, που αποτελούσαν και τη βασική της απασχόληση και έπειτα με το κέντημα, την υφαντική, που αποτελούσε και αυτή, όπως ήδη αναφέρθηκε, πολύ σημαντική και προσοδοφόρα εργασία, καθώς και με το μέγλωμα των παιδιών, που ήταν επίσης μία αποκλειστικά δική της δουλειά.

Η μοναδική σχεδόν καθαρά γυναικεία διασκέδαση θα μπορούσε να θεωρηθεί η κυριακάτικη διασκέδαση, το "παιχνίδι" στο "Κίνικ", το μεγάλο πλάτωμα, που αποτελούσε γενικότερα και το χώρο εκδηλώσεων του χωριού. Εκεί συγκεντρώνονταν όλες οι γυναίκες την Κυριακή και έπαιζαν, όπως μας είπαν. Επίσης τις αποκριές έκαναν κούνιες και διασκέδαζαν, όμως δεν γνωρίζουμε αν γινόταν στο ίδιο μέρος και από όλες τις γυναίκες μαζί. Είχαν επίσης δικαίωμα συμμετοχής και στα διάφορα πανηγύρια, τα οποία αποτελούσαν και τη μοναδική περίπτωση συνάντησης και επαφής των νέων γυναικών και αντρών, τόσο των ελεύθερων, όσο και των αρραβωνιασμένων. Για τα αρραβωνιασμένα ζευγάρια δεν υπήρχαν καθόλου προγαμιαίες σχέσεις· απαγορευόταν ακόμη και να βγούνε βόλτα μαζί και έτσι τα πανηγύρια ήταν τόπος συνάντησης

του ζευγαριού, πέρα από το σπίτι της νύφης, όταν την επισκεπτόταν ο μέλλων γαμπρός.

Οι αρραβώνες και οι γάμοι γινόταν πάντα με προξενιό. Την απόφαση έπαιρναν μόνο οι γονείς και μάλιστα αποκλειστικά οι πατεράδες. Η κοπέλα δεν είχε απολύτως κανένα λόγο για τον αρραβώνα. Αντίθετα, το αγόρι, υπήρχε περίπτωση να επιλέξει μία κοπέλα και μέσω του πατέρα του, να κάνει το προξενιό. Περίπου μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οι γάμοι γίνονταν αποκλειστικά και μόνο μεταξύ Περιβολιωτών, (ακόμη και της διασποράς) και ακολουθούν οι περιπτώσεις όσων παντρεύτηκαν κοπέλες από τα γύρω βλαχικά χωριά με προτεραιότητα τη Βωβούσα και την Αβδέλλα. Για παράδειγμα, έχουμε την ιστορία ενός Περιβολιώτη, που έκλεψε μια κοπέλα από την Σαμαρίνα.

Αυτό πάντως, που τόνισαν όλοι ιδιαίτερα, ήταν, πως εκείνο που τους ενδιέφερε, όταν πραγματοποιούσαν μία συμφωνία για ένα γάμο ήταν η γενιά, η φάρα, η καταγωγή των δύο νέων και όχι τα χρήματα και η προίκα. Πάντως είναι γεγονός, πως ένας πλούσιος νέος παντρευόταν πιο εύκολα μία κοπέλα όχι από οικονομικά ισχυρή οικογένεια, αλλά όμως από καλή γενιά, φάρα, παρά το αντίθετο.

Ωστόσο, ο θεσμός της προίκας είχε ιδιαίτερη σημασία. Συνήθως η προίκα που συνόδευε τη νύφη δεν ήταν κάποιο χρηματικό ποσό, αλλά ρούχα, υφαντά και ζώα. Και μάλιστα από ζώα έδιναν μόνο γίδια και μουλάρια στις κοπέλες μέχρι το 1950, ενώ τα πρόβατα τα έδιναν στα αγόρια. Από το '50 και έπειτα όμως έδιναν πρόβατα και στις κοπέλες. Υπήρχαν βέβαια ελάχιστες περιπτώσεις χρηματικής προίκας, πάντα όμως σε χρυσά φλουριά ή χρυσές λίρες. Το είδος της προίκας ήταν το ίδιο σ' όλες τις οικογένειες, είτε ήταν οικονομικά ισχυρές είτε όχι.

Εκείνο που διέφερε και καθοριζόταν από την οικονομική δυνατότητα της καθεμιάς ήταν το μέγεθός της. Μία γιαγιά μάς ανέφερε πως η ίδια είχε πάρει για προίκα ρουχισμό, που αντιστοιχούσε στο σημερινό ποσό του 1.000.000 δρχ., καθώς επίσης και ένα μουλάρι και μία γίδα. Πάντως η προίκα ήταν απαραίτητο στοιχείο για τη συμφωνία ενός γάμου, έστω και αν δεν ήταν το πρωταρχικό.

Αξίζει να σημειωθεί πως αναφέρθηκαν και περιπτώσεις προικοσυμφώνου. Ένας παππούς που παντρεύτηκε το 1946 είπε χαρακτηριστικά πως μερικοί στην εποχή του έκαναν και προικοσύμφωνο. Ο συγκεκριμένος παππούς παντρεύτηκε το '46 με βλάχικο γάμο και φορώντας βλάχικες στολές. Μέχρι περίπου το '50 ο γάμος γινόταν με βλάχικο τρόπο και βλάχικες στολές, αυτό ήταν ο κανόνας. Αργότερα, με τη σταδιακή εξέλιξη ηθών και εθίμων στο χωριό παρέμεινε μόνο ο βλάχικος γάμος με σύγχρονες όμως ενδυμασίες και αυτό σε μερικές περιπτώσεις, που αποτελούν εξαιρέσεις. Οι βλάχικες στολές επομένως έπαψαν να φοριούνται περίπου γύρω στο '50 στους γάμους ή και αν φοριούνταν αποτελούσαν την εξαίρεση του κανόνα.

Είναι σίγουρα σαφές, ότι οι αλλαγές που σημειώθηκαν τόσο στο βλάχικο γάμο, που είπαμε προηγουμένως, όσο και γενικότερα στη ζωή του χωριού είναι απόρροια της σταδιακής τους εξέλιξης. Έτσι σήμερα συναντάμε ένα κτηνοτροφικό χωριό μα μ' ένα εντελώς διαφορετικό πρόσωπο από αυτό του παρελθόντος.

Το 1942-43 αποτελεί, όπως έχει ήδη αναφερθεί, οριακό σημείο για τη ζωή του χωριού. Αν και οι πληροφορίες δε μας βοήθησαν να καταλάβουμε ακριβώς για ποια χρονιά πρόκειται, άλλοι μας είπαν το 1942, άλλοι το 1943 και άλλοι ακόμη το 1944, ωστόσο γνωρίζουμε πως μία από εκείνες τις χρονιές, το χωριό είχε καταστραφεί ολοσχερώς, εκτός από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και ενός σπιτιού, από τη μεγάλη φωτιά που άναψαν οι Γερμανοί. Πιο πιθανή πάντως μοιάζει η περίπτωση, η φωτιά να σημειώθηκε τον Οκτώβριο του 1943. Είχε αναφερθεί μάλιστα πως πρόκειται για αντίποινη πράξη των Γερμανών για τον πυροβολισμό δύο στρατιωτών τους (χωρίς ωστόσο να βρουν το θάνατο) από δύο αντάρτες στην εκκλησία. Αυτή βέβαια είναι μία εκδοχή ενός συγκεκριμένου ατόμου. Ωστόσο, δυστυχώς δεν έχουμε καμιά άλλη αναφορά για το θέμα αυτό. Περίπου γύρω στο '44, σύμφωνα με τις πιο πολλές πληροφορίες, άρχισαν να ξαναχτίζονται από τους κτηνοτρόφους τα σπίτια και γενικά άρχισε να ξαναχτίζεται το χωριό, χωρίς όμως καμιά βοήθεια, χωρίς καμιά οικονομική υποστήριξη από το κράτος.

Αρκετά χρόνια μετά την μεγάλη καταστροφή της φωτιάς και μετά τον εμφύλιο πόλεμο, το χωριό αφού ξαναχτίστηκε, συνέχισε την πορεία του με τον ίδιο σχεδόν τρόπο. Αν και η φωτιά αυτή στάθηκε ολέθρια για πολλούς κτηνοτρόφους, οι οποίοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το επάγγελμα, ωστόσο η κτηνοτροφία συνέχισε ν' αποτελεί τη βασικότερη απασχόληση, συνέχισε να λειτουργεί και αυτή καθώς και όλα τα υπόλοιπα επαγγέλματα, με τον ίδιο τρόπο και γενικά η ζωή στο χωριό συνέχισε με κανονικούς ρυθμούς.

Το 1943 όμως θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό και για έναν ακόμη λόγο αποτελεί το έτος τομή, μετά από το οποίο σημειώθηκε σημαντικό ποσοστό μετανάστευσης. Πράγματι είχαν αρχίσει να παρατηρούνται κάποιες περιπτώσεις μετανάστευσης αρκετά νωρίτερα, ωστόσο από το 1943 και έπειτα το φαινόμενο άρχισε να παίρνει ανησυχητικές διαστάσεις. Έχουμε αρκετές αναφορές για συγγενείς που μετανάστευσαν κυρίως στην Αμερική και όχι μόνο. Είναι γεγονός, πως η Αμερική αποτελούσε το βασικότερο πόλο συγκέντρωσης των μεταναστών που, αφού συγκέντρωσαν κάποιο σημαντικό χρηματικό ποσό, επέστρεψαν και δημιούργησαν μία καινούργια, επικερδή δουλειά, ακόμη και περιπτώσεις που με τον ίδιο τρόπο δημιούργησαν μεγάλες επιχειρήσεις. Ωστόσο, δεν έχουμε καμιά πληροφορία για περιπτώσεις μεταναστών, που ενώ ασκούσαν το επάγγελμα του κτηνοτρόφου, όταν συγκέντρωσαν κάποιο χρηματικό ποσό, να επέστρεψαν και να προσπάθησαν να συνεχίσουν και να αναπτύξουν την κτηνοτροφία. Τέτοια περίπτωση λοιπόν δεν έχουμε συναντήσει, γεγονός που σημαίνει πως απώτερος, τελικά, σκοπός των μεταναστών δεν ήταν η επιστροφή στο χωριό μετά την απόκτηση χρημάτων, ώστε να συνεχιστεί και να αναπτυχθεί το επάγγελμα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Απώτερο σκοπό αποτελούσε μάλλον η ριζική αλλαγή στη ζωή τους και η μόνιμη σχεδόν εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής. Αυτό άλλωστε αποδεικνύει και η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών που επιστρέφει στο χωριό μονάχα για τις καλοκαιρινές τους διακοπές.

Παρά λοιπόν το σημαντικό ποσοστό μετανάστευσης και παρόλες τις δυσκολίες και τις αντιξοότητες που αντιμετώπισε το επάγ-

γελμα της κτηνοτροφίας το μεγαλύτερο ποσοστό των κτηνοτροφικών κατά παράδοση οικογενειών συνεχίζουν να το ασκούν και σήμερα. Είναι γεγονός ότι, σύμφωνα με στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από την κοινότητα περίπου το 70% των κτηνοτροφικών οικογενειών συνεχίζουν το επάγγελμα. Η κοινότητα λοιπόν χαρακτηρίζεται ακόμη και σήμερα κτηνοτροφική. Ωστόσο τα πράγματα έχουν αλλάξει πολύ από το παρελθόν. Η σταδιακή αυτή εξέλιξη, που σημάδεψε την πορεία του χωριού τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, γίνεται φανερή σ' αυτό το "άλλο πρόσωπό" του.

Αυτή τη στιγμή λοιπόν στο χωριό υπάρχουν 75 κατά παράδοση κτηνοτροφικές οικογένειες. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι ένας όντως αρκετά μεγάλος αριθμός ακολούθησε το επάγγελμα των γονέων του, η πραγματικότητα σήμερα είναι πολύ διαφορετική. Η κτηνοτροφία πλέον αποτελεί επάγγελμα και όχι τρόπο ζωής. Στους παλιούς κτηνοτρόφους υπήρχε έντονος ο συναισθηματικός δεσμός με τα πρόβατά τους. Γι' αυτούς το κάθε πρόβατο δεν ήταν απλώς ένα μέσο παραγωγής, αλλά μία οντότητα, η οποία σήμαινε κάτι και συναισθηματικά. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι σε μερικά ζώα έδιναν ακόμη και ονόματα και αναπτύσσονταν τόσο ιδιαίτεροι δεσμοί μεταξύ ανθρώπων και ζώων, σε σημείο που κάποιος, όπως ανέφερε, όσο μεγάλο και αν ήταν το χρηματικό ποσό, που θα έδινε κάποιος σ' έναν κτηνοτρόφο για να του πουλήσει ένα συγκεκριμένο ζώο, αυτός πιθανόν ν' αρνιόνταν την προσφορά, γιατί υπερίσχυε ο συναισθηματικός του δεσμός με το ζώο. Οι κτηνοτρόφοι λοιπόν αγαπούσαν τα πρόβατά τους, ήταν συναισθηματικά δεμένοι μ' αυτά, όπως και όλη η οικογένεια, που ο ρόλος της στη παραγωγική αυτή διαδικασία ήταν άμεσος. Σήμερα όμως τα πράγματα, όπως αναφέρθηκε, έχουν διαφοροποιηθεί σε σημαντικό βαθμό. Η κτηνοτροφία αποτελεί μεν το επάγγελμα, την βασική ασχολία πολλών οικογενειών, δεν ασκείται όμως ούτε με τη μορφή οικογενειακής επιχείρησης, ούτε και αποτελεί πλέον τρόπο ζωής.

Οι κτηνοτρόφοι εξακολουθούν και σήμερα να "μεταναστεύουν" κάθε χειμώνα στα πεδινά και να συνεχίζουν τις χειμερινές τους ασχολίες. Φυσικά αυτή η κάθοδος όπως και η επάνοδος τον Μάη

δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με εκείνη στο παρελθόν, ούτε σε παρέες γίνεται, ούτε χρησιμοποιούνται ζώα στη μεταφορά.

Με το επάγγελμα πια ασχολείται μόνο ο πατέρας και σε λίγες περιπτώσεις η μητέρα κάνοντας διάφορες δουλιές. Ωστόσο, τα παιδιά έπαψαν να αποτελούν βασικά στελέχη στην παραγωγή. Εκτός βέβαια από τις περιπτώσεις εκείνες που συμβάλλουν εντελώς βοηθητικά μόνο κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, κατά τη διάρκεια δηλαδή των σχολικών διακοπών.

Ασφαλώς τώρα τόσο τ' αγόρια όσο και τα κορίτσια παίρνουν όλα χωρίς εξαιρέσεις τη βασική τουλάχιστον "μόρφωση" και είτε ακολουθούν είτε όχι περαιτέρω σπουδές. Εξάλλου και η στάση των ίδιων των γονέων απέναντι στο θέμα της εκπαίδευσης των παιδιών τους έχει αλλάξει. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συντριπτική πλειοψηφία των γονέων προτρέπει τα παιδιά τους να συνεχίσουν τις σπουδές τους ή να πάρουν κάποια χρήσιμη τεχνική εκπαίδευση, ώστε ν' αλλάξουν, όπως χαρακτηριστικά λένε, τη ζωή τους. Τους προτρέπουν να βρουν άλλες επαγγελματικές διεξόδους, ώστε να εγκαταλείψουν το επάγγελμα του κτηνοτρόφου και την τόσο δύσκολη ζωή που αυτό συνεπάγεται και που οι ίδιοι έχουν ζήσει. Είναι γεγονός πως οι κτηνοτρόφοι βιώνουν καθημερινά το σταδιακό τέλος του επαγγέλματος, λυπούνται βέβαια για αυτό, ωστόσο οι ίδιοι συμβουλεύουν τα παιδιά τους να το εγκαταλείψουν, να σπουδάσουν, να γίνουν υπάλληλοι ή οτιδήποτε θα τους αποφέρει λιγότερη κούραση και περισσότερο κέρδος και κοινωνική αναγνώριση. Πραγματικά, στις μέρες μας η κτηνοτροφία περνά ιδιαίτερη κρίση, καθώς πρόκειται για ένα δύσκολο επάγγελμα, πολύ παραμελημένο, οικονομικά αδύναμο και κοινωνικά ιδιαίτερα υποβαθμισμένο.

Εκείνο που είναι ιδιαίτερα σημαντικό και θα έπρεπε να τονιστεί, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, είναι η κοινωνική υποβάθμιση που υφίσταται το επάγγελμα της κτηνοτροφίας. Όλοι ανεξαιρέτως οι κτηνοτρόφοι μας ανέφεραν ότι οι νέοι έχουν σημαντικά προβλήματα, τόσο στις κοινωνικές τους επαφές, όσο και στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν οικογένεια. "Δυσκολεύονται να παντρευτούν" όπως μας είπαν χαρακτηριστικά, "λόγω της δουλειά τους". "Θεωρούν το επάγγελμα αυτό οι νέες κοπέλες υποτιμητικό

και δεν τους θέλουν, ενώ οι ίδιοι πιστεύουν πως δεν τους εκτιμάει κανείς". Έτσι είναι εμφανής ο κοινωνικός αποκλεισμός αυτών των ανθρώπων και η κοινωνική τους απομόνωση.

Αυτός ο ιδιαίτερα βασικός, ίσως και ο βασικότερος γι' αυτούς λόγος, καθώς και οι χαμηλές οικονομικές αποδοχές τους, οδηγούν το επάγγελμα σε εξαφάνιση. Τα όχι ικανοποιητικά έσοδα, σε σχέση με την ιδιαίτερη κούραση και τις δυσκολίες, έχουν αποθαρρύνει τους κτηνοτρόφους τόσο, ώστε και οι ίδιοι δεν ξέρουν τι να κάνουν· ανησυχούν από τη μια για το μέλλον της κτηνοτροφίας, ενώ από την άλλη αποθαρρύνουν τους νέους, τονίζοντας τους όλα τα αρνητικά.

Πολλά επίσης είναι και τα παράπονά τους απέναντι στους εκπροσώπους του κράτους, που ποτέ μέχρι τώρα δεν τους έδωσαν την απαιτούμενη προσοχή και βοήθεια. Αναφέρθηκαν καλύτερες και χειρότερες περιόδους κυβερνητικής πολιτικής ανά εποχές, αλλά γενικά ποτέ μέχρι τώρα, όπως κρίνουν, κανείς δεν τους παρείχε την βοήθεια που χρειαζόταν. Μόνο κάποιες επιδοτήσεις της Ε.Ο.Κ. αποτελούν ένα από τα λίγα κίνητρα που έχουν μείνει μέχρι τώρα.

Έτσι η κτηνοτροφία, παρόλο, που αυτή τη στιγμή αποτελεί τη βασική απασχόληση των κατοίκων του χωριού και παρόλο που σημειώθηκαν και σημειώνονται ιδιαίτερες προσπάθειες από τους ίδιους τους κτηνοτρόφους, κυρίως τους παλιούς, για την συνέχιση του επαγγέλματος, βρίσκεται προς το τέλος της. Σε δέκα ή είκοσι χρόνια το αργότερο, όπως ισχυρίστηκαν μερικοί, η κτηνοτροφία θα είναι μια παλιά ανάμνηση, στην παλιά της τουλάχιστον μορφή.

Η κτηνοτροφία όμως δεν αποτελεί τη μοναδική περίπτωση επαγγέλματος που σβήνει· κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την υλοτομία. Οι οικογένειες που ασχολούνται με αυτήν ανέρχονται τώρα στις 20. Φυσικά τα μέσα παραγωγής έχουν αλλάξει, το υδροπρίοно έχει εκλείψει. Το αλυσοπρίοно έχει διευκολύνει τις συνθήκες εργασίας και την αύξηση της απόδοσης. Το τσεκούρι ωστόσο παραμένει βασικό εργαλείο αποφλοίωσης των κορμών της πεύκης. Η υλοτομία οργανωμένη τώρα γίνεται από το Δασικό Συνεταιρισμό του χωριού. Παραμένει πάντα μια ιδιαίτερα σκληρή και δύσκολη απασχόληση και γι' αυτό όχι ελκυστική. Ωστόσο ασχολούνται μ' αυτή αρκετοί νέοι.

Όσο για τα υπόλοιπα επαγγέλματα, με τα οποία είχαμε δει πως ασχολούνται οι κάτοικοι της κοινότητας στο παρελθόν, έχουν σταδιακά εξελιχθεί και έχουν πάρει μία εντελώς καινούργια μορφή. Έτσι δεν μιλάμε πλέον για "κερατζιλίκι" με τη μορφή που είχε, αλλά για επάγγελμα που ασχολείται με τις μεταφορές, οι οποίες φυσικά δεν γίνονται με το άλογο, μα με το αυτοκίνητο. Η τυροκομία επίσης δεν αποτελεί δευτερεύουσα απασχόληση και ούτε γίνεται με τα παραδοσιακά μέσα που χρησιμοποιούνταν παλιά. Η παραγωγή πλέον των τυροκομικών προϊόντων γίνεται σε βιοτεχνικές μονάδες στις οποίες οι κτηνοτρόφοι πουλούν τώρα το γάλα. Η παραγωγή πωλείται για κατανάλωση στο χωριό μα και στις αγορές της Θεσσαλίας.

Το εμπόριο έχει φυσικά συνεχιστεί και εξελιχθεί. Υπάρχουν οικογένειες εμπόρων, που συνεχίζουν το επάγγελμα, καθώς και άλλες που ασχολούνται για πρώτη φορά με αυτό.

Γενικά σήμερα το Περιβόλι αποτελεί μια κτηνοτροφική κοινότητα, στην οποία όμως συναντάμε, όπως έχουμε ήδη πει και πολλά άλλα επαγγέλματα. Ο πληθυσμός της σύμφωνα με τις οικονομικές μερίδες που είναι γραμμένες στους καταλόγους ανέρχεται γύρω στα 2650 άτομα και έτσι τα επαγγέλματα ποικίλλουν ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του καθενός.

Όπως αναφέρθηκε ήδη λοιπόν στην ανάλυση της κτηνοτροφίας, το χωριό εξακολουθεί να κατοικείται μονάχα το καλοκαίρι. Οι σημερινοί κάτοικοι το χειμώνα είναι διεσπαρμένοι σε διάφορα μέρη της Ελλάδος, κατά κύριο βέβαια λόγο σε ημιαστικά και αστικά κέντρα, καθώς και στο εξωτερικό. Όπως είναι φυσικό, αυτή η επάνοδος, η επιστροφή δηλαδή των καθαρά αστών πλέον κατοίκων του χωριού μονάχα τους καλοκαιρινούς μήνες για τις διακοπές τους, δεν έχει καμία σχέση με την επιστροφή των κατοίκων παλιότερα, όταν επέστρεφαν το πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου, κατά ομάδες με τα ζώα τους και συνέχιζαν την ζωή τους στο ορεινό χωριό.

Έτσι στα γενικότερα πλαίσια αστικοποίησης του αγροτικού χώρου κινήθηκε και το χωριό αυτό. Οι κάτοικοι, που ανέκαθεν βέβαια το χειμώνα εγκατέλειπαν το χωριό για να συνεχίσουν όμως

τις παραδοσιακές ασχολίες τους στα πεδινά, άρχισαν από το '60 και έπειτα κυρίως να στρέφονται στις μεγάλες πόλεις και να εγκαταλείπουν σταδιακά τις παραδοσιακές εργασίες, αναζητώντας νέες μορφές απασχόλησης στην πόλη. Η διευρυμένη οικογένεια, που μέχρι και το '50 αλλά και αργότερα ήταν ο κανόνας, αποτελούμενη από 6 περίπου κατά μέσο όρο άτομα, άρχισε σταδιακά να αντικαθίσταται από την πυρηνική, τη μορφή δηλαδή της οικογένειας, που συναντάμε και σήμερα. Η θέση τόσο της γυναίκας, όσο και των υπολοίπων μελών στην οικογένεια έχει φυσικά επαναπροσδιοριστεί, ακόμη και στις κατά παράδοση κτηνοτροφικές οικογένειες, οι οποίες έχουν μια κάπως διαφορετική σύνθεση από εκείνη των καθαρά αστικών οικογενειών.

Το Περιβόλι λοιπόν συνεχίζει ακόμη και σήμερα ν' αποτελεί μία ορεινή κτηνοτροφική κοινότητα. Ωστόσο, οι αλλαγές που σημειώθηκαν κατά την ιστορική του πορεία, τόσο στις παραγωγικές σχέσεις και στην οικονομία του, όσο και στην κοινωνική του συγκρότηση, του προσδίδουν μία εντελώς διαφορετική μορφή από τη μορφή του παραδοσιακού κτηνοτροφικού χωριού. Ιδιαίτερα έντονη είναι πλέον η παρουσία της αστικοποίησης των Βλάχων, η οποία κάνει την εμφάνιση της κάθε καλοκαίρι με εκείνους που έρχονται στο χωριό για τις καλοκαιρινές τους διακοπές.

Βέβαια τόσο οι παλιότερες, όσο και οι νεότερες γενιές συνεχίζουν να έχουν δεσμούς με την κοινότητα και να στηρίζουν τη ζωντανή της παρουσία. Οι κάτοικοι, και ιδιαίτερα οι νέοι, περισσότερο ή λιγότερο ειλικρινά και ωθούμενοι από περισσότερο ή λιγότερο εσωτερική ανάγκη και επιθυμία, συμμετέχουν ενεργά σε κάθε ομαδική εκδήλωση και προσπαθούν να στηρίξουν κάθε προσπάθεια, που στοχεύει στην αναβίωση εθίμων, καθώς και στη γόνιμη λειτουργία τους, στο βαθμό που είναι δυνατό. Φυσικά πάντα τίθεται το ερώτημα κατά πόσο μπορούν ν' αποφευχθούν προβλήματα, όπως αυτό του φολκλορισμού και της τεχνητής αναβίωσης του παρελθόντος. Όμως, η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν είναι της παρούσας εργασίας.

ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ: ΚΙΝΙΚ'

Βασίλης Νιτσιάκος

με τη συνεργασία του
Στέργιου Λαΐτσου

"Αυτό το ανοιχτό λιβάδι (στην πάνω μεριά του χωριού), που έχει και μια ωραία βρύση με κρύο νερό, είναι ο χώρος όπου γίνονται οι μεγάλοι χοροί του χωριού κάθε χρόνο στο πανηγύρι της Σάντα Βίνερι (Αγία Παρασκευή), όπως συνήθως αποκαλούν την προστάτιδά τους οι Περιβολιώτες".

Στη σύντομη αναφορά των Wace και Thompson στο Περιβόλι, στο γνωστό βιβλίο τους *Οι νομάδες των Βαλκανίων*¹ μας δίνουν το στίγμα αυτού του πλατώματος στο πάνω μέρος του χωριού που έχει συνδεθεί με την ίδια την ταυτότητα και την ιστορία των Περιβολιωτών.

Πρόκειται πράγματι για έναν τόπο τόσο φορτισμένο ιστορικά και πολιτισμικά, ώστε να λειτουργεί ως σύμβολο της ιδιαίτερης ταυτότητας αλλά και του κοινοτικού πνεύματος, της αίσθησης ενός κοινού "ανήκειν". Η τοποθεσία *Κίνικ'* δεν είναι απλώς ένας φυσικός τόπος όπου συνέβαινε και συμβαίνει ένα κοινωνικό γεγονός.

1. Το βιβλίο αυτό, που κυκλοφόρησε στη Βρετανία το 1914, έχει μεταφραστεί στα ελληνικά και εκδοθεί το 1989. Βλ. A. Wace - M. Thompson, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων: Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 1989. Το παράθεμα από την αγγλική έκδοση (μετάφραση δική μας), σελ. 176.

Είναι ένα μέρος καθαγιασμένο από τις συναισθηματικές και ιδεολογικές "επενδύσεις" μιας κοινότητας μέσα σε μια ταραγμένη αλλά αδιάκοπη ιστορική πορεία στο χρόνο. Αυτό το πλάτωμα, αυτή η "πάντια" στο βόρειο άκρο του οικισμού, έχει μεταστοιχειωθεί, χάρη στη συγκεκριμένη κοινωνική του λειτουργία, σε τόπο ιερό. Σ' έναν τόπο που, υπερβαίνοντας τη φυσική του υπόσταση, έχει ενταχθεί στο χώρο των συμβόλων και στο σύστημα αξιών της κοινότητας.

Η συμβολοποίηση του φυσικού χώρου είναι απόρροια μιας διαδικασίας κοινωνικοποίησής του. Είναι συνέπεια της μετατροπής των στοιχείων της φύσης σε πολιτισμικά στοιχεία². Η τοποθεσία *Κίνικ'* εντάχθηκε στο πολιτισμικό και συμβολικό "κεφάλαιο" της κοινότητας, επειδή συνδέθηκε μ' ένα σημαντικό για την κοινωνική υπόσταση και την πολιτισμική έκφραση των μελών της γεγονός. Έναν χορό που πήρε και το όνομά της, το χορό του *Κίνικ'* (*Κόρλου ντι λα Κίνικ'*).

Ο χορός του *Κίνικ'* δεν είναι ένας απλός χορός. Είναι μέρος ενός εθίμου του οποίου το τελετουργικό περιεχόμενο απλώνεται στο χρόνο και το χώρο. Το έθιμο τελείται κατά τον εορτασμό της Αγίας Παρασκευής, που είναι πανηγύρι για την κοινότητα και διαρκεί τρεις μέρες, 26, 27 και 28 Ιουλίου. Κάθε απόγευμα λοιπόν, και τις τρεις μέρες του πανηγυριού, ξεκινούν απ' το μεσοχώρι αρχικά μια μικρή παρέα Περιβολιωτών με τα όργανα μπροστά και με προορισμό το *Κίνικ'*. Η κίνηση της ομάδας είναι αργή και ο ρυθμός τελετουργικός και συντονισμένος με το ρυθμό της μουσικής που παίζουν τα όργανα σ' όλη τη διαδρομή. Καθ' οδόν η παρέα διευρύνεται με τη συμμετοχή κι άλλων προσώπων έτσι, που νιώθει κανείς ότι το κάλεσμα σ' αυτό το κοινωνικό γεγονός, που ενώνει τα μέλη της κοινότητας και ανανεώνει τους δεσμούς τους για μια ακόμη φορά, θέτει σε λειτουργία όλες εκείνες τις ψυχικές και ιδεολογικές διεργασίες που κρατούν την κοινότητα ζωντανή και

2. Για μια περαιτέρω θεωρητική θεμελίωση της θέσης αυτής βλ. Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1991, το κεφάλαιο "Οργάνωση του χώρου", σελ. 15-37.

θωρακισμένη απέναντι σε εξωτερικούς κινδύνους, πραγματικούς και συμβολικούς, αιώνες τώρα.

Ο άξονας *Μεσοχώρι - Κίνικ'*, πάνω στον οποίο κινείται η παρέα δίνοντας το έναυσμα για τη γιορτή, καθίσταται για μια ακόμη φορά μια αρτηρία φορτισμένη έντονα από την ιερότητα της παράδοσης, μια χωρική διάσταση που συνδυάζεται με τον τελεστικό χρόνο, για να συμπυκνώσει χωροχρονικά την κεντρική ιδέα του εθίμου στην οποία αναβαπτίζονται τα μέλη της κοινότητας μέσ' απ' την επανάληψη, στην ιδέα της κοινής καταγωγής και, γιατί όχι, της κοινής μοίρας.

Η επανάληψη, τόσο στην κλίμακα του ετήσιου κύκλου όσο και κατά τον τριήμερο γιορτασμό, έχει τη σημασία της. Είναι μια λειτουργία που βγάζει την κοινότητα από τους ρυθμούς της καθημερινότητας και του παραγωγικού χρόνου και την εισάγει στο ίδιο το μυστήριο της ύπαρξής της και στις μεταφυσικές πλευρές της ιστορικής της υπόστασης. Αυτός ο χρόνος κι αυτός ο ρυθμός, της τελετουργίας, δεν μετριέται, μόνο βιώνεται. Το μοτίβο της επανάληψης και της μονοτονίας είναι κατεξοχήν χαρακτηριστικό των μυητικών τελετών. Κι εδώ για μύηση και αναβάπτιση πρόκειται. Μύηση και αναβάπτιση στην ιδέα της κοινότητας και τη συλλογική επιθυμία για την επιβίωσή της.

Η πομπή, διευρυμένη πια, καταλήγει στο χοροστάσι. Εκεί αρχίζει ο μεγάλος χορός. Ο χορός στον οποίο θα πιαστούν όλοι οι χωριανοί, αλλά και όσοι ξένοι παρευρίσκονται. Ο καθένας στη σειρά του. Ο κύκλος συνεχώς μεγαλώνει. Μονός καθώς είναι ο χορός, απλώνεται σ' όλη την έκταση του πλατώματος. Τα όργανα ακολουθούν τους πρώτους χορευτές κατά πόδας.

Η κοινότητα ξεδιπλώνεται και εκτίθεται. Δηλώνει ότι είναι εκεί και ότι θα συνεχίσει να είναι. Θα συνεχίσει να είναι και η ίδια. Ενωμένη παρά τις εσωτερικές αντιθέσεις και αντιφάσεις της. Με τις διαφορές και τις αντιπαλότητες, που, πέρα από όλα τα άλλα, επιβεβαιώνουν την ενότητά της, το γεγονός της ενιαίας και σφιχτής κοινωνικής δομής.

Ο καθένας στη σειρά του. Του φύλου και της ηλικίας του κατ' αρχήν. Η κοινωνική διαστρωμάτωση και ιεραρχία δεν αντανακλά-

ται απλώς· επιδεικνύεται και αναπαράγεται σε συμβολικό επίπεδο. Οποιοσδήποτε καινούργιες τάσεις και αλλαγές, η ίδια η δυναμική της κοινωνίας, πρέπει να αποτυπωθούν και να εκφραστούν για να κατακυρωθούν στο κοινό αίσθημα. Ο χορός είναι ένα καλό μέσο. Η αναγκαιότητα της κοινωνικής συνοχής πρέπει να αφομοιώσει τα νέα κοινωνικά δεδομένα. Υπάρχουν γι' αυτό αποτελεσματικοί αυτοματισμοί. Οι άγραφοι κανόνες που λειτουργούν στη συλλογική συνείδηση. Χωρίς να απαιτούνται συνελεύσεις και αποφάσεις.

Καθοριστικός παράγοντας η ανάγκη διατήρησης της ισορροπίας και επιβεβαίωσης και ενίσχυσης της ενότητας. Κάτι που πρέπει σε τελική ανάλυση να εκτεθεί τελετουργικά και να κατοχυρωθεί κοινωνικά. Η συμβολική διάσταση των συστατικών στοιχείων του χορού βοηθά σ' αυτό. Καθώς παρατηρεί εύστοχα και ο A. Cohen, οι δομές από μόνες τους δεν μιλάνε. Τα σύμβολα είναι εκείνα που μιλάνε.³ Κι ο χορός αυτός είναι γεμάτος συμβολισμούς. Σε μια κοινωνία με στοιχειώδη καταμερισμό εργασίας και χωρίς ανεπτυγμένη ταξική δομή ως τέτοια, είναι φυσικό, κυρίαρχο στοιχείο στην κοινωνική της ιεραρχία να είναι ο κατά φύλο και ηλικία διαχωρισμός του πληθυσμού της. Η πραγματικότητα αυτή εκφράζεται σε τούτο το χορό που διαμορφώθηκε ιστορικά σε τέτοιες κοινωνικές συνθήκες. Βασικός λοιπόν παράγοντας στη σειρά τού χορού είναι ο διαχωρισμός των δύο φύλων.

Μπροστά οι άνδρες και πίσω οι γυναίκες. Μια σειρά με το δικό της πολύ σημαντικό κοινωνικό νόημα. Στους κόλπους κάθε φύλου κύρια διαίρεση η ηλικιακή. Πρώτοι οι ηλικιωμένοι, ακολουθούν οι μεσήλικες, μετά οι νιόπαντροι και τέλος οι υποψήφιοι γαμπροί και οι έφηβοι. Η ίδια σειρά ισχύει και στις γυναίκες. Μ' αυτή τη σειρά κινείται και ανανεώνεται αιώνες τώρα η τοπική κοινωνία καταγράφοντας στον κοινωνικό της αλλά και τον ιστορικό της χρόνο τόσο τις συνέχειες όσο και τους κλυδωνισμούς ή τις ρήξεις που έχει υποστεί. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτό το τριήμερο φρόντιζαν όλοι οι

3. Βλ. A.P. Cohen, *The symbolic construction of community*, London: Routledge, 1989 (α' εκδ. 1985).

ξενιτεμένοι, όπου κι αν βρίσκονταν, να γυρίζουν στο χωριό, για να ανανεώνουν τους δεσμούς τους αλλά και να υπενθυμίζουν στους υπόλοιπους ότι παραμένουν πιστά μέλη της κοινότητας και διεκδικούν τη δική τους θέση στη σειρά της τοπικής κοινωνίας.

Τα φαινόμενα της διαφοροποίησης γενικά, αλλά και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, όπως αυτή διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε ιστορικά, δεν είναι δυνατό να μην εκφράζονται κάθε φορά σ' ένα χορό με τόση κοινωνική σημασία. Φαίνεται, όμως, ότι εδώ κυριαρχούσε πάντοτε η ιδέα της ενότητας, στην οποία υποτάσσονται τα υπαρκτά στοιχεία της κοινωνικής διαπάλης. Αυτό δε σημαίνει βεβαίως τον εξοβελισμό τους απ' αυτή την εκδήλωση, αλλά την όσο το δυνατό σιωπηρή τους παρουσία για χάρη της ενότητας, που εθιμικά το θέλει η περίπτωση να διακηρύσσεται και να δρα βεβαίως εκτονωτικά σε σχέση με όποιες καταστάσεις έντασης ή αντιθέσεων. Αυτό γίνεται πιο φανερό, αν συγκριθεί με άλλες χορευτικές εκδηλώσεις, όπως λόγου χάριν εκείνη που γίνεται στο προαύλιο της εκκλησίας μετά τη θεία λειτουργία στο ίδιο πανηγύρι. Εκεί ο χορός ακολουθεί τον εθιμικό πλειστηριασμό της εικόνας, ο οποίος φθάνει σε μεγάλα χρηματικά ποσά, και λειτουργεί στο πλαίσιο τού ανταγωνισμού που αναπτύσσεται μεταξύ οικονομικά ισχυρών μελών της κοινότητας. Μ' άλλα λόγια, εκείνος που πλειοδοτεί αποκτά το δικαίωμα να σύρει το χορό με την παρέα του, επικυρώνοντας έτσι συμβολικά τη διεκδίκηση κοινωνικού status. Σ' αυτόν το χορό επιζητούν την κοινωνική καταξίωση άτομα που απόκτησαν πρόσφατα οικονομική επιφάνεια, κάτι που επιτρέπει την κοινωνική ανέλιξη. Γι' αυτό ακριβώς δημιουργούνται συχνά εντάσεις και συγκρούσεις, που συνδέονται συνήθως με το φαινόμενο της κοινωνικής κινητικότητας και διαφοροποίησης της μεταπολεμικής περιόδου. Η σειρά είναι κάτι πολύ σημαντικό. Είναι η "τάξη" στην οποία βασίζεται η ισορροπία της κοινωνίας. Η αποδοχή της σ' αυτό το χορό συμβολίζει την αποδοχή της στην κοινωνία.

Το άτομο ξέρει τη σειρά του, όπως ξέρει και τα διαδοχικά στάδια που θα περάσει στον κύκλο της ζωής του. Νομοτελειακά κι αναπότρεπτα. Κάθε φορά θα ενταχθεί εκεί που του αρμόζει, μμούμενος παράλληλα στο ήθος που αρμόζει στην παραπάνω κα-

τηγορία. Η σειρά έρχεται τόσο αναπότρεπτα όσο η βιολογική ανάπτυξη. Ο κύκλος ανάπτυξης ρυθμίζεται σε σχέση με τις κοινωνικές αναγκαιότητες, κι όλα αυτά διέπουν τη λειτουργία της κοινωνίας εξασφαλίζοντας τη σταθερότητα, τη συνέχεια και την αναπαραγωγή της. Αυτά αντιστοιχούν ασφαλώς στον ιδεατό τύπο της παραδοσιακής κοινωνίας. Το τι συμβαίνει με την αποσύνθεσή της ή το μετασχηματισμό της είναι μια άλλη υπόθεση. Μπορούμε, ωστόσο, να ισχυριστούμε ότι στο χορό που εξετάζουμε αυτό το ιδεατό μοντέλο, έστω και σε συνθήκες διαφορετικές κι αντίξοες, αναπαρίσταται.

Μ' αυτή λοιπόν τη σειρά και σ' έναν τεράστιο κύκλο, η κοινότητα χορεύοντας διατρανώνει την ενότητά της, και το πιο σημαντικό, ίσως, διακηρύσσει μ' αυτόν τον μεγαλοπρεπή τρόπο ότι είναι εκεί, στο χώρο όπου για αιώνες οι πρόγονοί της επαναλάμβαναν το ίδιο πράγμα αναπαράγοντας την ιδέα και τα ιδανικά της κοινότητάς τους. Πιασμένοι χέρι-χέρι με λυγισμένους τους αγκώνες σ' έναν κύκλο σφιχτοδεμένο κι επιβλητικό κινούνται όλοι στον αργό συρτό ρυθμό στα δύο⁴ που παίζουν τα όργανα και που είναι τόσο μονότονος όσο οι πιο σταθερές λειτουργίες του σύμπαντος. Αυτή η μονοτονία, βαρετή για τους αμήνητους, είναι χαρακτηριστικό της μυητικής λειτουργίας του χορού έχει να κάνει και με τη συνεκτική

4. Ο ρυθμός του χορού όπως τον κατέγραψε ο περιβολιώτης μουσικολόγος. Γ. Μάρκου· βλ. *Περιβολιώτικα Νέα*, Γενάρης 1984, σελ. 7.

Χορός τῶν κίβιχ-
ΠΕΡΙΒΟΛΙ

Καραπατάκι

Allegro ♩ 100 (approx)

Allegro ♩ 180 (approx)

του δράση αλλά και τη διακήρυξη της σταθερότητας. Όπως όλες οι σημαντικές για την ύπαρξη μιας ομάδας τελετουργίες, βασίζεται στην επιβεβαίωση της επανάληψης και τη χαρά και ικανοποίηση του εγνωσμένου. Πρόκειται για μια αυτοκατάφαση της συλλογικής οντότητας. Για μέθεξη σε κάτι κοινό που δεν έχει τόση σημασία το τι είναι αλλά το ότι υπάρχει. Η μουσική αυτή είναι γι' αυτόν το χορό. Δεν ακούγεται συνήθως στα άλλα γλέντια. Είναι μοναδική και ανεπανάληπτη. Γι' αυτό και μαγική. Στο πλαίσιο αυτής της πραγματικής έκθεσης της κοινότητας και των ιδεωδών της συμβαίνουν διάφορα πράγματα περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά. Μιλήσαμε για την αναπαραγωγή σε συμβολικό επίπεδο και σε σχέση με τη διαδοχή των γενεών. Εδώ όμως επιτελείται μια άλλη λειτουργία άμεσα συνδεδεμένη και με τη βιολογική αναπαραγωγή. Ο χορός αυτός, με την καθολική συμμετοχή που τον χαρακτηρίζει, αποτελεί άριστη ευκαιρία γνωριμίας μεταξύ των νέων. Από εδώ ξεκινούσαν παλιά τα προξενιά κι εδώ γινόταν το νυφοδιάλεγμα. Μια κοινωνία με έντονο το διαχωρισμό μεταξύ των δύο φύλων και αυστηρούς κώδικες ηθικής έπρεπε να θεσπίσει εθιμικούς τρόπους για την απαραίτητη κοινωνική λειτουργία του προξενιού. Στον ίδιο χώρο, στο *Κίνικ'*, γινόταν παλιά και η γιορτή του Κλήδονα, στις 24 Ιουνίου, γεγονός κατεξοχήν συνυφασμένο με το προξενιό αλλά και την εθμική έκφραση του έρωτα, όπως αυτός προσδιοριζόταν από τα ήθη της εποχής. "*Λα Κίνικ' φιάτιλι του κόρου / κου ατσέλου βα μι μουρίτου λια σόρα / κα αξί ιάστι λα νόι...*". (Στο *Κίνικ'* κορίτσια στο χορό/ μ' αυτόν θα παντρευτώ/ γιατί έτσι είναι σε μας...). Το τραγούδι αυτό αποτυπώνει με συντομία αλλά και πολύ εύστοχα την πραγματικότητα. Μιλά η ίδια η κόρη δηλώνοντας ότι στο χορό του *Κίνικ'* θα γνωρίσει αυτόν που θα παντρευτεί διότι έτσι τό'χουν στο χωριό τους. Αυτή η τελευταία φράση έχει ιδιαίτερη σημασία.

Έτσι τό'χουμε 'μεις. Είναι μια κατάφαση στην αξία της συλλογικής ταυτότητας. Η συνέχιση των εθίμων και των ηθών της κοινότητας είναι πριν από ο,τιδήποτε άλλο μια συμβολική πράξη. Μια πράξη που αφορά την ίδια την ύπαρξη της ομάδας ως ιδιαίτερης οντότητας. Η κοινότητα δεν ορίζεται σε σχέση με τον εαυτό της μόνο. Ορίζεται κυρίως σε σχέση με τον έξω κόσμο, με τους άλλους.

Γι' αυτό έχει τόση σημασία να δηλώνει ένα άτομο ότι θα κάνει κάτι επειδή έτσι κάνουν αυτοί. Το ατομικό εδώ ταυτίζεται πλήρως με το συλλογικό κι αυτό είναι ένα γεγονός που διακηρύσσει η κοινότητα σε εκδηλώσεις σαν κι αυτή.

Όταν τελειώνει ο χορός, οι γυναίκες, κατά την παράδοση, αποσύρονται, για να παρακολουθήσουν το αγώνισμα του άλματος εις τριπλούν στο οποίο εθιμικά επιδίδονται οι άνδρες. Χαρακτηριστική περίπτωση εθιμικής λειτουργίας ενός αγωνίσματος, το γεγονός συνδέεται βεβαίως και με το ιδεώδες του ανδρισμού και είναι έκφραση αυτού που ο Herzfeld ονόμασε *the poetics of manhood* (η ποιητική του ανδρισμού) στο ομώνυμο βιβλίο του.⁵ Είναι ένας συναγωνισμός παλικαριάς σε μια κοινωνία με έντονα τα πολεμικά χαρακτηριστικά στο παρελθόν, γεγονός στο οποίο θα πρέπει να αποδοθεί και η μεγάλη έμφαση σε τέτοιες αρετές, πέρα από τη γενική ανδροκρατική ιδεολογία, που έτσι κι αλλιώς τη χαρακτήριζε. Εδώ, σ' αυτόν τον ορεινό χώρο, άνθισε το φαινόμενο της κλεφτουριάς που κατεξοχήν συνδέθηκε με το ιδεώδες της παλικαριάς. Τα κωμικά στοιχεία που έχουν παρεισφύσει τελευταία στην εκδήλωση δηλώνουν κατά κάποιον τρόπο και τον εκφυλισμό της, κάτι που θά 'λεγε κανείς ότι είναι φυσικό, αφού η περιρρέουσα ατμόσφαιρα κάθε άλλο παρά ευνοεί την επιβίωση ενός ήθους σαν κι αυτό που παλιότερα εξέφραζε η συγκεκριμένη τελετή.

Ενδεικτικό επίσης τόσο των αλλαγών στα ήθη όσο και του δυναμικού χαρακτήρα της εκδήλωσης είναι το γεγονός ότι πρόσφατα οι γυναίκες, μετά το τέλος του μεγάλου κοινού χορού, στήνουν το δικό τους γυναικείο χορό, ο οποίος παρουσιάζει στοιχεία που δηλώνουν την ίδια τη χειραφέτηση της γυναίκας αλλά και το ρόλο των γυναικών που ζουν και εργάζονται σε αστικά κέντρα. Είναι όντως μια πρωτοβουλία έξω από τα δεδομένα της παράδοσης και δηλωτική των νέων ισορροπιών.

Όταν τελειώσουν όλα αυτά, η τελετουργία συνεχίζεται. Συγκεντρώνονται όλοι στη δυτική έξοδο του χοροστασιού, δίπλα στη

5. Michael Herzfeld, *The Poetics of manhood*, Princeton: U.P., 1985.

Βάλια Πρέφτουλου. Εκεί σχηματίζονται δυο κομπανίες, οι οποίες παίζουν βασικό ρόλο σ' αυτό που πρόκειται να ακολουθήσει. Η πρώτη απαρτίζεται από άνδρες που πρέπει κατά κανόνα να έχουν περάσει τη μέση ηλικία και λιγοστές γυναίκες της ίδια ηλικίας, ενώ η δεύτερη από νεότερους άνδρες και γυναίκες που ακολουθούνται και από όλο τον υπόλοιπο πληθυσμό. Ό,τι ακολουθεί είναι μια διαφορετική αλλά εξίσου σημαντική τελετουργία. Κεντρικό της στοιχείο το τραγούδι. Χωρικός άξονας κίνησης η αρτηρία *Κίνικ' - Μεσοχώρι*. Ο χρόνος αποκτά εδώ άλλες διαστάσεις. Ο ρυθμός του επαναλαμβανόμενου "ηχού" των τραγουδιών ανασύρει μέσα από το περιεχόμενό τους γεγονότα και μνήμες που σφράγισαν την ιστορία της ομάδας και την ταυτότητά της. Ο χρόνος εδώ είναι εκείνος της μνήμης και της προφορικής ιστορίας, όπως έχει αποτυπωθεί στη δημοτική ποίηση. Ο "άχρονος" χορός του *Κίνικ'* δίνει τη θέση του σ' έναν ιδιότυπο ιστορικό χρόνο. Ο καταγωγικός μύθος συμπληρώνεται και ενδυναμώνεται από τη μέθεξη στην κοινή ιστορική εμπειρία.

Η πρώτη κομπανία "παίρνει" το τραγούδι, ενώ η δεύτερη επαναλαμβάνει. Πρόκειται για μια διαδικασία επικοινωνίας των γενιών και μύησης των νεοτέρων. Η δεύτερη κομπανία συναγωνίζεται την πρώτη. Ζητούμενό της η αποδοχή και καταξίωση. Η πρώτη δείχνει το δρόμο και απαιτεί σεβασμό. Πρόκειται για μια λειτουργία ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής και της συλλογικής μνήμης. Τα σύμβολα εδώ είναι κυρίως λεκτικά. Λέξεις και ονόματα που παραπέμπουν σε σημαντικά γεγονότα και πρόσωπα ή απλώς συγκινούν και μόνο με το γεγονός της εκφοράς τους. Η κίνηση των ομίλων ρυθμική. Τραγουδούν και μετά περπατούν αργά. Όλα έχουν τη σημασία τους. Το νιώθει και ο πιο αμύητος επισκέπτης ότι πρόκειται για κάτι που εγγίζει τα όρια της μεταφυσικής. Είναι η "μεταφυσική της κοινότητας".

Τα τραγούδια που λέγονται δεν είναι μόνον ιστορικά. Είναι και απλά λυρικά τραγούδια, που για κάποιο λόγο έχουν προσλάβει ιδιαίτερη συμβολική σημασία. Η σειρά με την οποία τραγουδιούνται δεν είναι πάντα η ίδια. Ξεκινάνε, ωστόσο, πάντα με το τραγούδι "Σε περιβόλι μπαίνω", για την καταξίωση και συμβολο-

ποίηση του οποίου είναι προφανές ότι είχε καταλυτική σημασία η παρουσία της λέξης "Περιβόλι". Απόδειξη γι' αυτό είναι το γεγονός ότι τώρα πια δεν λένε "σε περιβόλι μπαίνω..." αλλά "στο Περιβόλι μπαίνω...". Το αφηρημένο περιβόλι έγινε συγκεκριμένο, το ίδιο το χωριό που φέρει αυτό το όνομα. Κατά συνέπεια άλλαξαν και οι επόμενοι στίχοι: οι "λεημονιές" της γνωστής παραλλαγής έγιναν "πεύκα και οξιές" και οι "μυρουδιές" έγιναν "ομορφιές".

Ας δούμε όμως όλα τα τραγούδια με τη σειρά που τραγουδήθηκαν σ' ένα από τα τελευταία πανηγύρια.

1. Σε περιβόλι μπαίνω

Σε Περιβόλι μπαίνω (τρεις) σε πεύκα σε οξιές (δισ)
 και σάστισεν ο νους μου (τρεις) από τις ομορφιές. (δισ)
 Πάω στην κρύα βρύση (τρεις) να πιω κρύο νερό. (δισ)
 Βρίσκω τη Λένα πλένει (τρεις) και λιανοτραγουδεί. (δισ)
 5 Σκύφτω να τη ρωτήσω (τρεις) και δε μου δέχεται. (δισ)
 Της τάζω κολονάτα (τρεις) κι αρούσικα φλουριά. (δισ)
 "Δε θέλω κολονάτα (τρεις) κι αρούσικα φλουριά (δισ)
 μον' θέλω ρουμπιέδες (τρεις), γιαννιώτικα φλουριά". (δισ)

2. Η Κορηλιανή

Μια ψηλή [μωρ' μια ψηλή, μια ψηλή] κόρη λιανή
 σε γιοφύρι κάθεται.
 Σε γιοφύρι κάθεται κι όλο συλλοιιάζεται:
 "Πώς θα το περάσουμε (δισ) τούτο το θολό νερό".
 Νιούτσικος ν' edιάβαινε και την καλημέριζε
 5 "Καλήν ώρα κόρη μου", "βρε καλώς τον νιούτσικο".

3. Στα Π'ριβολιώτικα βουνά

(Στα Πρί-), [μωρέ] στα Πριβολιώτικα βουνά (τρεις) τα καταχιονισμένα
 [ωρέ παιδιά καημένα] (δισ)

- (τα καταχιονισμένα) [κι ας είστε λερωμένα].
 (Μονά)-[μωρέ] μονάχος τα γκιζέρισα (τρεις) πεζός κι αρματωμένος
 5 [μωρέ παιδιά καημένα] (δισ)
 (πεζός κι αρματωμένος), [κι ας είστε λερωμένα].
 [Οϊ] (ν'εχά-) [μωρέ] ν'εχάσα το ρολόι μου (τρεις) μ' ολόχρυση καδένα
 [μωρέ παιδιά καημένα] (δισ)
 10 (Αν το-) [μωρέ] αν τό βρει νιος, να το χαρεί (τρεις),
 γέρος να το 'χαρίσει
 [μωρέ παιδιά καημένα] (δισ)
 (γέρος να το χαρίσει), [κι ας είστε λερωμένα].

4. Η Γράμμουστα

- [Ορ'] (τ' είν' τα), [μωρέ] τι είν' τα ντουφέκια πόπεφταν, /
 (άϊντε) και φοβερά βροντούσαν
 [μωρέ παιδιά καημένα]
 (και φοβερά βροντούσαν), [κι ας είστε λερωμένα].
 (Μήνα), [μωρέ], μήνα σε γάμο τα 'ριχναν (δισ), /
 μήνα σε πανηγύρι (δισ)
 5 [μωρέ παιδιά καημένα].
 (μήνα σε πανηγύρι), [κι ας είστε λερωμένα].
 (Μον' τά), [μωρέ], μον' τά 'ριχναν στη Γράμμουστα (δισ)
 (άϊντε) σ' αυτό το Λιανοτόπι (δισ)
 [μωρέ παιδιά καημένα]
 (σ' αυτό το Λιανοτόπι), [κι ας είστε λερωμένα].

5. Πιρουσιάνα

- Νάμισα ντι ντόϊ μούντσα, [ντε λια Πιρουσιάνα]
 (νάμισα ντι ντόϊ μούντσα, [ντε λια κου όκλιου λάιου].
 Σ'ιαρά ούνα λιβάδι βιάρντι, [ντε λια Πιρουσιάνα]
 Σ'ιαρά ούνα λιβάδι βιάρντι, [ντε λια κου όκλιου λάιου],
 5 Σι του λιβάδι ούν' γκουτούνιου [ντε λια Πιρουσιάνα]

- (σι του λιβάδι ούν' γκουτούνιου), [ντε λια κου όκλιου λάιου].
 Σουν' γκουτούνιου ούνα φαντάνα, [ντε λια Πιρουσιάνα],
 (σουν' γκουτούνιου ούνα φαντάνα [ντε λια κου όκλιου λάιου].
 Μι απλικάϊ, σι νι μπιάου θάμα άπα [ντε λια Πιρουσιάνα]
 10 (μι απλικάϊ σι νι μπιάου θάμα άπα, [ντε λια κου όκλιου λάιου].
 Ντι νι κατζού ραβουάνα ν'τρου άπα, [ντε λια Πιρουσιάνα]
 (ντινι κατζού ραβουάνα ν'τρου άπα), [ντε λια κου όκλιου λάιου],⁶

6. Δεροπολίτισσα

- Μωρ' Δεροπολίτισσα, [μωρ' καημένη]
 (Μωρ' Δεροπολίτισσα), [ζηλεμένη].
 Συ 'ντας πας στην εκκλησιά, [μωρ' καημένη]
 (συ 'ντας πας στην εκκλησιά), [ζηλεμένη μου].
 5 Με λαμπάδες, με κεριά, [μωρ' καημένη]
 (με λαμπάδες με κεριά) [ζηλεμένη μου].
 Για προσκύνα και για μας, [μωρ' καημένη]
 (για προσκύνα και για μας), [ζηλεμένη μου]
 για τ' εμάς τους χριστιανούς, [μωρ' καημένη]
 10 (για τ' εμάς τους χριστιανούς), [ζηλεμένη μου].
 Μη μας πάρει ν' η Τουρκιά, [μωρ' καημένη]
 (μη μας πάρει ν' η Τουρκιά, [ζηλεμένη μου].
 και μας σφάξει σαν τ' αρνιά, [μωρ' καημένη]
 (και μας σφάξει σαν τ' αρνιά), [ζηλεμένη μου].
 15 Σαν τ' αρνιά την Πασχαλιά, [μωρ' καημένη]
 (σαν τ' αρνιά την Πασχαλιά), [ζηλεμένη μου].

6. Μετάφραση: Ανάμεσα σε δυο βουνά / ήταν ένα πράσινο λιβάδι / και στο λιβάδι μια κυδωνιά. Κάτ' απ' την κυδωνιά μια βρύση / έσκυψα να πιω λίγο νερό / μου 'πεσε ο αρραβώνας στο νερό. (Το γύρισμα είναι "μωρέ Πιρουσιάνα" - "μωρέ μαυρομάτα").

7. Πήγαινα το δρόμο δρόμο

Πήγαινα το δρόμο δρόμο το στενό το μονοπάτι.
Βρίσκω μια μηλιά στο δρόμο με τα μήλα φορτωμένη
κι άπλωσα να πάρω ένα και μου μίλησε
"Τα 'χει αφέντης μετροημένα...". (δισ)

5 Φύσηξε βοριάς αγέρας και τα τίναξε.

8. Δεν φταίει η Μακρυνίτσα

Δεν φταίει η Μακρυνίτσα, η δόλια η Πορταριά,
μον' φταίει ο Χατζαρέας ν' από τη Ζαγορά,
που σήκωσε κεφάλι ν' απάνω στην Τουρκιά
κι έστειλε ζαπτιουέδες λημούρα στα χωριά.

5 Μας πήραν δυο κοράσια δεν ήταν στο ντουνιά,
τη μια τη λέγαν Λένη, την άλλη Αναστασιά.

Τις πήραν και τις πάνε στην Πόλη στο βασιλιά
σε μάρμαρα παλάτια, παράθυρα χρυσά,
πό 'χουν 'σημένιες πόρτες, μάλαμα τα κλειδιά.

9. Στην Κρασιά μέσ' στο μπουγάζι

Στην Κρασιά μεσ' στο μπουγάζι
πάτησαν ένα καρβάνι.

Το καρβάνι απ' το Ζαγόρι.

Πήραν άσπρα, πήραν γρόσια

5 πήραν και μια Ρούμια κόρη

που 'ταν άσπρη σαν το γάλα

κόκκινη σαν το πιπέρι,

πόχει τ' ασημοζώναρο χαμπλά χαμπλά ζωσμένο.

10. Του Γκόγκου Μίσιου

Βασιλικός μου μύρισε, για δέστε ποιός διαβαίνει.

Ο Γκόγκο Μίσιος πέρασε, στα Γιάννινα πηγαίνει,
στα Γιάννινα και στον πασά, στου μπέη τα σαράϊα.

"-Ώρα καλή σου, μπέη μου" - "Καλώς τον Περβολιώτη".

"Γκόγκο γιατί μας άργησες να ρθεις να προσκυνήσεις;"

"-Δε μ' άφ 'ναν τα ψηλά βουνά κι αυτές κρούες βρουσούλες".

Φλέγκα και Βάλια Κάλντα και σεις ψηλά βουνά
κλάψτε το Γκόγκο Μίσιο το δερβετζή πασά.

Τα παραπάνω τραγούδια (με μικρές διαφοροποιήσεις από χρόνο σε χρόνο) ακούγονται όσο κρατάει η "στράτα" από το Κίνικ' προς το Μεσοχώρι. Εκεί, στο Μεσοχώρι, πιάνουν ξανά όλοι το χορό, χορό στα τρία αυτή τη φορά, τραγουδώντας ρυθμικά τα ακόλουθα τραγούδια.

1. Δεν σου θαρρούσα ποταμιά

Δεν σε θαρρούσα ποταμιά, [Χαιιδούλι από τα Γιάννενα] (δισ)
νερό να κατεβάσεις, [γιαννιώτικο ζωνάρι] (δισ).

Και τώρα πως κατέβασες, [Χαιιδούλι από τα Γιάννενα] (δισ)
μια θάλασσα γιομάτη, [γιαννιώτικο ζωνάρι] (δισ).

5 Φέρνεις δέντρα, φέρνεις κλαδιά, [Χαιιδούλι από τα Γιάννενα] (δισ)
πεύκα ξεριζωμένα, [γιαννιώτικο ζωνάρι] (δισ).

Φέρνεις και μια χρυσομηλιά [Χαιιδούλι από τα Γιάννενα] (δισ) /
με μήλα φορτωμένη, [γιαννιώτικο ζωνάρι] (δισ).

5 Κι απάνω στα κλωνάρια της, [Χαιιδούλι από τα Γιάννενα] (δισ)

10 πέρδικα φωλιασμένη, [γιαννιώτικο ζωνάρι] (δισ).

Κι ο σταυραϊτός τροϋρίζε, [Χαιιδούλι από τα Γιάννενα] (δισ)
τρούρω απ' τη φωλιά της, [γιαννιώτικο ζωνάρι] (δισ).

"-Για φεύγα, φεύγα σταυραϊτέ, [Χαιιδούλι από τα Γιάννενα] (δισ)
και μη με τροϋρίζεις, [γιαννιώτικο ζωνάρι] (δισ)

15 μη μου χαλάσεις το κατιό, [Χαιδούλι από τα Γιάννενα](δισ)/
και τη χρυσή φωλιά μου, [γιαννιώτικο ζωνάρι]".

2. Ο Κωνσταντούλας

[Οϊ] (δεν είν'), [μωρέ], δεν είναι κρίμα κι άδικο (δισ)
[άιντε] παράξενο μεγάλο,
[Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα].

[Οϊ], (που ξε-), [μωρέ], που ζέψανε τον Κωνσταντή (δισ) /
[άιντε] με τ' άγριο το βουβάλι,
[Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα].

5 [Οϊ], (να κου-), [μωρέ], να κουβαλήσει μάρμαρο (δισ)
[άιντε] από το μαρμαροβούνι,
[Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα].

[Οϊ], (νά χτί-), μωρέ, να χτίσουν την Αγιά Σοφιά (δισ)
[άιντε] το μέγα μοναστήρι,

10 [Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνημα].

3. Του Ζιάκα

Ν' εσείς βουνά απ' τα Γρεβενά (δισ), πεύκα απ' τη Βάλια Κάλντα,
[περδίκια μου γραμμένη],

(πεύκα απ' τη Βάλια Κάλντα) [Σαλί μ' γραμματισμένε],
λίγο για χαμηλώσατε (δισ) για δυό ντουφέκια τόπο,

5 [περδίκια μου γραμμένη],
(για δυο ντουφέκια τόπο) [Σαλί μ' γραμματισμένε].

για να φανούν τα Γρεβενά (δισ) κι αυτό το Περιβόλι,
[περδίκια μου γραμμένη].

(κι αυτό το Περιβόλι), [Σαλί μ' γραμματισμένε].

10 Πως πολεμούν οι Έλληνες (δισ) με του Νιζάμ τ' ασκέρι,
[περδίκια μου γραμμένη],

(με του Νιζάμ τ' ασκέρι), [Σαλί μ' γραμματισμένε].

Πέφτουν τα βόλια σαν βροχή (δισ) κι οι σφαίρες σαν χαλάζι,

- [περδίκια μου γραμμένη],
 15 (κι οι σφαίρες σαν χαλάζι), [Σαλί μ' γραμματισμένε].
 Κι αυτά τα λιανοντούφεκα (δισ) σαν την ψιλή βροχούλα
 (περδίκια μου γραμμένη)
 (σαν την ψιλή βροχούλα) [Σαλί μ' γραμματισμένε]
 Πάψε, Ζιάκα μ', τον πόλεμο (δισ), πάψε και το ντουφέκι,
 20 [περδίκια μου γραμμένη],
 (πάψε και το ντουφέκι), [Σαλί μ' γραμματισμένε].
 να κατακάτσει ο κουρνιαχτός (δισ) και να σκωθεί η αντάρα,
 [περδίκια μου γραμμένη],
 (και να σκωθεί η αντάρα), [Σαλί μ' γραμματισμένε].
 25 για να μετρήσουμε τ' ασκέρ' (δισ) να δούμε πόσοι λείπουν,
 [περδίκια μου γραμμένη],
 (να δούμε πόσοι λείπουν), [Σαλί μ' γραμματισμένε].
 Μετριούνται οι Τούρκοι τρεις φορές (δισ),
 τους λείπουν τρείς χιλιάδες,
 30 [πέρδικια μου γραμμένη],
 (τους λείπουν τρεις χιλιάδες), [Σαλί μ' γραμματισμένε].
 Μετριούνται τα Βλαχόϊπουλα (δισ) και λείπουν τρεις νομάτοι,
 [περδίκια μου γραμμένη],
 (και λείπουν τρείς νομάτοι), [Σαλί μ' γραμματισμένε].

4. Τ' ασημονέρι

- Στα Βρύν' να βγαίνει ένα νερό (δισ), το λεν ασημονέρι (δισ).
 Το πίνουν οι Βρυνιώτισσες (δισ), καμιά παιδί δεν κάνει (δισ),
 το πιν' τα λάφια και ψοφούν (δισ), τ' αρκούδια και λυσιάζουν (δισ),
 το πιν' τα λάϊα πρόβατα (δισ), κι αλησμονούν τ' αρνιά τους (δισ).
 5 Να τό 'χε πει κι η μάνα μου (δισ) προτού να μ' είχε κάνει (δισ).
 Σαν μ' έκανε τι μ' ήθελε (δισ), σαν μ' έχει τι με θέλει (δισ).

Με το χορό στο Μεσοχώρι ολοκληρώνεται το έθιμο. Το πα-
 νηγύρι όμως συνεχίζεται για τρεις μέρες. Τρεις μέρες η κοινότητα
 είναι κυριολεκτικά και μεταφορικά στο πόδι. Σε μια γιορτή συλλο-

γικής επιβεβαίωσης και κατάφασης στην ενότητά της. Μ' όλες τις αντιθέσεις και τις εντάσεις. Μ' όλες τις αντιφάσεις, που άλλωστε προϋποθέτουν ενότητα και την κρατούν δυναμική στο χρόνο.

Οι διαφοροποιήσεις, οι νεωτερισμοί, οι καινοτομίες, ακόμα και οι προσποιήσεις, έχουν το νόημά τους. Ένα νόημα που το αποκτούν στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Και οι φολκλορικές τάσεις, αναπόφευκτες στις σημερινές συνθήκες, εντάσσονται σ' ένα πλαίσιο ιδεολογικής ανασυγκρότησης ή και απλώς αναζήτησης της κοινότητας και της ταυτότητας από εκείνους που κάποτε για διάφορους λόγους απομακρύνθηκαν ή αποστασιοποιήθηκαν.

Το έθιμο δεν οφείλεται σε μια "δεύτερη ύπαρξη". Αυτή υπάρχει ως ένα επίπεδο. Όπως υπάρχει, κατά κύριο λόγο, η συνέχεια, με την οποία, έστω και με κάποιες δυσκολίες, προσπαθεί να συνδεθεί. Αυτός ο διαχωρισμός μεταξύ "συνέχειας" και "δεύτερης ύπαρξης", που δεν είναι απόλυτος, αντιστοιχεί σ' έναν πολύ σημαντικό κοινωνικό και ιδεολογικό διαχωρισμό. Το διαχωρισμό ανάμεσα στους κτηνοτρόφους - φορείς της παραδοσιακής νοοτροπίας και τους επιστρέφοντες αστούς - φορείς νεωτερικών ιδεών, που σημαδεύει τα τελευταία χρόνια την κοινωνική και πολιτική ζωή της κοινότητας και δεν θα μπορούσε να μην εκφραστεί και στον εθμικό της βίο. Οι κτηνοτρόφοι είναι εκεί, στο μεγάλο χορό, για να διακηρύξουν, ανάμεσα στ' άλλα, ότι αυτοί είναι οι φορείς της συνέχειας και της αυθεντικής παράδοσης, ενώ οι άλλοι είναι εκεί για να διακηρύξουν την πίστη τους και την αφοσίωσή τους στην κοινότητα από την οποία κατάγονται. Αυτή είναι μάλλον η κυρίαρχη αντίθεση στο χωριό τα τελευταία χρόνια και οι νέες ισορροπίες διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό σ' αυτή τη βάση. Ο χορός στο Κίνικ' αποτυπώνει τις αγωνίες της κοινότητας, βοηθά στην εκτόνωση των εντάσεων και πάνω απ' όλα συμβολίζει τη συνέχεια και τη συνοχή της.

ΚΙΝΙΚ'

Ζωή Παπαζήση-Παπαθεοδώρου

Η παλιά Φωτογραφία. Το καμάρι μας. Ένας καλοσχηματισμένος ανθρώπινος κύκλος σε ασπρόμαυρη συμφωνία. Όπου τη δούμε λαχταράει η ψυχή μας. Όπως τότε που καμάρωνε -σύμβολο- εξώφυλλο προγράμματος συνεδρίου της Δ.Ο.Λ.Τ για χορό. Κι αυτοί δεν ξέραν τι ήταν! από πού ήταν! Η άγνωστη. Άστους αυτούς! Για μας οι ασπρόμαυρες κουκίδες και οι πινελιές, είναι ο παπούς, ο θείος.... εμείς! Άστους αυτούς! Τι κι αν τους πεις: "Ξέρετε, είναι από το Περιβόλι!" Πάλι γι' αυτούς ασπρόμαυρες πινελιές θα είναι. Δε μπορούν αυτοί να δουν το γαλάζιο χρώμα τ' ουρανού, δεμένο με το κόκκινο της δύσης, έτσι όπως τρυπάν τα πεύκα των βουνών, το δίσκο του ήλιου που χάνεται πρόωρα πίσω από τον Κολέο. Ή μήπως μπορούν ν' ακούσουν το κρώξιμο των κοράκων, που είναι οι ίδιοι αυτοί που είδαν το κάψιμο του χωριού δυο και τρεις φορές από τους επιδρομείς! Άστους! Το πολύ-πολύ ν' ακούσουν και τη μουσική του Χορού από κασέτα. Του Χορού του μονότονου, του αργόσυρτου, του δωρικού, του ολόϊδιου από αιώνες τώρα, που σε τίποτα δεν αλλάζει. Τρία γυρίσματα και πάλι απ' την αρχή. Αιώνες τώρα!

Βλέπω αρχή του χορού και ακούω τη μάνα στα βλάχικα να λέει:
-Ατούμσια κίντου τζιουκά λα Κίνικ' Νιμπή, κου σάρικι άλμπι....
(Εκείνη την εποχή, όταν χόρευε στο Κίνικ' ο Νιμπής, με άσπρη σάρικα...)

Κι ο πατέρας ονειρεύεται να γεράσει, να γίνει ο πιο σεβάσμιος και να σέρνει συνέχεια, μέχρι να πεθάνει, μοναδικός πρωτοχορευτής, το Χορό.

Κι η μαμά κοροϊδεύει :

-Νού άϊ σάρικι άλμπι. (Δεν έχεις άσπρη σάρικα.)

Και προς τη μέση μαύρες φιγούρες με άσπρο στους ώμους: Οι νέοι με τις μαύρες φουστανέλες και το άσπρο μαντήλι στους ώμους. Όπως στη φωτογραφία του πατέρα με τους πέντε φίλους. Ανύπαντροι λεβέντες.

Οι γυναίκες στο Χορό.... Η μάνα λέει και γω μεγενθύνω την άσπρη φιγούρα, στο δεύτερο μισό του:

-Μβιάστιλι ατσεάλι νουάουλι πουρτά ζαβόνλου λα Κίνικ'.

(Οι νιόπαντρες φορούσαν το νυφικό στο Κίνικ'.)

Φαντάζομαι... Με τα δικά της μάτια. Αλλά με τα δικά μου, πριν γνωρίσω τη Φωτογραφία, πόσο βαρυσόμουνα να βλέπω λίγους ανθρώπους, μπροστά οι άντρες, πίσω οι γυναίκες, να σιγοπερπατάν... "Τάχα χορεύαν κι αυτοί..." Και γυρνούσα την πλάτη κι έτρεχα στην πλαγιά να με παίξουν κι εμένα τα μεγαλύτερα κορίτσια. "Πιθαμίτσες". Ερχόταν, έφευγε η σειρά μου να πηδήξω κι οι μεγάλοι ακόμα χόρευαν. Με κείνη την ολόϊδια μουσική. Έτρεχα να πιαστώ και γω λίγο στην ουρά του Χορού. Εκεί ήταν η θέση μου. Έμαθα πια. Όχι σαν λίγο πριν, όταν πρωτόρθα σ' αυτό το παράξενο μέρος... Που η μάνα μου άλλαξε όψη κι όλο τα μάτια της γελούσαν. Κι όλο μιλούσε με καθέναν που συναπαντούσε. Αλλά εγώ ήμουν ξένη και κολούσα δίπλα της στο Χορό. Και εκείνη γελώντας μ'έδιωχνε κι έλεγε:

-Του κουάντι· τίνι. Κου φιτίτσιλι.

(Στην ουρά εσύ. Με τα κοριτσάκια.)

Τώρα πια έμαθα. Αυτή ήταν η θέση μου. (Και νόμιζα θα ήταν αιώνια). Ύστερα πάλι βαρυσόμουνα. Σεργιανούσαμε περνώντας ενοχλητικά, πότε μέσα, πότε έξω από τον κύκλο. Μετά εκείνο το κάλεσμα με την περίεργη διαταγή του πατέρα:

-Ζωίτσα, έλα δω! Πήγαινε να μετρήσεις πόσοι είναι πιασμένοι στο χορό κι έλα να μου πεις. Γιατί; Βουβή ερώτηση, αλλά η διαταγή εκτελέστηκε. Τι κρίμα που δε θυμάμαι πια την απάντηση που έφερα! Δε σήμαινε για μένα τίποτα κι έτσι γλύστρησε από τη μνήμη. Όμως σμιλεύτηκε μέσα μου η ικανοποίηση του πατέρα:

-Καλά πάμε!

Αργότερα κατάλαβα. "Προπολεμικά!" Έλεγαν και τα μάτια της μάνας με των ξαδερφάδων της, γλύκαιναν! "Προπολεμικά!"

Πριν το '43, που έκαψαν οι Γερμανοί το Περιβόλι. Τότε που το χωριό ήταν ζωντανό απ' το Μάη ως το Νοέμβρη. Και βάλε και τους πριονάδες όλο το χειμώνα! Και κάθε Κυριακή από 2-3 γάμους στο Μεσοχώρι. Και τάχα δεν τις άφηναν τις γυναίκες να περνάν απ' την πλατεία. Κι όλο στενό-στενό παράμερα, περνούσαν απ' τον έναν στον άλλον μαχαλά.

-Και για το Κίνικ' μαμά;

-Παντού!

-Αλλά στους γάμους;

-Ε! καλά! Τότε βγαίναμε!

Και το χωριό ήταν πόλη. Με ζαχαροπλαστεία και νεωτερισμούς και εμπορικά και κρασοπουλιά ένα σωρό. Και δάσκαλους και γιατρό και 12 παπάδες! Και οι νέοι διάλεγαν τις νύφες μέσα απ' το Χορό του Κίνικ'. Κι η Τέτα-Ανθήνα με τα πολλά τ' αστεία, που την πρόλαβα γιαγιά -λένε οι πολύτιμες αναμνήσεις της μητέρας- τις έκανε να ξεκαρδίζονται μέσα στο Χορό: "Φεάτε! τρι νίντι κου πίντικα νάπαρτι!" (Κορίτσια! του χρόνου με την κοιλιά πέρα!). "Και πράγματι, την άλλη χρονιά είχε παντρευτεί και στο Κίνικ' χόρευε έγκυος" θυμάται η μητέρα. Και το τραγούδι το προπολεμικό: "Λα Κίνικ' φεάτιλι του κόρου κου ατσέλου....." (Στο Κίνικ' τα κορίτσια στο χορό, μ'αυτόν θα παντρευτώ καλέ αδελφή, γιατί έτσι τόχουμε μεις, γιατί έτσι τόχουμε μεις).

Ο ήλιος έγερνε κατά τη μεριά του Κολέου. Κοκκίνιζαν τα βουνά. Αχ! εσείς βουνά που μας τρώτε ώρες του ήλιου και τις δίνετε στους θαλασσινούς! Γρήγορα χάνονταν. Και οι άντρες χαλούσαν το Χορό. Στην άλλη άκρη του χοροστασιού κάναν ανθρώπινο διάδρομο κι έκαναν αγώνες στο πήδημα. "Άλμα τριπλούν". Και φώναζαν ενισχυτικά: "Ο! ο! ο! Ντάλιου! (Δώστου!) Ζήλευα που δεν ήμουν αγόρι!

Οι σκιές έπεφταν συνέχεια. Οι κόρακες κρώζαν ακόμα. Ώρα για επιστροφή. Μη μας πατήσουν εμάς τα μικρά, καθώς στριμώχνεται ο κόσμος στο μονοπάτι της εξόδου. Τα όργανα, ύστερα οι ηλικιωμένοι, μετά οι νέοι και τα γυναικόπαιδα. Μια πατινάδα, ίδια μ'αυτήν στις πορείες της τελετής του γάμου. Αρχίζει το τραγούδι απ' τα χείλη των μεγάλων. Πόσο δύσκολο είναι να καταλάβουμε τα

λόγια με τα συχνά κοψίματα και γυρίσματα. Τώρα θα το ξαναπούν οι νεώτεροι. Και οι γυναίκες με τις ψιλές μεταλλικές φωνές τους μαζί, όχι όμως πιο δυνατά από τους άντρες. Άλλη μια προσπάθεια να καταλάβω τα λόγια. Σταματάνε όποτε θέλουν οι πρώτοι, γέρνουν πίσω το σώμα τους, γαλήνια, αβίαστα, αγέρωχα στέλνουν το τραγούδι στα άκρα του κόσμου τους. Κι είναι τόσο στενός αυτός! Γύρω-γύρω βουνά, και παραπέρα πάλι βουνά. Πίνδος! Το τραγούδι θα μείνει για πολλά χρόνια καλά κρυμμένο μέσα στη χαράδρα.

Δεν είναι όλοι στην πομπή. Δεν βγαίνουν όλοι στο Κίνικ'. Μα περνάει αυτή ανάμεσά τους. Κι άλλοι πολύ, άλλοι λίγο, εμφανίζονται στα παράθυρα, στα μπαλκόνια, στις αυλές. "Είμαι και γω, εδώ". Οι μεγάλοι αγέρωχοι, οι νέοι χαμογελαστοί και με ορμητικές κινήσεις κοιτιούνται στα μάτια, τραγουδώντας. Τι να νιώθουν άραγε! Ποτέ δε θα το μάθω.

Πλατεία. Το Μεσοχώρι! Αλλά όχι το τέλος. Ο κύκλος ξανασηματίζεται. Με την ίδια ιεράρχηση. Το τραγούδι συνεχίζεται και τα πόδια κινούνται σε χορό. Στα τρία, στα δύο. Αργά. Όλα γίνονται αργά και μετροημένα σ'αυτά τα πανηγύρια. Πρώτα οι βαρειές φωνές, ύστερα οι πιο λεπτές. Κάποτε, κατά την κρίση του σεβαστότερου, έρχεται το τέλος. Ο χορός χαλνάει, τα άτομα ανακατεύονται με τους θεατές. Και δεν τους χωράει το μεγάλο Μεσοχώρι. Κι όλοι χαίρονται γι' αυτό. Σε δύσκολους καιρούς, σε πόλεμο ή οικονομικές δυσχέρειες ο Χορός είναι μικρός, ο κόσμος στο Μεσοχώρι δε στριμώχνεται.

Μα χρόνο με το χρόνο, όταν κάθε Ιούλη ξαναγυρνούσαμε στα βουνά, οι πέτρες από τα ερείπια του Καψίματος λιγόστευαν. Εγώ ψήλωνα, αυτά λιγόστευαν και δε μπορούσα να παίξω, να κρυφτώ ανάμεσά τους. Άρχισαν οι υποχρεώσεις. Όχι πια άσκοπα πήγαινελα ανάμεσα στο Χορό, αλλά όχι και ενεργά μέλη του. Απ' έξω. Άρνηση στην ένταξη. Εμείς, οι νέοι, τι σχέση νάχουμε με τον παλιό τρόπο ζωής! Είναι απλώς ένα θέαμα. Ο πατέρας πραγματοποίησε το όνειρό του. Σέρνει πια πρώτος το Χορό. Κι εγώ ξαφνικά χάνω τον εαυτό μου. Αρραβώνας, γάμος, παιδιά... προβλήματα... Δεν έχω θέση στο Κίνικ'. Αυτό σημαίνει κέφι, επίδειξη, τραγούδι... Κι εγώ κυνηγάω και φυλάω τα παιδιά. Ψάχνομαι, να βρω τον εαυτό

μου, τη θέση μου, τις δυνατότητές μου, την Επιστήμη που της χάρισα τέσσερα χρόνια, τι χρωστάω, τι μου χρωστάει αυτός ο τόπος. Ο πατέρας, μπροστά στην πομπή της επιστροφής, τραγουδώντας κοντοστέκεται στο ύψος του καινούργιου μου σπιτικού. Αλλά εγώ δεν φαίνομαι. Δε συμμετέχω. Δεν είναι για μένα αυτά.Αράδες! Κι άλλα χρόνια περνάν. Συνθηκολογώ με τη ζωή, βρίσκω έναν δρόμο και προχωράω στη σειρά του Χορού. Παράξενο! Νιώθω πως θάπρεπε να είμαι πολύ μπροστά. Πρώτη στις γυναίκες. Εκεί που χρόνια ολάκερα, με τα φαρδιά φουστάνια της και τα πολλά παιδιά, νύφες κι εγγόνια, κανόνιζε τα των γυναικών, η τέτα-Μαρούσιω.

Έτσι με ρωτάν, έτσι τις πειράζω, έτσι τις μιλάω στα βλάχικα. Η τέτα Μαρούσιω πέθανε, και η πρώτη των γυναικών τώρα, ούτε φαρδιά φουστάνια, ούτε πολλά εγγόνια έχει, δεν της μοιάζει, αλλά και πάλι..... είμαι πολλά χρόνια μικρότερή της. Δίπλα μου στην πομπή στριμώχνονται πολλοί κι ανάμεσά τους τα παιδιά μου, για να μάθουν τα λόγια των τραγουδιών. Αχ! γιαγιά μου μάνα-Ζιώνα, μούδωσες τη δύναμη της Ζωής, γιατί δε μού δωσες τη φωνή σου! Δε μπορώ να "βγω μπροστά" στο τραγούδι, να βοηθήσω. Όλα τα αγόρια των παιδικών μου χρόνων, γίναν τώρα πρώτοι. Κι οι μεγάλοι οι τοπινοί;...! Η πομπή κοντοστέκεται λίγο πριν το έμπα στο Μεσοχώρι, μπροστά στο πατρικό μου. Οι φίλοι γυρνάν προς τη γέριχη φιγούρα, που ορθή και αργότερα καθισμένη, στηριγμένη στη γκλίτσα, και σφίγγοντας τα χείλη κουνάει το κεφάλι χαιρετώντας. Οι εχθροί γυρνάν προς την άλλη μεριά και προχωρούν. Κι ο πατέρας λέει, για άλλα δέκα χρόνια λέει: "είμαι και γω εδώ!"

Τώρα εσύ δεν υπάρχουν. Τώρα είμαι εγώ εδώ πατέρα. Κι ας είμαι γυναίκα, πολίτης δευτέρας κατηγορίας. Έμαθα, κι έμαθα καλά, πως όσο στο Χορό υπάρχουν όσοι και στη Φωτογραφία, τα πράγματα πάνε καλά. Έχουμε ειρήνη και τα παιδιά μας μπορούμε να τα ταΐζουμε και να τα σπουδάζουμε. Και στην πομπή, κοίτα τα εγγόνια σου. Μαζεύουν τους φίλους τους και κοιτάζοντάς με στα χείλη, επαναλαμβάνουν τους στίχους.. "Γράψτα μας μαμά!". Πρέπει να μάθουν κι οι φίλοι τους βλάχικα. Το τραγούδι θα περάσει τον κλοιό των βουνών. Μα θα περάσει φιλτραρισμένο. Μόνο τα ελλη-

νόφωνα. Ο σκοπός του Κίνικ' θα είναι πάντα ο ίδιος. Οι οργανοπαίχτες της Φωτογραφίας έκαναν παιδιά κι αυτοί κι άλλα κι ο γιός του Αλεξάκη του κλαριντζή ... "μα ένα βιολί που παίζει! ίδιος παπούς του"! Όσο θα ζω, το ίδιο "Κίνικ'" θα ακούω, όχι μπασταρδεμένο, και τα παιδιά μου στο άκουσμά του θα ανατριχιάζουν πάντα. Όπως τότε, που μικρά, άκουσαν από κάπου μακριά τους ήχους του, σταμάτησαν το μάλλωμα και αναστέναξαν. Τρυπώντας το μέλλον με τα μάτια των πιθανοτήτων, βάζω με την ελπίδα, φρένο στον πόλεμο, που η ανοησία των ανθρώπων τον έχει κάνει περιοδικό φαινόμενο. Κι εύχομαι να μην ακούσω ποτέ τη γλυκειά, δικιά μας μουσική του Κίνικ', χωρίς να συμμετέχω στο Χορό. Για αργότερα, θα φροντίσουν τα παιδιά μου.

ΚΟΙΝΟΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ 1955-1992:
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΥΦΕΙΣ
ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΑΜΑΧΗΣ.
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑ-ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ
ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.

Βασίλης Ραΐσης
με συνεργασία της Άννας Μέγα

Εισαγωγή

Ο Αύγουστος του 1991 ήταν μήνας έντονων πολιτικών συζητήσεων στο Περιβόλι λόγω των κοινοτικών εκλογών. Το πρώτο πράγμα που μάθαμε, ήταν ότι στις κοινοτικές εκλογές κατέβηκαν δύο συνδυασμοί και είχε κερδίσει το ψηφοδέλτιο των "μη κτηνοτρόφων" με μια μικρή διαφορά ψήφων (1 ψήφο), αλλά εκρεμμούσε μια ένσταση στο εκλογοδικείο από το άλλο ψηφοδέλτιο. Το να συσπειρώνεται μια ομάδα με κοινό επάγγελμα σε έναν πολιτικό σχηματισμό δεν είναι βέβαια κάτι περίεργο και με αυτή την έννοια μια διαμάχη "κτηνοτρόφων" και "μη κτηνοτρόφων" σε μια πρώτη προσέγγιση θα μπορούσε να είναι η διαμεσολαβημένη πολιτικά, οικονομική διεκδίκηση μιας επαγγελματικής ομάδας. Μια σκέψη ότι τα πράγματα μπορεί να μην ήταν τόσο απλά δημιουργήθηκε με την δεύτερη αδρή πληροφορία που πήραμε για την διαμάχη. Ότι το ψηφοδέλτιο των "κτηνοτρόφων" πρόσκειται (για να χρησιμοποιήσουμε την εκλογική ορολογία) στη ΝΔ, ενώ το άλλο ψηφοδέλτιο στο ΠΑΣΟΚ και στην αριστερά. Το σχήμα αυτό δημιουργεί σε μια οικεία διπολική πολιτική διαμάχη μια αίσθηση ανοίκειου. Γιατί, ενώ η οργάνωση των κτηνοτρόφων θυμίζει παρόμοιες αγροτών ή εργατών οι τελευταίες, ως γνωστόν, έχουν μικρούς ή μεγαλύτερους δεσμούς με την αριστερά, ενώ στην περίπτωσή μας συνέβαινε

το αντίθετο. Και βέβαια οι κτηνοτρόφοι της Πίνδου, γενικά, κάθε άλλο παρά "προνομιούχα ομάδα" είναι.

Η ερευνητική ομάδα βρέθηκε σε ένα δίλημμα σχετικά με την αξία μιας έρευνας με όρους κοινωνικής ανθρωπολογίας αυτής της διαμάχης. Γιατί απο την μία μεριά είχε σκοπό την έρευνα των τοπικών δομών της συγκεκριμένης κοινότητας, και μάλιστα την έρευνα των παροδοσιακών δομών όπως αυτές επιβιώνουν σε κοινότητες που διατηρούν μνήμη και αίσθηση ταυτότητας και σχετική αυτονομία από τον διαφοροποιημένο κοινωνικό περίγυρο. Από μια τέτοια άποψη μία διαμάχη ανάμεσα σε ένα πολιτικό σχηματισμό που χαρακτηρίζεται συνήθως με τα επίθετα "συντηρητικός", "δεξιός", κλπ. και σε ένα σχηματισμό που χαρακτηρίζεται με τα επίθετα "προοδευτικός", "αριστερός", "δημοκρατικός" κλπ., θα την χαρακτηρίζαμε μάλλον γενική και σύγχρονη παρά παραδοσιακή και τοπική. Η τοπική ιδιαιτερότητα όμως, που αναφέραμε στην αρχή, δημιουργούσε την υπόνοια ότι μέσα στα επιχειρήματα και στις πρακτικές των δύο αντιμαχόμενων πλευρών, εκτός απο γενικά σχήματα που απαντώνται παντού, υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία, που αντανακλούν μια συγκεκριμένη μικρο-κοινωνία με την δική της ιστορία και τη δική της δομή. Μια τέτοια υπόθεση απαιτούσε εμπειρική έρευνα για να διερευνηθεί. Αν και το δυναμικό της ομάδας ήταν απασχολημένο σε θέματα που όπως φαίνεται από τις υπόλοιπες εργασίες δεν θα μπορούσαν να παραλειφθούν απο μια επιτόπια έρευνα, αποφασίσαμε δύο άτομα να επιχειρήσουμε μια πρώτη προσέγγιση μέσα από συζητήσεις και συνεντεύξεις. Ο λόγος αυτής της απόφασης ήταν ότι θεωρήσαμε, ότι ακόμα και αν η πολιτική διαμάχη είναι ξένη με τις παραδοσιακές δομές και εμβαλλόμενη από τα έξω στο Περιβόλι, ο τρόπος με τον οποίο το τοπικό (Περιβόλι) προσαρμόζεται, αντιστέκεται ή ενσωματώνεται στο γενικό είναι αποκαλυπτικός κάποιων όψεων της δομής της μικρο-κοινωνίας. Και αυτός ο τρόπος θα έπρεπε να ερευνηθεί με βάση τη λειτουργία του μέσα στην κοινότητα, σε επίπεδο βιωμάτων και συμπεριφορών των μελών της κοινότητας. Θεωρήσαμε ότι μόνο έτσι θα μπορούσαμε να ανιχνεύσουμε την δυναμική που έχει αυτή η μικρο-κοινωνία, ώστε να είναι διακριτή πολιτισμική οντότητα,

παρά την πίεση που υφίσταται (κυρίως από του μηχανισμούς της αγοράς και των ΜΜΕ) για ομογενοποίηση. Με άλλα λόγια, η σκέψη μας ήταν ότι με κάποια αφηρημένα ποσοστά ψήφων, επαγγελμάτων και διακυμάνσεων που θα μπορούσαν να συλλεχθούν και χωρίς κάποιος να έχει πατήσει το πόδι του στο Περιβόλι, και την σύγκριση αυτών των ποσοστών με γενικότερα εκλογικά ποσοστά, δεν θα μπορούσαμε να αποδώσουμε κάποιες σημασίες που λαμβάνουν αυτοί οι αριθμοί στην κοινότητα, σημασίες απαραίτητες για μια κοινωνικο-ανθρωπολογική προσέγγιση της κοινότητας. Το αν αυτή η "προκατάληψη" μας δικαιώθηκε, εναπόκειται στην κρίση του αναγνώστη της παρακάτω εργασίας. Θα πρέπει, τέλος, να προειδοποιήσουμε για τον αναγκαστικά ελλειμματικό χαρακτήρα τόσο της επιτόπιας έρευνας όσο και της μεθοδολογικής συζήτησης που αποτελεί το υπόβαθρο των εξηγήσεων που θα ακολουθήσουν. Είμαστε περιορισμένοι και στα δύο, αφενός γιατί δεν είχαμε τον χρόνο να διεξάγουμε μια ολοκληρωμένη εμπειρική έρευνα και αφετέρου γιατί η παρούσα εργασία δεν είναι ο κατάλληλος χώρος για μια εξαντλητική μεθοδολογική συζήτηση. Προσπαθήσαμε λοιπόν, το ένα "μειονέκτημα" να άρει το άλλο: Να φέρουμε ένα σύνολο εμπειρικών δεδομένων στην επιφάνεια χρησιμοποιώντας μια ειδική οπτική γωνία. Αλλά και να αναδείξουμε κάποια ειδική οπτική γωνία μέσα από την εφαρμογή της σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Θεωρούμε όμως, ότι και το εμπειρικό και το μεθοδολογικό μέρος της εργασίας διατηρούν την αυτόνομη αξία τους, με την έννοια ότι το καθένα από αυτά μπορεί να διαβαστεί χωρίς την βοήθεια του άλλου.

Η Διαμάχη απο την όξυνση στη εξαφάνιση.

Εισαγωγικά για την διαμάχη

"Αποφασίσαμε 15 άτομα λοιπόν, να γυρίσουμε στο Περιβόλι. Ο δρόμος βέβαια δεν ήταν αυτός που βλέπετε σήμερα. Χιλιόμετρα κατσικόδρομου με στενά περάσματα και από κάτω ο γκρεμός. Ο οδηγός (Περιβολιώτης και αυτός) μας είπε ότι στα επικίνδυνα μέρη θα μας έβγαζε έξω να περνάμε με τα πόδια και αυτός, άμα έβλεπε ότι το αμάξι έπεφτε στο γκρεμό, θα πηδούσε έξω. Για το αμάξι δεν τον ένοιαζε το είχε ασφαλισμένο...Φτάσαμε λοιπόν στο Περιβόλι το 1951 και είδαμε με συγκίνηση το χωριό μας καμμένο όπως το αφήσαν οι Γερμανοί, με λίγα σπίτια όρθια ερειπωμένα, στα γύρω μέρη ζούσαν ακόμα μερικοί κτηνοτρόφοι..." (το παραπάνω απόσπασμα είναι από την συνέντευξη του Ντόντου Ιωάννη).

Ο μπαρμπα-Γιάννης (Ντόντος), πρώην κοινοτάρχης του μεταπολεμικού Περιβολιού, είναι παλιός αριστερός με θητεία στο αντάρτικο του ΕΑΜ. Εν τούτοις, ουσιαστικά δεν καταδιώχτηκε στα μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια. Αιτία γι' αυτό ήταν η εκτίμηση που έτρεφαν οι νικητές για το συντοπίτη τους. Αλλά και ο μπαρμπα Γιάννης καταφέρνει να γίνει κοινοτάρχης κερδίζοντας την εμπιστοσύνη των συντοπιτών του, λόγω του καταλυτικού ρόλου που παίζει σε μια υπόθεση διεκδίκησης εδαφών από ένα γειτονικό χωριό. Με τον Ντόντο ξεκινάει μια τεράστια επιχείρηση εκσυγχρονισμού και αναγέννησης του Περιβολιού. Το όραμά του είναι να κάνει το Περιβόλι, όπως λέει ο ίδιος, "πόλη των ορέων", όπως αυτές που είδε στη κεντρική Ευρώπη, ως αιχμάλωτος του Γερμανικού στρατού. Η πρώτη ενέργειά του ήταν να καλέσει τους απανταχού Περιβολιώτες να γυρίσουν και να κτίσουν σπίτια στο χωριό τους. Μια δήλωση ότι πρίν την καταστροφή του χωριού ο ενδιαφερόμε-

νος ήταν κάτοχος σπιτιού στο Περιβόλι, και δυο μαρτυρίες που να το πιστοποιούσαν, αρκούσαν για να γίνει επίσημος κάτοχος οικοπέδου, και να αρχίσει την επίπονη και δαπανηρή διαδικασία ανεγέρσεως ή επισκευής οικίας στις δύσκολες συνθήκες της Πίνδου.

Μαζί με το ψηφοδέλτιο που εγκαινιάζει ο Ντόντος το 1975, και συνεχίζει με διάφορα ονόματα να υπάρχει ως σήμερα, εμφανίζεται και ο άλλος σχηματισμός, ο "συντηρητικός" ή των "κτηνοτρόφων", όπως είπαμε στην αρχή. Αυτός ο δεύτερος συνδυασμός καταφέρνει να διασπάσει την μονοπώληση της κοινοτικής αρχής απο τον αντίπαλό του το 1983. Και μια απο τις αιτίες που κερδίζουν οι "κτηνοτρόφοι" τις εκλογές του 1983 φαίνεται να είναι και ο "ψίθυρος" περί ατασθαλιών στο μοίρασμα των οικοπέδων. Το ποιος είχε δίκιο σ' αυτήν την υπόθεση, που έφτασε επανειλημμένα στα δικαστήρια, είναι θέμα άλλης συζήτησης. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι, ότι από τη μία μεριά αυτή η διαδικασία αναγέννησε το Περιβόλι, και κανείς τουλάχιστον στη αρχή, από αυτούς που ενδιαφέρθηκαν δεν έμεινε χωρίς οικόπεδο. Φαίνεται όμως ότι το τίμημα της ταχύτητας και της παράβλεψης κάποιων "τυπικών" εγγυήσεων ήταν να υπάρξουν κάποιες παρατυπίες, από τις οποίες ίσως κάποιοι να ωφελήθηκαν οικονομικά. Αλλά, επιπλέον, αυτή η απότομη ανάπτυξη αφήνει έξω τους κτηνοτρόφους που ποτέ δεν έφυγαν από το χωριό, οι οποίοι βλέπουν τώρα τα καλύτερα μέρη να καταλαμβάνονται από ανθρώπους που τόσα χρόνια φτιάξαν τη ζωή τους αλλού.

Μετά από αυτήν την σύντομη ιστορική εισαγωγή μπορούμε τώρα να σκιαγραφήσουμε καλύτερα τις δύο αντίπαλες πλευρές που διεκδικούν την κοινοτική αρχή σε κάθε εκλογή. Από την μία το ψηφοδέλτιο που αποτελείται στην πλειψηφία του από κτηνοτρόφους, με πολιτικές αναφορές στη συντηρητική παράταξη, με ιδεολογικό τόνο κυρίως στην ορεινή παράδοση του Περιβολιού και στην ανάγκη διαφύλαξής της, και με κύριο μέλημά του, όσον αφορά στις διεκδικήσεις, τα δικαιώματα των κτηνοτρόφων. Από την άλλη το ψηφοδέλτιο που ξεκίνησε ο Ντόντος, που συνεχίζει την παράδοση εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης του τελευταίου, με αναφορές κυρίως στο ΠΑΣΟΚ και την αριστερά.

Ας ονομάσουμε προς το παρόν και χωρίς την όποια αξιολόγηση των όρων την πρώτη παράταξη "παραδοσιακή" και την δεύτερη "εκσυγχρονιστική". Θεωρήσαμε ότι ένας τρόπος για να προσεγγίσουμε καλύτερα τις διαφορές των δύο σχηματισμών, και την σημασία που έχουν αυτές οι διαφορές, θα ήταν μέσα από άτυπες συζητήσεις να εντοπίσουμε τα "αρνητικά" σημεία που βλέπουν ο ένας στον άλλο. Πέραν λοιπόν από επιχειρήματα κεντρικού πολιτικού σκηνικού ή στενών προσωπικών και οικογενειακών θεμάτων, οι παραδοσιακοί μέμφονται τους εκσυγχρονιστές για ολιγωρία απέναντι στα συμφέροντα των κτηνοτρόφων, για την μη εκτίμηση του γεγονότος ότι οι κτηνοτρόφοι ήταν που διατήρησαν το Περιβόλι όταν οι πάντες είχαν φύγει, και αυτοί είναι που το στηρίζουν όλο τον χρόνο, σε αντίθεση με τους "εκσυγχρονιστές" που το βλέπουν και το ζούν ως παραθεριστικό κέντρο. Οι "εκσυγχρονιστές" μέμφονται τους "παραδοσιακούς" για τον κοινωνικό και πολιτικό συντηρητισμό και την καθυστέρησή τους, για την αδυναμία τους να ενσωματώσουν δεδομένα και κατακτήσεις του σύγχρονου πολιτισμού, για τον στάσιμο τρόπο με τον οποίο βλέπουν την κοινότητα, τρόπος ο οποίος θα την οδηγήσει σε απομόνωση και μαρασμό, κατά τους ίδιους. (Με το υπόβαθρο αυτής της διαμάχης οι ακαθαρσίες των προβάτων μετατρέπονται σε κοινωνικό σημείο. Τι σημαίνει η παρουσία τους στην πλατεία του χωριού απο το πέραςμα των ζώων; Βρωμιά και ένδειξη ημιπολιτισμού, ή φυσικότητα και ευκολία στη ζωή των κτηνοτρόφων; Σε αυτή την μάχη επιβλήθηκε πάντως η "εκσυγχρονιστική" άποψη και τα πρόβατα δεν περνάνε πια από την πλατεία τού χωριού, τουλάχιστον τους καλοκαιρινούς μήνες). Ένας δεύτερος τρόπος για να εντοπίσουμε τις διαστάσεις της διαμάχης είναι να δούμε πως λειτουργεί σε ένα πραγματικό πρόβλημα. Ως τέτοιο μπορούμε να επιλέξουμε τη γνωστή υπόθεση της Βάλια-Κάλντα, που συνδέεται και με τα γενικότερα οικολογικά προβλήματα της περιοχής, η οποία αποτελεί έναν από τους παγκόσμια μοναδικούς βιοτόπους. Ενώ λοιπόν οι "εκσυγχρονιστές" είναι υπέρ της απαγόρευσης της βοσκής στη Βάλια-Κάλντα λόγω της καταστροφής του δρυμού, οι "παραδοσιακοί" αμφισβητούν το κατά πόσο η βοσκή καταστρέφει το δρυμό, αλλά κυρίως αρνούνται την επι-

βολή οποιουδήποτε μέτρου πριν την αποζημίωση ή την εύρεση μιας άλλης λύσεως για τους κτηνοτρόφους. Ως ιδέα μάλιστα οι τελευταίοι προτείνουν τον αποχαρακτηρισμό της Βάλια-Κάλντα ως δρυμού, και τον χαρακτηρισμό της ως "αισθητικού" δάσους, ώστε να επιτρέπεται η βοσκή που αυτή την στιγμή ασκείται ημι-παράνομα. Βέβαια και οι "παραδοσιακοί" βλέπουν την οικολογική προοπτική και οι "εκσυγχρονιστές" τα δικαιώματα των κτηνοτρόφων. Η διαφορά είναι θέμα προτεραιοτήτων και ιεραρχήσεων οι οποίες δεν μπορούν να καλυφθούν από γενικόλογες προεκλογικές δηλώσεις.

Δεύτερη ανάγνωση: Αναίρεση των διαφορών;

Ενώ λοιπόν οι πρώτες εντυπώσεις για την πολιτική διαμάχη ήταν οι παραπάνω, μια προσεκτικότερη έρευνα αντί να κάνει τις διαφορές των δύο σχηματισμών ευκρινέστερες ή ακόμα και να οδηγήσει στην εξήγησή τους, αντιθέτως φαινόταν να συσκοτίζει την διαφορά τόσο σε επίπεδο επιχειρημάτων των δύο πλευρών, όσο και στο επίπεδο των στοιχείων που πιθανόν θα εξηγούσαν τη διαμάχη.

Σε μια πρώτη εικόνα ο επισκέπτης μαθαίνει για δικαστήρια περί οικοπέδων, για ενστάσεις σε εκλογοδικεία περί σημαδεμένων ψηφοδελτίων κ.ο.κ. Και περιμένει ρωτώντας τους ανθρώπους ή παρατηρώντας τη ζωή τους μέσα στο χωριό να πάρει μια παρόμοια εικόνα σαφούς διαχωρισμού. Στο Περιβόλι όμως, όχι μόνο δεν υπάρχουν τα "πράσινα" και "μπλέ" καφενεία της ελληνικής επαρχίας, όχι μόνο οι μικτές συναναστροφές δεν είναι παράδοξο φαινόμενο, αλλά και πολλοί κάτοικοι ερωτώμενοι -τουλάχιστον από τους "ξένους"- αρνούνται να θίξουν τον αντίπαλο και πολλές φορές τονίζουν τις φιλικές σχέσεις μεταξύ τους και το μέλημα που έχουν όλοι ανεξαρτήτως τοποθέτησης για το Περιβόλι. Έτσι π.χ. το βράδυ των εκλογών του 1983 που κέρδισε το "παραδοσιακό" ψηφοδέλτιο, από τη σύνταξη κάποιας δεξιάς εφημερίδας πήραν τηλέφωνο τον πρόεδρο του συνδυασμού για να μάθουν το αποτέλεσμα. Ο νέος κοινοτάρχης απάντησε ότι "αυτός που κέρδισε ήταν το Περιβόλι, αυτό να γράψετε", αρνούμενος έτσι τη συνεισφορά των ψήφων του στο γενικότερο συντηρητικό άθροισμα. Μιλήσαμε με τον ίδιο άν-

θρωπο αμέσως μετά τις εκλογές του 1991. Με το ίδιο σθένος υποστήριξε την ενότητα του Περιβολιού όταν κάναμε το "ερευνητικό λάθος" να τον ρωτήσουμε για την πολιτική διαμάχη. Φανερά δυσαρεστημένος με την τελευταία λέξη, μας απάντησε ότι δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα, απλώς "κάποιοι άνθρωποι βλέπουν με διαφορετικό τρόπο το καλό του Περιβολιού". Κατόπιν εξέφρασε την απορία του (και μέσω αυτής μια κάποια καχυποψία) ως προς το τι θα θέλαμε να μάθουμε σχετικά με τις κοινοτικές εκλογές και τι θα μας χρησίμευε. Την ίδια στιγμή όμως, ο συνδυασμός του είχε ασκήσει ένσταση στο εκλογοδικείο για την ακύρωση κάποιων "σημαδεμένων" ψηφοδελτίων, και βέβαια κυκλοφορούσαν οι ψίθυροι περί των ανταλλαγμάτων ή των λόγων για τους οποίους μπορεί να σημαδεύτηκαν κάποια ψηφοδέλτια του "εκσυγχρονιστικού" σχηματισμού.

Αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι, ότι, ισχύει ή δεν ισχύει κάτι τέτοιο, δείχνει ότι πίσω από τα πολιτικά και ιδεολογικά επιχειρήματα, οι γνωστές στην ελληνική επαρχία "πελατειακές σχέσεις"¹ υποσκάπτουν μια αναγωγή της τοπικής αντίθεσης στην αντίθεση αριστερά-δεξιά του κεντρικού πολιτικού σκηνικού. Και λέμε ότι η ύπαρξη "πελατειακών σχέσεων" φαίνεται, ακόμα και αν ο λόγος περί σημαδεμένων ψηφοδελτίων είναι συκοφαντία, γιατί από μόνη της μια τέτοια κατηγορία στον αντίπαλο δεν μπορεί παρά να βρίσκει ερείσματα σε μια πρακτική που υπάρχει γενικά στο Περιβόλι, άσχετα με το αν υπάρχει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Και πράγματι διαπιστώσαμε και εμείς ρωτώντας για κάποιες τέτοιες περιπτώσεις όπου κριτήρια πελατείας ή συγγένειας υπερτερούν των ιδεολογικών-οικονομικών. Όμως, αυτές οι σχέσεις, όπως

1. Για μια βιβλιογραφία των μελετών σχετικά με την πελατεία βλ. Σ. Διαμιανάκος "Τα εκλογικά φέουδα στην Ήπειρο", σημείωση 12, στο *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα* (επιμ. Σ. Διαμιανάκος), Αθήνα: ΕΚΚΕ, 1987.

νομίζουμε ότι θα έδειχνε μια πιο συστηματική εμπειρική έρευνα, δεν φαίνεται να έχουν ως υπόβαθρο κάποιο μόνιμο πλέγμα που να παραπέμπει στην κοινωνική λειτουργικότητα τους, όπως στην περιφνημη μελέτη του Campell για τους Σαρακατσάνους². Πελατειακές σχέσεις όπως στο παράδειγμα μιας οικογένειας που αποσύρει τις ψήφους της από έναν υποψήφιο που δε διόρισε την κόρη της φαίνονται να μην παραπέμπουν άμεσα σε κάποια βαθειά δομή, που συνέχει την κοινότητα. Αλλά και μια ερμηνεία των πελατειακών σχέσεων ως μεσολάβηση με το κράτος και την κεντρική εξουσία θα ήταν τουλάχιστον ελλειπής. Για να θυμίσουμε ένα παράδειγμα, το "δεξιό" ψηφοδέλτιο κερδίζει το 1983, δύο χρόνια μετά την πολιτική αλλαγή εξουσίας, αφού δηλαδή το ΠΑΣΟΚ έχει στερεωθεί στην κρατική μηχανή. Ακούσαμε μάλιστα το παράπονο, ότι η κοινότητα εκείνη την περίοδο αγνοήθηκε οικονομικά από το κράτος, λόγω της "δεξιάς" αρχής της. Αυτό που πρέπει να κρατήσουμε πάντως είναι ότι αποκλείεται να ευνοήθηκε. Ας δώσουμε μια άλλη ένδειξη, γιατί η διαμάχη "κτηνοτρόφων" και "μη κτηνοτρόφων" δεν μπορεί να αναχθεί μέσω μιας σύγκρουσης "δεξιάς" και "αριστερής" πολιτικής στη σύγκρουση πελατειακής και μη πολιτικής, αντιστοίχως. Δεν μπορούμε δηλαδή, να ανάγουμε το "πελατειακό" στους κτηνοτρόφους και το "μη πελατειακό" στους εκσυγχρονιστές. Ο Ντόντος κερδίζει την κοινοτική αρχή το 1975, σε μια εποχή που κάθε άλλο παρά ευνοούσε αριστερούς κοινοτάρχες χρησιμοποιώντας τη μαρτυρία και τις γνωριμίες του ώστε να κατοχυρωθούν κάποια αμφισβητούμενα οικόπεδα στο Περιβόλι. Από την αρχή η τοπική "αριστερά" επενδύει στο Περιβόλι και την ανάπτυξή του και όχι σε κάποιους ιδεολογικο-οικονομικούς όρους. Και νομίζουμε ότι μια πιο συστηματική έρευνα σε όλη την ιστορία των τοπικών εκλογών δεν θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι κάποιος από τους δύο συνδυασμούς χρησιμοποιεί περισσότερο τα πελατειακά μέσα από τον άλλον.

2. J.F. Campell, *Honour, Family and Patronage*, Oxford: Clarendon Press, 1964.

Από την άλλη ένα σχήμα που θα έβλεπε ως ρόλο των πελατειακών σχέσεων τη συσκότιση κάποιων "πραγματικών" σχέσεων οικονομικής εκμετάλλευσης ή κυριαρχίας³ δε φαίνεται να λειτουργεί. Κάποιες τέτοιες σχέσεις, αν υπάρχουν (ας μην ξεχνάμε το μεγάλο ποσοστό των "κατοίκων" του δεν εργάζονται στο Περιβόλι), δε φαίνεται να βρίσκονται σε κάποια αντιστοιχία με την πολιτική διαμάχη. Μια επιχείρηση για ταξική εξήγηση της διαμάχης όχι μόνο θα έπεφτε στο κενό αλλά πιθανόν να έδινε και ανεστραμμένη εικόνα, καθώς στο Περιβόλι ο κτηνοτρόφος όπως είπαμε συναρτά τα συμφέροντά του με ένα "δεξιό" σχηματισμό. Αλλά δεν είναι αυτό το κύριο πρόβλημα που θα είχε μια τέτοια αντιμετώπιση. Το κύριο πρόβλημα θα ερχόταν από τη μη εκτίμηση της σημερινής κατάστασης σχετικά με το τι δεσμούς έχουν οι κτηνοτρόφοι με το επάγγελμά τους, και τι προοπτικές έχει αυτό το επάγγελμα. Έτσι, πέρα από το γεγονός ότι κτηνοτρόφους έχουν και τα δύο ψηφοδέλτια, κτηνοτρόφοι δεύτερης γενιάς που δίνουν χρώμα στο "παραδοσιακό" ψηφοδέλτιο, συνδέονται συναισθηματικά μάλλον με το επάγγελμα των γονιών τους παρά με υλικούς όρους εργασίας. Αλλά και η παραδοσιακή κτηνοτροφία παρόλη τη βοήθεια από ΕΟΚικά κονδύλια και τη βοήθεια από Αλβανούς μετανάστες, φαίνεται ότι οδηγείται (τουλάχιστον αν δεν αλλάξει κάτι πολύ δραστικά) στην εξαφάνισή της. Η συντριπτική πλειοψηφία λοιπόν των κτηνοτρό-

3. Βλ. Ν.Μουζέλης για την περίπτωση του Li Causi (σύνδεση ταξικών δομών και πατρωνείας) στο *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, (σ. επιμ., Γ. Κοντογιώργης, σελ. 122 . Επίσης ο Ε. Παπαταξιάρχης αναφέρει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάγνωσης της ίδιας κοινωνίας (Ανδαλουσία), όπου ένας μελετητής τονίζει τον ενοποιητικό ρόλο της πατρωνείας, ενώ από την άλλη υπογραμμίζεται η ταξική σύγκρουση και οι αντι-πελατειακές θέσεις των καταπιεζόμενων. Ή ακόμα και η συνολική απόρριψη της πατρωνείας ως "μύθου" που συγκαλύπτει το πραγματικό περιεχόμενο των οικονομικών σχέσεων από την Silverman. Βλ. "Πολιτική και αγροτικός σχηματισμός στη νεοελληνική κοινωνία" στο *Κοινότητα, Κοινωνία και Ιδεολογία*, Μ.Κομνηνού-Ε. Παπαταξιάρχης, (εισ. επιμ.), σελ. 161. Για το ίδιο θέμα επίσης, από τον ίδιο τόμο βλ. Μ.Κομνηνού, "Η τοπική διάσταση στο πελατειακό ζήτημα", σελ.302-303.

φων προσανατολίζεται σε εναλλακτικές λύσεις, και στην πώληση των κοπαδιών. Έτσι το επάγγελμα του κτηνοτρόφου δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως "υλική" βάση της διαφωνίας. Ακόμα και αυτό το σχετικό ποσοστό -κτηνοτρόφοι/άνθρωποι της πόλης- στα δύο ψηφοδέλτια φαίνεται διαρκώς κινούμενο, και ο διαχωρισμός παραπέμπεται διαρκώς σε ένα όλο και μακρύτερο καταγωγικό παρελθόν για να εξαφανιστεί στις κοινές ρίζες όλων.

Αν λοιπόν λάβουμε υπόψη μας όχι μόνο το επάγγελμα του ψηφοφόρου αλλά και τη στάση του απέναντι σε αυτό, όπως και την προοπτική τού επαγγέλματος, δεν θα μπορούσαμε ούτε στο δίπολο ανάπτυξη-παράδοση να βρούμε μια σαφή διαφορά. Ας διευκρινίσουμε το τελευταίο με το παράδειγμα της Βάλια-Κάλντα. Ας υποθέσουμε ότι ο εκσυγχρονιστής αντιτίθεται στη βοσκή των προβάτων, αλλά προτείνει τη γενναία χρηματοδότηση της παραδοσιακής κτηνοτροφίας ώστε να επιβιώσει έστω και ως παθητική, ενώ κάποιος κτηνοτρόφος επιμένει στη βοσκή των προβάτων στο δρυμό, σκοπεύοντας μετά από 3 χρόνια να πουλήσει το κοπάδι του. Ποιό είναι σε αυτή την περίπτωση το "συμφέρον του κτηνοτρόφου"; Ποιός είναι σε αυτή την περίπτωση με την "παράδοση" και ποιός με τον "εκσυγχρονισμό"; Είναι φανερό ότι αυτά τα ερωτήματα δεν μπορούν να απαντηθούν μόνο με εμπειρική έρευνα και η πραγματεύσή τους γίνεται μόνο με την βοήθεια κάποιων θεωρητικών ερευνητικών υποθέσεων, που θα μας απομάκρυναν από μια διαφορά που είναι προφανής για τον παρατηρητή και δεδομένη μέσω της εμπειρικής έρευνας.

Μπορούμε να συμπυκνώσουμε τα παραπάνω σε δύο γενικές επισημάνσεις: Πρώτον, η πολιτική με ιδεολογικο-οικονομικούς όρους, η σύγχρονη δηλαδή πολιτική στην οποία μετέχει ο κάτοικος των πόλεων, διαπλέκεται στο Περιβόλι με την πολιτική με όρους συγγένειας-πελατείας. Φαίνεται ότι το ένα είδος εμβάλλεται τη στιγμή που πάει να κυριαρχήσει το άλλο και έτσι το Περιβόλι φαίνεται να στέκεται ανάμεσα στο πρότυπο άσκησης πολιτικής στο άστυ και σε αυτό που ασκείται σε μια μικρή επαρχιακή κοινότητα. Δεύτερον η πολιτική στο Περιβόλι λειτουργεί ταυτόχρονα ως χώρος διεκδίκησης και διαπραγμάτευσης προ-υπαρχόντων συμφερό-

ντων αλλά και ως χώρος όπου οι ομάδες και τα συμφέροντα συγκροτούνται. Κατά τη γνώμη μας βέβαια αυτό είναι ένα γενικό χαρακτηριστικό της πολιτικής, να είναι δηλαδή επιφαινόμενο κάποιων "υλικών" όρων από τη μία, και να δημιουργεί "υλικούς" όρους από την άλλη, αλλά ειδικά στην περίπτωση του Περιβολιού η δεύτερη λειτουργία έχει μεγαλύτερο ειδικό βάρος λόγω της κρίσης της κτηνοτροφίας και της μικρής σχέσης που έχει η παραγωγική δομή της κοινότητας τού σήμερα με τη σύνθεση του εκλογικού σώματος. Το αποτέλεσμα είναι η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει το Περιβόλι σχετικά με άλλες κοινότητες. Αφού οι πελατειακές σχέσεις παραπέμπουν σε μια προσωποπαγή-παραδοσιακή άποψη της πολιτικής, ενώ οι ιδεολογικο-οικονομικές σε μια απρόσωπη Δυτικού τύπου άποψη της πολιτικής, θα περίμενε κανείς ότι όσο περισσότερο επικρατεί η πελατειακή πολιτική τόσο περισσότερο θα επιβιώνει η κοινότητα ως διακριτή παραδοσιακή κοινωνική δομή. Ενώ όταν επικρατεί η πολιτική "Δυτικού τύπου" αυτό θα σημαίνει και την απο-προσωποποίηση, τη χαλάρωση των παραδοσιακών δεσμών, άρα και την υποχώρηση της κοινότητας⁴. Στο Περιβόλι αυτή η συνάφεια φαίνεται να παραβιάζεται. Ενώ η πολιτική του είναι περισσότερο "σύγχρονη" από άλλων κοινοτήτων, παρουσιάζει πολύ εντονότερους κοινοτικούς δεσμούς και αποτελεί πολύ πιο ζωντανή κοινότητα από άλλες που χαρακτηρίζονται από εκλογικό φεουδαλισμό.

4. Βλ. Σ. Δαμανάκος, ό.π.

Περί μεθόδου

Τι πρέπει να αποφύγουμε, για να μην λύσουμε την αντίφαση

Αυτό που φαίνεται λοιπόν μέχρι εδώ είναι μια αντιφατική ανάγνωση της πολιτικής διαφοράς. Τόσο σε βιωματικό επίπεδο (δηλαδή κατά πόσο σοβαρά παίρνουν οι ίδιοι οι Περιβολιώτες την διαμάχη), όσο και σε επίπεδο "γεγονότων" (αριθμητικά δεδομένα γύρω από την πολιτική διαμάχη) κάθε προσπάθεια οριοθέτησης ή εξήγησης της διαφοράς φαίνεται να καρκινοβατεί, αλλά η διαφορά επανεμφανίζεται τη στιγμή που προσπαθούμε να τη θεωρήσουμε ασήμαντη ή να την παρακάμψουμε. Εδώ τίθεται το μεθοδολογικό πρόβλημα για τον ερευνητή. Για να καταλήξει σε κάποια συμπεράσματα μπορεί να προχωρήσει σε κάποιες τεχνικές αποκάλυψης, να αναδείξει τη μία από τις δύο αντιφατικές όψεις επίπλαστη, να βρεί τους λόγους που οι άνθρωποι πιστεύουν ή χωρίς να πιστεύουν παρουσιάζουν προς τα έξω την επίπλαστη άποψη και μετά να προχωρήσει με βάση την "πραγματική" όψη στην εξαγωγή των συμπερασμάτων.

Ας το κάνουμε όμως πιο συγκεκριμένο, όχι για να λύσουμε μεθοδολογικά προβλήματα που θα απασχολούν μάλλον πολλά χρόνια ακόμα τους ερευνητές, αλλά για να δώσουμε ένα στίγμα του μεθοδολογικού ορίζοντα της εργασίας, καταρχήν με τρόπο αρνητικό ως προς υπάρχουσες μεθοδολογίες. Θα μπορούσαμε λοιπόν να σχηματοποιήσουμε τις μεθοδολογίες από τις οποίες θέλουμε καταρχήν να διαφοροποιηθούμε σχετικά με τον τρόπο με το οποίο "λύνουν" παρόμοια φαινόμενα όπου επιτρέπουν ερμηνείες σύγκλισης και διαφοράς (βλ. και σημείωση 3). Επίσης να τις σχηματοποιήσουμε με βάση την πρόθεσή τους να τονίσουν την σύγκλιση ή τη διαφορά στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Ο ένας τρόπος είναι να τονιστεί το πρώτο κομμάτι, το μέρος της σύγκρουσης, της διαμάχης, της διαφοράς. Τι γίνεται όμως με τα εμπειρικά δεδομένα που

δίνουν μια εικόνα σύγκλισης; Αυτά μπορούν να υποβαθμιστούν είτε ως τυχαίες αποκλίσεις που υπάρχουν σε κάθε πρότυπο είτε να εξηγηθεί η διάθεση των υποκειμένων να προβάλλουν στοιχεία σύγκλισης, μηχανισμός άμυνας απέναντι στο ξένο, "ψευδής συνείδηση" με τη μαρξιστική έννοια, ή οτιδήποτε άλλο. Σε ένα δεύτερο στάδιο η διαφορά μπορεί να αναχθεί σε ένα δίπολο οικονομικής εκμετάλλευσης ή σύγκρουσης δύο τρόπων παραγωγής, ή δύο υποπολιτισμών (το "παλιό" ενάντια στο "νέο") κ.ο.κ. Το πρόβλημα με αυτή την αντιμετώπιση είναι η δυσκολία να εξηγηθεί η συνοχή της κοινότητας μέσα από μια διαμάχη η οποία θεωρητικά τείνει στην εξόντωση του αντιπάλου (είτε ο αντίπαλος ανάγεται στην εκμεταλλεύτρια τάξη, είτε στον "παλιό" τρόπο παραγωγής, είτε σε μια υπο-κουλτούρα ανταγωνιστική). Και πράγματι, οι Μαρξιστικές ή εθνοκεντρικές μελέτες που κάνουν μια τέτοια προσέγγιση φαίνεται να θεωρούν την κοινωνία που εξετάζουν πάντα υπό αναίρεση, πάντα μεταβατική, μέσα σε ένα πλαίσιο μεταφυσικού εξελικτισμού. Για τις μαρξιστικές μελέτες η πραγματικότητα της κοινότητας χάνεται ανάμεσα σε ένα παρελθόν "κοινοβιακό" και σε ένα μέλλον τέτοιο. Όπως και για το Δυτικό εθνοκεντρισμό η πραγματικότητα της κοινότητας χάνεται μια που αποτελεί ατελή πραγμάτωση του κοινωνικού ιστού στον οποίο ζεί ο ερευνητής.

Ένας δεύτερος τρόπος είναι να υποτιμηθούν τα στοιχεία της διαφοράς, της σύγκρουσης, και να τονιστούν αυτά που παραπέμπουν στην ενότητα της κοινότητας. Μέσα σε αυτό τον τρόπο μπορούμε να διακρίνουμε δύο υπο-κατηγορίες. Από την μία ο "κοινοτισμός", όπου η ιδέα της κοινότητας είτε ως συστατικό στοιχείο του "Ελληνισμού" είτε ως κοινωνικό μόρφωμα που βρίσκεται πίσω (είτε ιστορικά πίσω είτε πίσω από τα φαινόμενα) από κάθε "επιφανειακή" σύγκρουση, παραπέμπει λίγο πολύ σε ένα παράδεισο κοινωνικών σχέσεων "φυσικότητας" και "αμοιβαιότητας".⁵ (Η

5. Βλ. για την "αριστερή" και την "δεξιά" εκδοχή του κοινοτισμού, Π. Νούτσος: "Επιλογικά σχόλια για την ιδεολογική λειτουργία του "κοινοτισμού", στο *Ελληνική Κοινότητα*, Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας, "Δωδώνη", 1992.

πολιτική γι' αυτό το ρεύμα σκέψης -στη δεξιά εκδοχή του- έχει ως προσδοκώμενο "τον ειλικρινή διάλογο όλων" και ως πραγματικότητα τον "τυφλό κομματισμό" που δημιουργεί διχόνοιες άνευ πραγματικού αντικειμένου. Και στην αριστερή - ουτοπική εκδοχή του-η σύγκρουση με τους σφετεριστές και τους εκμεταλλευτές, ώστε να επιστρέψουμε στη μη-αλλοτριωμένη κοινωνία). Η άλλη υπο-κατηγορία είναι ο λειτουργισμός και ο δομο-λειτουργισμός όπου τα στοιχεία της σύγκρουσης χάνουν τον ουσιαστικό χαρακτήρα τους αφού εξυπηρετούν ως αντιθέσεις το όλον, αφού κάθε πόλος μιας αντίθεσης συγκροτείται με βάση τον άλλο, ώστε πίσω από την "επιφανειακή" σύγκρουση, να παρουσιάζονται οι δεσμοί κοινωνικής συνοχής, συνοχή που έχει ανάγκη τη διαφοροποίηση για να υπάρξει. Το πρόβλημα με αυτόν τον τρόπο είναι βέβαια η απουσία της ιστορίας που δημιουργείται μέσα από υπαρκτές συγκρούσεις και πραγματικά διλήμματα. Ιστορία που στην "κοινοτιστική" σκέψη, εκφυλίζεται στην μεταφυσική ύπαρξη μιας "ουσίας" που τότε υπάρχει έκδηλη και τότε υπνώττουσα χωρίς όμως ποτέ να αλλοιώνεται από το πέρασμα του χρόνου. Ιστορία που στη λειτουργιστική σκέψη όταν δε λείπει τελείως, είναι απλώς μια διαφορά ανάμεσα σε δύο στατικές δομές, το "πρίν" και το "μετά".

Η κοινή μεθοδολογία των δύο τρόπων είναι η θεώρηση όπως είπαμε της μίας πλευράς της αντίφασης ως επίπλαστης, η ανάλυση κατόπιν της "πραγματικής" όψης και η εξήγηση κατόπιν της "επίπλαστης", με βάση αυτή την ανάλυση. Ή αν θέλουμε να απαλύνουμε τους όρους, η παρουσίαση της μίας πλευράς ως ουσιαστικής και της άλλης ως δευτερεύουσας και εξωγενούς. Χωρίς να ισχυριζόμαστε ότι το σχήμα που χρησιμοποιήσαμε περιλαμβάνει όλη τη συζήτηση περί μεθόδου στην κοινωνική ανθρωπολογία, νομίζουμε εν τούτοις, ότι δείχνει ένα υπαρκτό εγκλεισμό σε ένα τέτοιο δίπολο, εγκλεισμός που αναδεικνύεται από ερωτήματα όπως το παρακάτω: "οι πελατειακές σχέσεις...έχουν τις ρίζες τους στον «παροϊμιώδη ατομικισμό» του χωρικού, που τις χρησιμοποιεί ως μέσο για να αποκτήσει πρόσβαση σε πόρους οι οποίοι από τη φύση τους σπανίζουν («λειτουργικά» μέσα κοινωνικής κινητικότητας και ανανέωσης των «ελίτ») ή οι απαρχές της εμφάνισής τους θα πρέπει να

αναζητηθούν στο μετασχηματισμό (ή ακόμα και στην εκτροπή) των παλιών δομών αμοιβαιότητας σε δομές υποταγής;"⁶ Παραθέσαμε το παραπάνω κομμάτι γιατί δείχνει με ενάργεια τον εγκλεισμό στο δίπολο για το οποίο μιλάμε. Από τη μία ο λειτουργισμός, όπου κάθε μορφή συλλογικής δράσης που μπορεί να παράγει ιστορία απουσιάζει, και από την άλλη οι "δομές υποταγής" δηλαδή η διαχωρισμένη στα δύο κοινωνία, και μάλιστα δομές υποταγής που έχουν προέλθει μετά την έκπτωση από τον "κοινοτικό παράδεισο" (οι δομές αμοιβαιότητας). Έτσι δεν έχει σημασία ότι ο συγκεκριμένος συγγραφέας τάσσεται με το δεύτερο σκέλος του διλήμματος⁷, αλλά ότι θέτει το δίλημμα, αυτοπεριοριζόμενος έτσι στο σχήμα που περιγράψαμε.

Η κοινωνική ανθρωπολογία όμως, φαίνεται όλο και περισσότερο να προσπαθεί να ανοίξει ένα δρόμο ανάμεσα, ή μάλλον πέρα από τους δύο προηγούμενους, να προσεγγίσει δηλαδή μια μέθοδο ιστορικού δομισμού.⁸ Κατά την γνώμη μας, αυτή η προσπάθεια θα σήμαινε σε γενικές γραμμές να γίνει μια ανάλυση η οποία θα στηριχτεί ταυτόχρονα στα στοιχεία της σύγκρουσης (που παράγουν την ιστορική διάσταση), αλλά και στα στοιχεία της σύγκλισης (που εξηγούν την συνοχή της μικρο-κοινωνίας). Οτι δηλαδή τα στοιχεία της συνέχειας και της διαφοράς μια κοινωνίας μέσα στο χρόνο πρέπει να παράγονται από το ίδιο εξηγητικό σχήμα. Τι θα μπορούσε όμως να θεωρηθεί ως υπόθεση που στηρίζει και τις δύο πλευρές;

6. Δαμιανάκος, ό.π., σελ.120.

7. "Οι σχέσεις πελατείας βυθίζοντας τις ρίζες τους στις δομές αμοιβαιότητας των αρχαϊκών κοινοτήτων, εμφανίζονται μόνο με την "ιδιοποίησή" τους από μια εσωτερική ή εξωτερική εξουσία..." Δαμιανάκος, ό.π. σελ.122. Για αυτές τις αρχαϊκές κοινότητες ο Δαμιανάκος παραπέμπει κατόπιν στις μελέτες του M.Godelier.

8. Βλ. το τελευταίο κεφάλαιο του E. E. Evans-Pritchard, *Social Anthropology*, το οποίο δεν περιλήφθηκε στην Ελληνική έκδοση από τις εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Οφείλουμε γενικά μιλώντας να βρούμε ένα επίπεδο που αφενός να μην αναγνωρίζει τις αντιθέσεις και αφετέρου να τις έχει ανάγκη ως ορατές αναγνώσεις του. Μια "βαθειά δομή"⁹ που θα έχει ως επιφανειακές εκδηλώσεις τα στοιχεία της σύγκρουσης και της διαφοράς, αλλά δεν θα είναι πιο πραγματική ή πιο πρωταρχική από αυτά (το "αμάρτημα" του δομισμού). Γιατί οι συγκρούσεις και οι διαφορές ενέχουν πάντα την ιστορική δυνατότητα να εξηγηθούν από μια άλλη "βαθειά δομή". Και αυτό, είτε γιατί άλλαξαν τα θεωρητικά εργαλεία, είτε γιατί, μέσω των συγκρούσεων, άλλαξε η "βαθειά δομή" και μετατοπίστηκε σε μία νέα. Η δομή αυτή λοιπόν είναι άχρονη, θα λέγαμε όχι γιατί ανάγεται σε μια ιδιότητα "ουσίας" (άλλο ένα "αμάρτημα" του δομισμού) της ανθρώπινης κοινωνίας, αλλά είναι άχρονη γιατί έχει πολύ αργή δυναμική σε σχέση με το χρόνο που διαρκεί η παρατήρηση. Οφείλουμε να πείσουμε ότι το παραπάνω δεν θα είναι απλώς διανοητικό τέχνασμα ενός "διαλεκτικού" ακροβατισμού, που ανά πάσα στιγμή θα μπορεί να μετατοπίζεται από τους κοινούς όρους στις διαφορές και αντιστρόφως σε ένα αστρόβιλο πεδίο. Για να το πούμε πιο απλά, οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι αν η παρούσα εργασία ήταν μια εφαρμογή μιας κοινοτυπίας του τύπου "όπου υπάρχει διαφορά υπάρχει και ενότητα και αντιστρόφως", θα ήταν καλύτερα να μην γινόταν ποτέ. Γι' αυτό διακόπτουμε εδώ τη συζήτηση για μια γενική οριοθέτηση μιας ιστορικο-δομικής μεθόδου, και προχωράμε στο επόμενο κεφάλαιο σε ένα ειδικό μεθοδολογικό εργαλείο μέσω του οποίου μπορούμε να εκμαιεύσουμε και να συσχετίσουμε την εξηγητική υπόθεση που θα παραθέσουμε στο τρίτο μέρος, με κάποιες επισημάνσεις για το εμπειρικό υλικό που έχουμε παραθέσει στο πρώτο μέρος.

9. Η "βαθειά δομή" είναι μια έννοια που δανείζεται η κοινωνική ανθρωπολογία (C.L. Strauss) από την γλωσσολογία (N. Chomsky). Μια που ταυτίζεται συνήθως με μια ακραίως συγχρονική και δια-πολιτισμική προσέγγιση, θα λέγαμε ότι την χρησιμοποιούμε λίγο καταχρηστικά.

Οι εξηγήσεις των ερευνητών και οι εξηγήσεις των υποκειμένων της έρευνας.

Ας αρχίσουμε παραθέτοντας, εν είδει αξιώματος, τον τρόπο εργασίας σε τρία στάδια της επιστημονικής έρευνας, ώστε να καταλήξουμε στο σημείο το οποίο δένει τη μεθοδολογική με την εξηγητική πρωτοτυπία της εργασίας. Το πρώτο στάδιο αφορά το εμπειρικό υλικό που αποτελεί τη βάση της εργασίας και είναι ο τρόπος με τον οποίο παραθέσαμε κάποιες επισημάνσεις στο προηγούμενο μέρος. Επανερχόμενοι στις προϋποθέσεις συλλογής του εμπειρικού υλικού μπορούμε να πούμε ότι, εμπειρικά "δεδομένα" (εκτός από υλικό από αρχεία) είναι η βιωμένη εμπειρία δεμένη με το νόημα που προσδίδουν τα ίδια τα υποκείμενα στις συμπεριφορές. Τα "γεγονότα" δηλαδή που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας γίνονται εμπειρικό υλικό όχι μεταφρασμένα από τις κατηγορίες του ερευνητή, αλλά μέσα από τον τρόπο αναπαράστασης και τις σημασίες που τους προσδίδουν τα ίδια τα υποκείμενα. Για τον ερευνητή ανάμεσα στην "ορθή" ερμηνεία ενός γεγονότος (που είναι η δική του), και στη "λανθασμένη" που είναι των υποκειμένων της έρευνας, επιλέγει τη δεύτερη γιατί είναι αυτή που αποτελεί το κίνητρο των συμπεριφορών, αυτή είναι που συνδέεται με το υπόλοιπο κοινωνικό, με τα υπόλοιπα γεγονότα δηλαδή όπως αποκτούν σημασία στη συγκεκριμένη κοινωνία που εξετάζεται.

Έτσι κάθε γεγονός είναι ένα ολικό κοινωνικό γεγονός με την έννοια του Mauss¹⁰ αφού συνδέεται με πολλαπλά δίκτυα λειτουργιών μέσα στην κοινωνία. Αλλά και το εμπειρικό υλικό, που αποτελείται από αυτά τα γεγονότα, είναι ήδη συναρθρωμένο σε ένα δίκτυο επειδή αποτελείται από "ολικά γεγονότα" που συνδέονται μεταξύ τους και κάθε "γεγονός" προσλαμβάνει τη σημασία του ακριβώς από τον τρόπο που συνδέεται με τα υπόλοιπα. Στο δεύτερο στάδιο έτσι έχουμε το εμπειρικό υλικό όχι ως ασύνδετες και τυχαίες πληροφορίες, αλλά ήδη ταξινομημένο. Ανάμεσα στα εμπει-

10. M.Mauss, *Το Δώρο*, Αθήνα: Καστανιώτης, 1979.

ρικά στοιχεία έχουν βρεθεί ήδη συνδέσεις, συνάφειες και αιτιώδεις σχέσεις.

Το δεύτερο στάδιο αφορά τον χειρισμό του εμπειρικού υλικού που έχει προκύψει, ώστε να συγκροτηθούν οι θεωρητικές υποθέσεις. Στο εξηγητικό επίπεδο λοιπόν, θα πρέπει να προχωρήσουμε βαθύτερα από το επίπεδο συνάρθρωσης των γεγονότων, αν θέλουμε να περάσουμε από την περιγραφή σε κάποιο είδος επιστημονικής εξήγησης.¹¹ Θα πρέπει να παράγουμε ένα σώμα γενικότερων εννοιών και προτάσεων που θα έχει την ιδιότητα να λαμβάνει ως περιεχόμενο το συγκεκριμένο εμπειρικό υλικό. Αυτό το σώμα είναι η "βαθεία δομή", στην περίπτωσή μας μια "εξήγηση" της πολιτικής διαμάχης, μια ενσωμάτωσή της δηλαδή ως μερικότητα σε γενικότερες ιστορικές και λειτουργικές δομές της κοινότητας.

Το τρίτο στάδιο εργασίας αφορά τον χειρισμό της "βαθείας δομής" που προκύπτει. Ισχυριζόμαστε εδώ ότι η δομή αυτή δεν είναι ακόμα σταθερή αν δεν συγκριθεί με ένα δεύτερο είδος εμπειρικού υλικού. Η μάλλον, η εργασία του πρώτου και του δεύτερου σταδίου θα πρέπει, ξεκινώντας με διαφορετικό εμπειρικό υλικό, να επαναληφθεί με την απαίτηση να καταλήξει στην ίδια εξηγητική δομή. Ας δούμε όμως ποιο είναι αυτό το εμπειρικό υλικό, και αναλυτικότερα τα παραπάνω, μια που φτάσαμε σε ένα μη τετριμμένο σημείο. Αν ο Levi-Strauss παρατήρησε¹² ότι ένας ιθαγενής όταν συζητάει με τον εθνολόγο για την κοινωνία του και προσπαθεί να εξηγήσει τις πράξεις του, όταν δηλαδή ανάγεται σε ένα επίπεδο μετα-εμπειρικό, γίνεται αυτομάτως "συνάδελφος" του ανθρωπολόγου, αυτή η παρατήρηση ισχύει κατά μείζονα λόγο σε μικρο-κοινωνίες όπου τα μέλη τους συνηθίζουν πολύ περισσότερο να προβαίνουν σε λειτουργίες μετα-σκέψης, να προσπαθούν δηλαδή αρκετές

11. Όπως σωστά παρατηρεί ο Evans-Pritchard για τη μελέτη του Malinowski σχετικά με τους κατοίκους των νησιών Τρόμπριαντ, ότι αν και είναι άριστη περιγραφή δεν ολοκληρώνεται θεωρητικά. Βλ. Evans-Pritchard, ό.π., σελ. 126.

12. Πρόλογος του C.L. Strauss στο M. Mauss, *Σχέδιασμα μιας Γενικής Θεωρίας για τη Μαγεία*, σελ. 46.

φορές να εξηγήσουν μόνοι τους τον τρόπο που σκέφτονται. Το δεύτερο είδος εμπειρικού υλικού είναι λοιπόν, η συλλογή και η ταξινόμηση αυτών των σχημάτων που χρησιμοποιούν τα υποκείμενα της έρευνας.

Ο περιορισμός που θέτουμε εδώ έχει να κάνει με τη σχέση του εξηγητικού σχήματος που προκύπτει από τον μελετητή με τα εξηγητικά σχήματα που προκύπτουν από την ίδια την υπό μελέτη κοινωνία. Και σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής πρέπει να παράγει μια εξήγηση που να μην παραβιάζει το εμπειρικό υλικό δευτέρου είδους, τις εξηγήσεις δηλαδή των υποκειμένων. Το εξηγητικό λοιπόν σχήμα του ανθρωπολόγου, ενώ δεν μπορεί να είναι ταυτόσημο με κάποιο από τα σχήματα των υποκειμένων της έρευνας, δεν μπορεί να είναι και ασύμβατο με αυτά, δεν μπορεί να είναι διαψευστικό ως προς αυτά. Η βαθειά δομή του ερευνητή πρέπει να περιέχει αυτές των υποκειμένων της έρευνας ως μερικότερες περιπτώσεις. Ο ερευνητής δεν μπορεί να παραβλέψει την μετα-σκέψη των υποκειμένων, με τον ίδιο τρόπο που δεν μπορεί να παραβλέψει το εμπειρικό υλικό του. Οι δομές των υποκειμένων πρέπει να αποτελούν για τη δομή του ερευνητή, πρώτες προσεγγίσεις, διαστάσεις της, αφαιρετικές και εκλαϊκευμένες εκδοχές της. Μιλώντας πάλι μεταφορικά θα λέγαμε ότι η δομή του ερευνητή θα πρέπει να είναι ένα επίπεδο πάνω από τις δομές των υποκειμένων. Εδώ το μεθοδολογικό σχήμα μας κλείνεται στον εαυτό του. Γιατί η "εξήγηση" του ερευνητή πρέπει να είναι η ίδια για το εμπειρικό υλικό πρώτου είδους (το σύνολο των κοινωνικών φαινομένων) και για το εμπειρικό υλικό δευτέρου είδους (τις εξηγήσεις που έχουν γι' αυτά τα φαινόμενα τα ίδια τα υποκείμενα που τα παράγουν). Έτσι, οι σχέσεις εμπειρικού υλικού- βαθειάς δομής του ερευνητή και βαθειών δομών των υποκειμένων-αποτελούν διορθωτικό παράγοντα η μια για την άλλη, μια που ο ερευνητής αναθεωρεί συνέχεια το εξηγητικό σχήμα του, ή αναζητάει καινούργια εμπειρικά στοιχεία, μέχρι να πετύχει η βαθειά δομή του να "μετα-βλέπει" (κατά αντιστοιχία του προ-βλέπειν των θετικών επιστημών) και τα δύο είδη εμπειρικού υλικού που έχει συλλέξει-συγκροτήσει. Βέβαια θα μπορούσε κάποιος να θέσει υπό αμφισβήτηση κατά πόσο υπάρχει

σαφής διαφορά μεταξύ των δύο ειδών "εμπειρικού" υλικού. Ας το δούμε αυτό με ένα παράδειγμα, για να επιστρέψουμε και στην συγκεκριμένη έρευνα. Όταν ένα υποκείμενο δηλώνει "το πρόβλημα με τους κτηνοτρόφους είναι ότι παρέμειναν απομονωμένοι, δεν έχουν μάθει να επικοινωνούν, έτσι γίνονται υποχείρια", αυτή η δήλωση ανήκει στο πρώτο είδος, το υποκείμενο δεν στέκεται "πάνω" από τη σύγκρουση, δεν βάζει τον εαυτό του στο εξηγητικό σχήμα του. Όταν όμως κάποιο υποκείμενο δηλώνει "το καλό του Περιβολιού θέλουμε όλοι, απλώς το βλέπουμε με διαφορετικούς τρόπους", όπως ο πρώην πρόεδρος έχουμε μια δήλωση που επέχει θέση εξηγητικής δομής (έστω ασαφούς), γιατί ο δηλών βγαίνει "πάνω" από την πολιτική διαμάχη, χρησιμοποιεί ένα σχήμα όπου βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τον αντίπαλο του, ένα σχήμα από το οποίο δεν προκύπτει αξιολόγηση των αντιμαχόμενων απόψεων. Αυτό που λέμε λοιπόν, είναι ότι ο ερευνητής θα πρέπει να σεβαστεί και τα δύο είδη "εμπειρικού" υλικού. Όλα τα παραπάνω παρουσιάζονται μάλλον σαν αξιώματα παρά σαν τεκμηριωμένες θέσεις. Η εκτενής συζήτηση όμως, που θα περιελάμβανε την διευκρίνιση και την επιχειρηματολόγησή τους, θα μας πήγαινε μάλλον σε μια επιστημολογική κουβέντα. Ένας άλλος τρόπος να διευκρινιστούν τα παραπάνω και να επιχειρηματολογηθούν είναι μέσω της πράξης, μέσω δηλαδή της κατάδειξής τους σε μια συγκεκριμένη έρευνα. Εκεί, ο τρόπος λειτουργίας τους αποτελεί την διευκρίνισή τους, και ο βαθμός γονιμότητας της έρευνας την επιχειρηματολόγησή τους. Προχωράμε έτσι στο τρίτο μέρος της εργασίας, επιστρέφοντας στην περίπτωση του Περιβολιού, και στην διατύπωση κάποιων εξηγητικών υποθέσεων, τη σκιαγράφηση μιας "βαθιάς δομής" με βάση τους περιορισμούς που θέσαμε σε αυτό το μέρος.

Υπόθεση εργασίας και συζήτηση

Η απώλεια του τσελιγκάτου

Ας ξεκινήσουμε από μια παρατήρηση. Το ότι το Περιβόλι επιλέχθηκε ως τόπος έρευνας, αλλά και ως τόπος Πανελλήνιας συνάντησης των Βλάχων την ίδια περίοδο, δεν είναι κάτι τυχαίο. Τα περισσότερα γειτονικά Βλαχοχώρια δεν διαθέτουν ξενώνες ή ξενοδοχεία και από άτυπες συνεντεύξεις είδαμε ότι αυτό στηρίζεται εν μέρει στην απέχθεια των κατοίκων σε οποιαδήποτε προοπτική "τουριστικοποίησης" των χωριών τους.

Γενικότερα αν το συγκρίνουμε με άλλα "βλαχοχώρια", ας πούμε τη Βωβούσα, θα πρέπει να εντοπίσουμε μια βασική διαφορά. Όχι μόνο αυτό το χωριό δεν καταστράφηκε, αλλά ο κλάδος που στήριζε την οικονομική του βάση (η ξυλεία και όχι η κτηνοτροφία όπως στην περίπτωση του Περιβολιού) συνεχίζει ακόμα να είναι εύρωστος και προσοδοφόρος. Ένα ακόμα στοιχείο που νομίζουμε ότι θα το επιβεβαιώσει η παραπάνω εμπειρική έρευνα είναι ότι οι κάτοικοι της Βωβούσας παρουσιάζουν μικρότερη διασπορά (τόσο χωρική με την έννοια ότι το χειμώνα κατοικούν στις γειτονικές πόλεις όσο και επαγγελματική με την έννοια ότι ασκούν παρόμοια επαγγέλματα με τις παραδόσεις τους) σε σχέση με το Περιβόλι. Η σύγκριση με τη Βωβούσα δείχνει στην τελευταία τη συνέχεια που λείπει από το Περιβόλι. Η ζωή των κατοίκων της ποτέ δεν αποκόπηκε τελείως, και η διαμονή σε αυτήν δεν είναι παραθεριστική παρένθεση σε μια κατά τα άλλα άσχετη ζωή. Ενώ η επιστροφή στο Περιβόλι ακριβώς επειδή είναι επιστροφή, σηματοδοτείται από την αγωνία που βγαίνει από το απόσπασμα της συνέντευξης του Ντόντου στην αρχή του πρώτου μέρους. Στο Περιβόλι είχαμε από την μία μεριά τους κτηνοτρόφους που ποτέ δε φύγανε, λίγους με ελάχιστη σχέση με τις πόλεις και το σύγχρονο πολιτισμό, και από την άλλη αυτούς που φύγαν, που είχαν κάνει ήδη τις ζωές τους με

ελάχιστη ως καθόλου σχέση με το Περιβόλι. Και είναι οι τελευταίοι που γύρισαν με την αγωνία να συνδέσουν το κομμένο νήμα, να ανακαλύψουν και όχι μόνο να θυμηθούν τις παραδόσεις τους, να παρουσιάσουν στα παιδιά τους έναν κόσμο τελείως άγνωστο σε αυτά, για τον οποίο έτρεφαν οι ίδιοι μια νοσταλγία.

Το πρόβλημα όμως δεν είναι ψυχολογικό. Είναι πρόβλημα επαναδόμησης μιας κοινότητας πάνω σε ένα ιστορικό και κοινωνικό χάσμα. Είναι το πρόβλημα της μετατροπής μιας ιδέας (το "Περιβόλι") σε υλική πραγματικότητα. Και αυτό το πρόβλημα δημιουργεί δύο συνδεόμενους χώρους συγκρούσεων: Από τη μια πάνω στο τι ήταν η κοινότητα, ποια είναι τα ουσιώδη στοιχεία της που πρέπει να επανευρεθούν και να διαφυλαχθούν. Και από την άλλη πως μια τέτοια ιδέα μπορεί να γίνει πράξη στους περιορισμούς που επιβάλλουν οι συγκεκριμένες, νέες συνθήκες. Και λέμε ότι οι δύο χώροι συνδέονται γιατί οι νέες συνθήκες αναπροσαρμόζουν εν δυνάμει το "παραδοσιακό" που πρέπει να διαφυλαχθεί. Αλλά και η ανάγκη διαφύλαξης μιας παράδοσης αλλάζει αναγκαστικά το σήμερα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι όλοι οι Περιβολιώτες θέλουν να συνεχίσει η ιστορία της κοινότητάς τους. Αυτό που δεν είναι δεδομένο όμως είναι το τι θα γραφεί στις "κενές σελίδες" της ασυνέχειας, και τι θα γράφεται από εδώ και πέρα στις νέες σελίδες του σήμερα.

Είναι το πρόβλημα λοιπόν ενός χάσματος. Ένα χωριό που αποτελεί παραγωγικό και πολιτισμικό κέντρο καταστρέφεται και εγκαταλείπεται. Και κατόπιν αυτό το ερειπωμένο χωριό με παραδοσιακή κτηνοτροφία βλέπει ξαφνικά εκατοντάδες σπίτια, υψηλών προδιαγραφών, ξενοδοχείο ,...(6.000) άτομα το καλοκαίρι μέχρι και Μπαράκι με ξένη μουσική. Εδώ όμως θα πρέπει να επισημάνουμε κάτι που μετατρέπει το Περιβόλι σε ιδιαίζουσα περίπτωση, σε σχέση με την υπόλοιπη ελληνική επαρχία. Έχουν γραφεί πάρα πολλά, από επιστημονικές μελέτες μέχρι εκθέσεις ιδεών τρίτης λυκείου, για το πέρασμα από την παράδοση στο σύγχρονο πολιτισμό ή από την αγροτική στην καπιταλιστική οικονομία. Και για το πρόβλημα που αντιμετωπίζει μια κοινότητα να προσαρμοστεί στο νέο τρόπο παραγωγής και στις νέες αξίες. Το πέρασμα όμως για το οποίο μιλάμε στην περίπτωση του Περιβολιού, δεν είναι από πα-

ροδοσιακές μορφές παραγωγής στον καπιταλιστικό τρόπο και στα συνακόλουθα ψυχολογικά και κοινωνικά προβλήματα που φέρνει. Το χάσμα δεν προήλθε από την αποδιάρθρωση της υπαίθρου που συνοδεύει αυτό το πέρασμα, σύμφωνα με τις κλασσικές αναλύσεις. Για να δούμε γιατί, θα πρέπει να εστιάσουμε στο συγκεκριμένο κοινωνικό μετασχηματισμό του Περιβολιού, πριν το χάσμα για το οποίο μιλάμε, γιατί ο όρος "παραδοσιακή", αν στη περίπτωση μας μεταφραστεί σε "κτηνοτροφική", κρύβει μια παγίδα. Να θεωρήσουμε, ότι το είδος εργασίας -κτηνοτροφία- επιβάλλει και μια συγκεκριμένη κοινωνική δομή. Άρα η ασυνέχεια για την οποία μιλάμε θα είναι απότοκο της αλλαγής επαγγελματών λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης. Θα πρέπει να δούμε όμως το συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, μια που διάφορες κτηνοτροφικές κοινωνίες ήταν οργανωμένες και με διαφορετικούς τρόπους. Το τσελιγκάτο λοιπόν, που είναι η οικονομική και κοινωνική μονάδα πριν την καμπή για την οποία μιλάμε είναι ήδη αν όχι καπιταλιστικός μηχανισμός, σίγουρα μηχανισμός που έχει σύγχρονα στοιχεία¹³. Είναι ένας μηχανισμός ανοικτός στην υπόλοιπη κοινωνία τόσο σε επίπεδο αγοράς (το περίσσευμα του τσελιγκάτου είναι εμπορεύσιμο) όσο και σε επίπεδο κουλτούρας (είναι σύνηθες ο τσέλιγκας να στέλνει τα παιδιά του σε Πανεπιστήμια της Ελλάδος ή του Εξωτερικού για σπουδές). Ένας μηχανισμός δηλαδή που επανεπενδύει το πλεόνασμά του και επεκτείνεται.

Είναι γνωστό (το δείχνουν, εκτός των άλλων, οι τόσοι σύλλογοι στα μεγάλα αστικά κέντρα) ότι η συνείδηση τού ανήκειν σε μια κοινότητα, επιβιώνει σήμερα στην Ελλάδα και χωρίς τους υλικούς όρους αναπαραγωγής της. Έχει σημασία να καταλάβουμε όμως ότι η ιδέα του Περιβολιού δεν μπορεί να τροφοδοτήσει τον τρέχοντα ρομαντισμό της επιστροφής στην "καλή και αγνή αγροτική ζωή", στις "αξίες χρήσης" κλπ., γιατί η ιδέα αυτή (του "Περιβολιού") φέρει ήδη τον κοσμοπολιτισμό μέσα της. Η νοσταλγία του Βλάχου

13. Για το τσελιγκάτο βλ. Β.Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1991, σελ.154.

συννοδεύεται με την αίσθηση (που τη διαπιστώσαμε μέσα σε αστεία και λογοπαίγνια) ότι είναι ο "ομφαλός της γής", θέση η οποία με την επιστοφή του στην κοινότητα θέλει να του επαναγνωρισθεί. Ο Περιβολιώτης ακόμα και όταν γίνεται νοσταλγός και τοπικιστής δεν αυτοοικτίρεται για την απωλεσθείσα αγνότητά του. (Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, το οποίο όμως μόνο παρενεθικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι οι Βλάχοι δεν ήταν από τις "μειονότητες" που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος αλλά έπαιξαν ενεργό ρόλο στη συγκρότησή του). Θα λέγαμε έτσι ότι ο πολιτισμός του τσελιγκάτου δεν αλώνεται από σύγχρονες μορφές παραγωγής με τρόπο βίαιο. Υποβαθμίζεται σε ένα παιχνίδι, που από την αρχή είχε δεχθεί, και διοχετεύει την δυναμική του στους σύγχρονους σχηματισμούς. Είναι αναγκασμένος να χάσει για να κερδίσει και είναι η συνειδητοποίηση αυτής της "ήττας" που προκαλεί το αίσθημα της νοσταλγίας και του ξεριζώματος.

Η κοινότητα πίσω και μέσω των διαφορών και συγκρούσεων.

Με αυτή την οπτική θα πρέπει να δούμε πώς η παλιά μορφή διασπάται, τι κρατάει από αυτήν ο κτηνοτρόφος και τι ο μέτοικος της πόλης. Για να δούμε κατόπιν ποιο είναι το "παλιό" και ποιο το "καινούργιο" που συγκρούονται στο πολιτικό επίπεδο.

Σε αντίθεση λοιπόν με αυτό που θα λεγόταν σε μια πρώτη εκτίμηση, δεν κρατάει ο κτηνοτρόφος τους υλικούς όρους αναπαραγωγής και τα έθιμα, και ο Βλάχος που μετοίκησε στην πόλη την ιδέα, την ανάμνηση της κοινότητας. Και ο κτηνοτρόφος και ο κάτοικος της πόλης κρατάνε μερίδιο και στα δύο. Γιατί ο κτηνοτρόφος δεν λειτουργεί πια στη δομή του τσελιγκάτου και αυτή πρέπει να την θυμάται. Δεν ζεί πια σε έναν οργανισμό που επικοινωνεί αυτόματα εμπορικά και πολιτισμικά με το περιβάλλον, γι' αυτό πρέπει ο ίδιος με κοπιώδεις προσπάθειες να αποκαθιστά αυτήν την επικοινωνία. Αλλά και ο κάτοικος της πόλης εκτός από την ανάμνηση της κοινότητας, όσο και αν φαίνεται περίεργο, φέρει κάτι και από την παραγωγική δομή του Περιβολιού πριν την τομή. Είναι αυτός που συνεχίζει το εμπορικό και αναπτυξιακό πνεύμα του Περιβολιού. Έτσι το τσελιγκάτο τροφοδοτεί με την κατάργησή του

τον Βλάχο-κτηνοτρόφο και τον Βλάχο των πόλεων. Η διάσπαση αυτή, που έγινε από τον συνδυασμό της οικονομικής δυναμικής και από εξωτερικές συνθήκες όπως ο πόλεμος, έγινε στη τελική της φάση βίαια και ξαφνικά. Γι' αυτό η ανάμνηση της κοινότητας είναι τόσο έντονη στους Περιβολιώτες.

Τα υποκείμενα της σύγκρουσης όμως δεν είναι οι κτηνοτρόφοι και οι κάτοικοι της πόλης ως δύο αθροίσματα πραγματικών προσώπων. Η σύγκρουση του "κτηνοτρόφου" και του "μέτοικου" έχει εσωτερικοποιηθεί από τους πραγματικούς κατοίκους είτε αυτοί είναι κτηνοτρόφοι είτε μέτοικοι. Οι δύο μερίδες ανθρώπων φέρουν τη σύγκρουση μέσα τους γιατί έχουν διαφορετικές αγωνίες. Η αγωνία του κτηνοτρόφου είναι ο αφανισμός του, η οικονομική ανέχεια, το μέλλον των παιδιών του. Ενώ πολιτισμικά είναι καχύποπτος απέναντι στους νεοφερμένους, καταλαβαίνει πως η επιβίωσή του εξαρτάται από τους εύπορους και ενημερωμένους για τις νέες τεχνικές και επιδοτήσεις συμπατριώτες του. Ο νεοφερμένος βλέπει στην εναπομείνασα οικονομική κρίση και πολιτισμική στασιμότητα τη μοναδική ελπίδα να ξαναπιιάσει το νήμα, να "ξαναβρεί τις ρίζες" του. Η ταύτιση έτσι με συγκεκριμένα υποκείμενα λειτουργεί μόνο σε ακραίες και χωρίς ενδιαφέρον περιπτώσεις. Ελάχιστοι είναι εκείνοι οι κτηνοτρόφοι από τους ήδη λίγους εναπομείναντες που να μη σχεδιάζουν ή να μην αναγκάζονται στην εγκατάλειψη του επαγγέλματός τους αναζητώντας άλλες λύσεις. Ελάχιστοι είναι εκείνοι οι νεοφερμένοι που να μην είναι γόννοι κτηνοτρόφων, που να μην διατηρούν ζωντανές τις μνήμες αυτής της ζωής. Το "αντικειμενικό" λοιπόν, δηλαδή το ποια απόσταση έχει κάποιος από την πρωτογενή παράδοση συμπλέκεται με το "υποκειμενικό", δηλαδή στο πώς βιώνει αυτήν την παράδοση σε ένα αξεδιάλυτο μίγμα, το μόνο που μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο παρατήρησης. Έτσι μόνο εξηγείται το φαινόμενο γνωστό και από την υπόλοιπη ελληνική επαρχία- κτηνοτρόφοι να κάνουν τα πάντα ώστε τα παιδιά τους ή οι ίδιοι να αλλάξουν επάγγελμα, ενώ νέοι με πτυχίο να αντιμετωπίζουν το ενδεχόμενο επιστροφής τους σε πιο παραδοσιακούς τρόπους ζωής. Είναι λοιπόν η ίδια η αγωνία εναποπροσδιορισμού και αναζήτησης που προκαλεί την πάλη ανάμεσα

στο παλιό και στο καινούργιο, τη θεμελίωση του καινούργιου ως καταγωγικής συνέχειας του παλιού, τη δικαίωση του παλιού μέσα από τη συνέχειά του στο καινούργιο. Και το Περιβόλι ως πολιτισμική οντότητα είναι το αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουση. Αλλά αποτελεί και την εγγύηση ότι οι δύο πόλοι θα αναπροσαρμόζονται συνέχεια ώστε αυτή η σύγκρουση, να είναι πάντα συνθετική, να καταλήγει πάντα σε σημεία ισορροπίας. Είναι αδύνατον δηλαδή, να φανταστούμε το ένα από τα δύο (τη σύγκρουση και τη σημερινή κοινότητα) να προηγείται του άλλου ιστορικά ή λογικά. Γι' αυτό οι Περιβολιώτες αρνούνται να βάλουν ξένους στη διαμάχη τους. Διαισθάνονται ότι αν αυτή πάρει καθολικές διαστάσεις παύει να έχει τη λειτουργικότητά της στην κοινότητά τους. Ουσιαστικά δεν προφυλάσσουν τον αντίπαλο τους αλλά τον άλλο τους εαυτό. Η πολιτική λοιπόν δεν έρχεται από τα έξω στο Περιβόλι, δεν αποτελεί επιφανόμενο στη συγκρότησή του. Γενιέται ταυτόχρονα με το Περιβόλι, και με βάση το παραπάνω σχήμα μπορούμε να πούμε ότι συγκροτεί το Περιβόλι. Με βάση αυτό το σχήμα μπορούμε να διακινδυνεύσουμε την πρόβλεψη ότι αυτή η μάχη δεν μπορεί να έχει νικητή παρά μόνο με την παρακμή του Περιβολιού. Η υπερίσχυση της μίας από τις δύο πλευρές θα σημάνει και την λήξη της αγωνίας που με την κίνησή της αποτελεί τη μόνιμη πηγή του Περιβολιού που αντικρούζει ο επισκέπτης ή ο κάτοικός του. Γι' αυτό η διαμάχη εκεί που φαίνεται να παίρνει σχεδόν βίαιες διαστάσεις εκεί γίνεται δυσδιάκριτη. Με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να προβλέψουμε ότι οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές θα κυμαίνονται πάντα κοντά στο 50% ώστε η νίκη της μίας να είναι επισφαλής. Όπως επίσης ότι πάντα το μίγμα "Δυτικής" πολιτικής και πολιτικής με βάση τη συγγένεια και την πελατεία θα είναι πάντα αδιάλυτο.

Ας απαντήσουμε και σε μία πιθανή αντίρρηση σχετικά με το παραπάνω σχήμα: Μήπως η παραπάνω ανάλυση ταιριάζει με όλη την ελληνική επαρχία χάνοντας έτσι κάθε συνάφεια με την εμπειρική έρευνα και τις ιδιαιτερότητες που αυτή έπρεπε να αναδείξει; Θίξαμε ήδη την απάντηση σε αυτό. Δεν πρόκειται για μια μάχη ανάμεσα στο χθές και στο σήμερα, όπως έχουμε συνηθίσει να σκεφτόμαστε για την ελληνική επαρχία (άσχετο το κατά πόσο

σωστό είναι αυτό). Είναι το φαινόμενο της επιστροφής που δίνει στην αγωνία του καταγωγικού προσδιορισμού το στοιχείο της συνεχούς και συγκρουσιακής αναζήτησης. Μιας αναζήτησης όπου και οι δύο πόλοι της, το "παραδοσιακό" και το "εκσυγχρονιστικό", είναι κομμάτια της σημερινής δυναμικής της κοινότητας. Όπου χρειάζεται να στέκονται και οι δύο στις άκρες του ιστορικο-κοινωνικού χάσματος για να το "γεφυρώνουν" διαρκώς μέσα από τη σύγκρουση και τη συνεργασία τους, δημιουργώντας και αναπτύσσοντας το σημερινό Περιβόλι.

Υπάρχουν Πραγματικά Διλήμματα Πολιτικής στο Περιβόλι;

Φτάσαμε όμως και στην τελευταία πιθανή παρεξήγηση του σχήματος. Μήπως τα παραπάνω σημαίνουν ότι οι παρατάξεις είναι απλοί κομπάρσοι σε ένα παιχνίδι που επειδή ακριβώς παίζεται αλλού δεν έχουν δυνατότητα παρέμβασης; Ανακαλύψαμε δηλαδή ένα σύστημα με την έννοια του Parsons, όπου η σύγκρουση που βιώνουν τα υποκείμενα δεν είναι τίποτα άλλο παρά ο αναγκαίος συστατικός ιστός ενός συστήματος που εξελίσσεται μόνο με την ίδια του την δυναμική χωρίς δυνατότητα ενσυνείδητης παρέμβασης από τα υποκείμενα που μετέχουν σε αυτό κατά άτομα ή ομάδες; Ή, για να πούμε το ίδιο πράγμα με τους όρους του δομισμού, μήπως ανακαλύψαμε μια "βαθεία δομή" που ακριβώς επειδή δημιουργεί τα υποκείμενα δεν επιτρέπει καμιά συνειδητή παρέμβαση από αυτά;¹⁴

Αν η διαμάχη κτηνοτρόφων και μη δεν αντιστοιχεί, όπως ισχυριστήκαμε, σε δύο συγκρουόμενες πολιτικές προτάσεις για το παρόν και το μέλλον της κοινότητας, θα μπορούσε κάποιος να συμπεράνει ότι δεν υπάρχουν πραγματικά κοινωνικο-πολιτικά διλήμματα στο Περιβόλι. Πραγματικά (διλήμματα), με την έννοια ότι η απόφαση που θα παρθεί σε σχέση με αυτά αλλάζει το μέλλον της κοινότητας. Στο κατά πόσο υπάρχουν τέτοιου είδους διλήμματα

14. Βλ. τελευταίο κεφάλαιο της *Άγριας Σκέψης* του C.L. Strauss ως ένα κομμάτι της διαμάχης του τελευταίου με τον J.P. Sartre για αυτό ακριβώς το ζήτημα.

οφείλουμε να είμαστε κατηγορηματικοί. Οι επιλογές που πρέπει να γίνουν είναι υπαρκτές, αλληλοαποκλειόμενες και καμία παρατήρηση με αυτήν την έννοια δεν μπορεί να καθορίσει την μελλοντική φυσιογνωμία του Περιβολιού. Ποια ήθη-έθιμα θα διατηρηθούν, ποια θα αλλάξουν και προς τα πού¹⁵, ποιες αλλαγές μπορούν να καταστήσουν βιώσιμη την οικονομία του Περιβολιού, τι σχέση θα έχουν αυτές οι αλλαγές με το καταπληκτικό φυσικό περιβάλλον της Πίνδου και τι μέτρα θα παρθούν για αυτό, είναι μια σειρά ερωτήσεων στις οποίες καμία επιστημονική ανάλυση ή απλώς ορθολογική διαδικασία δεν μπορεί να απαντήσει. Και αυτό για δύο λόγους. Πρώτον, η αλληλοδιαπλοκή τους και η πολυπλοκότητά τους απαγορεύει να είναι αντικείμενο οποιασδήποτε συγκεκριμένης επιστήμης (εκτός αν κάποιος δηλώσει όχι μόνο κοινωνιολόγος, ανθρωπολόγος, ιστορικός, περιβαλλοντολόγος, αλλά και ότι έχει ενώσει αυτούς του κλάδους σε μια νέα θετικότητα ικανή να δίνει απαντήσεις υπεράνω αμφισβήτησης). Και δεύτερον, γιατί όπως μας έμαθε ο Weber επιστημονική ανάλυση μπορούμε να έχουμε μόνο όταν οι σκοποί είναι προδιαγεγραμμένοι και σαφείς. Όταν και οι σκοποί είναι αντικείμενο συζήτησης και διαπάλης τα ερωτήματα είναι πολιτικά, και αυτή είναι η περίπτωση μας.

Αυτό που τελικά προσπαθήσαμε να πούμε είναι ότι τα υποθάλλοντα ερωτήματα προς απάντηση δεν αντιστοιχούν σε δύο ομάδες παράδοση-συντήρηση και στις αντίστοιχες παρατάξεις αλλά υπάρχουν μέσα στην πολιτική διαμάχη με τρόπο πιο πολύπλοκο, μεσολαβημένο πάντα από άλλους παράγοντες. Μπορούμε να δείξουμε αυτόν τον τρόπο με ένα μεταφορικό σχήμα. Μπορούμε να φανταστούμε αυτά τα διλήμματα να περνάνε κάθετα (να διαπερνάνε) και οριζόντια (να διασχίζουν) το επίπεδο στο οποίο διεξάγεται η πολιτική μάχη. Ας διευκρινίσουμε μέσω παραδειγμάτων: Σε ποιο

15. Ίσως ακούγεται περίεργο να τίθεται ζήτημα απόφασης σχετικά με αλλαγή εθίμων, αλλά η ίδια η εμπειρική έρευνα δείχνει ότι τα έθιμα αλλάζουν σημασίες κατά την διάρκεια του χρόνου, και ότι αυτές οι αλλαγές πολλές φορές γίνονται αντικείμενο συγκρούσεων στην κοινότητα.

βαθμό θα κρατήσουμε την παράδοση που απαιτεί μια συγκεκριμένη θέση της γυναίκας και σε ποιο βαθμό θα ακολουθήσουμε τα σύγχρονα κελεύσματα για την ισοτιμία; Το ερώτημα αυτό δε τίγεται ποτέ άμεσα στις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Κάποιες απαντήσεις μπορούν να συναχθούν από τοποθετήσεις σε άλλα προβλήματα, από το προφίλ κάθε παράταξης, κάποιοι υπαινιγμοί μπορούν να γίνουν σε προσωπικές ομιλίες ή συνεντεύξεις, αλλά το ίδιο το ερώτημα διαπερνά κάθετα τη διαμάχη και χάνεται στο υπόστρωμά της. Μπορούμε να ανιχνεύσουμε τα ίχνη του στο επίπεδο που διεξάγεται η πολιτική μάχη αλλά ποτέ το ίδιο το ερώτημα. Ένα παράδειγμα "οριζόντιου" ερωτήματος είναι αυτό της οικονομικής δομής. Θα πρέπει να διατηρηθεί η παραδοσιακή κτηνοτροφία έστω και με γενναίες επιδοτησιακές ενέσεις ή θα πρέπει να δοθεί κατεύθυνση σε νέες διεξόδους όπως η φύλαξη και η μελέτη των δασών, μια εναλλακτική τουριστική ανάπτυξη κλπ.; Είναι ένα παράδειγμα ερωτήματος που διαπερνά οριζόντια τη διαμάχη. Οι απαντήσεις συμφύρονται και συσκοτίζονται λόγω της τρέχουσας υποσχισιακής πολιτικής γλώσσας, διαφέρουν ανά περιόδους όχι μόνο στις ίδιες παρατάξεις αλλά και στα ίδια πρόσωπα που μετέχουν ενεργά της πολιτικής, αλλαγές θέσεων εξαφανίζονται μόλις εξαργυρωθούν σε ψήφους, ενώ άλλες θέσεις τις οποίες αποκαλύπτουν σε προσωπικές συνεντεύξεις υποψήφιοι εξαφανίζονται λόγω του πολιτικού κόστους τους. Και είναι το τελευταίο αυτό που δίνει το κύριο βάρος στη μετάφραση της λέξης "οριζόντιο" που χρησιμοποιήσαμε.

Το ερώτημα είναι συνειδητό και εν πολλοίς διατυπωμένο, αλλά ως διαμεσολαβημένο από το γνωστό πολιτικό παιχνίδι αντανακλάται στρεβλά στις τρέχουσες πολιτικές διαφωνίες. Θα μπορούσε βέβαια κάποιος να αμφισβητήσει την ύπαρξη τέτοιων ερωτημάτων που, όσο και αν αποφύγουμε τις ακραίες απαντήσεις, απαιτούν επιλογές πολιτικού και σε τελική ανάλυση ηθικού χαρακτήρα και χαράσσονται μέσα από την ιδεολογική και κοινωνική σύγκρουση. Ζητήματων δηλαδή που δεν λύνονται μόνο μέσα από ένα "ειλικρινή" διάλογο, εκτός αν ο τελευταίος περιλαμβάνει και την μαχητική ρητορική. Δεν είναι ο χώρος όμως κατάλληλος για να ανα-

πτύξουμε αυτό το ζήτημα. Για κάποιον όμως που δέχεται την ύπαρξη τέτοιων ερωτημάτων τίθεται το ερώτημα του τρόπου συμμετοχής (ή της άρνησης συμμετοχής) σε αυτό το επίπεδο όπου τα ερωτήματα και το μέλλον της κοινότητας προβάλλονται με τον τρόπο που περιγράψαμε. Το ερώτημα της συμμετοχής του δηλαδή στο πολιτικό επίπεδο. Και αυτό το ερώτημα φυσικά δεν μπορεί να λυθεί από την επιστημονική εξέταση της πολιτικής και των κοινωνικών διλημάτων. Στην καλύτερη περίπτωση μπορεί να υπάρξει με καλύτερους όρους. Όταν, εν είδει παιχνιδιού, προσπαθήσαμε κάποιοι που συμεριζόμαστε κοινές μεθοδολογικές αρχές, να δούμε τι πολιτική θέση θα παίρναμε αν είμασταν μέλη της κοινότητας Περιβολίου, είδαμε ότι δεν καταλήγαμε καθόλου σε μια κοινή στάση. Η εξήγηση για αυτό δεν είναι απλώς οι διαφορετικές πολιτικές προκαταλήψεις. Γιατί από μια πρόχειρη εξέταση που κάναμε στην ερευνητική ομάδα είδαμε ότι δεν υπήρχε αντιστοιχία μεταξύ της γενικότερης στάσης του ερωτώμενου (προοδευτικός/συντηρητικός) και της διάθεσής του απέναντι στα δύο ψηφοδέλτια. Φαίνεται ότι η επιστήμη του κοινωνικού και η πολιτική παραμένουν χρήσιμες αλλά μη αναγώγιμες η μία στην άλλη.

ΠΕΡΙΒΟΛΙ

Τοπική κοινωνία και πολιτικές ισορροπίες.

Στέργιος Λαΐτσος

Στην υπόθεση εργασίας που ακολουθεί πρόθεσή μας δεν είναι να παρουσιάσουμε μια εξαντλητική σειρά δεδομένων που να τη στηρίζουν, όσο να προσεγγίσουμε το ειδικό θέμα του δοκιμίου μας που αφορά στη διερεύνηση των "μηχανισμών" ανάδειξης του Προέδρου και του Κοινοτικού Συμβουλίου στην κοινότητα Περιβολίου.

Όπως παρατηρεί ο Pierre Francastel, "κάθε κοινωνία που εγκαθιδρύει μια οικονομική και πολιτική τάξη, εγκαθιδρύει επίσης και μια συμβολική τάξη πραγμάτων, και κάθε κοινωνία εν τω γίνεσθαι σφυρηλατεί πάντα, συγχρόνως και θεσμούς, έννοιες, εικόνες και θεάματα"¹.

Η εκλογή των κοινοτικών αρχόντων είναι μια εκδήλωση της τοπικής κοινωνίας, θεσμοποιημένη και κατοχυρωμένη από την Πολιτεία, αλλά κυρίως, πράγμα που θα μας απασχολήσει, αφορά στην αμοιβαία δράση δυνάμεων τις οποίες θα αναζητήσουμε προκειμένου να σημειώσουμε τους ακριβείς-περισσότερο ή λιγότερο-συσχετισμούς μεταξύ τους.

Για να κατανοήσουμε τη διαδικασία της εκλογής στην προαναφερόμενη κοινότητα, πέρα απ' το νομικό πλαίσιο που την ορίζει, κρίνουμε αναγκαία τη διερεύνηση "της ιστορικότητας και της δομικής συνάρθρωσης" της κοινότητας. Δηλαδή η επισήμανση του χαρακτήρα της κοινότητας (αγροτική, κτηνοτροφική, θέρετρο, συν-

1. Στάθης Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: Πλέθρον, 1987.

δυναμικός αυτών κ.ά.) οι κοινωνικές ομάδες που τη συγκροτούν, οι σχέσεις που διέπουν τις ομάδες των δημοτών (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές), οι σχέσεις τους με τον οικιστικό χώρο, οι αξίες που ορίζουν αυτές τις σχέσεις και ως ένα βαθμό βρίσκουν την έκφρασή τους στο ήθος ή την ιδεολογία που συνιστά τον κώδικα συμπεριφοράς, όχι πάντα σύμφωνα με την πραγματική τους κατάσταση, αλλά σύμφωνα με την εικόνα που έχουν γι' αυτήν και η οποία ίσως δεν αποτελεί πιστή απεικόνιση της πραγματικότητας. Τα νοητικά αυτά φαινόμενα παρεμβαίνουν αδιαμφισβήτητα τόσο καθοριστικά όσο τα οικονομικά και δημογραφικά φαινόμενα.

Ο πληθυσμός του Περιβολίου, γεγονός που αξίζει να σημειωθεί γιατί έχει σημασία στη μελέτη μας, μεταναστεύει κατά τη χειμερινή περίοδο σε ημιαστικά και αστικά κέντρα, κυρίως της Θεσσαλίας και Μακεδονίας. Σ' αυτά τα κέντρα (Βελεστίνο, Τρίκαλα, Γρεβενά, Θεσσαλονίκη και άλλα) κατοικεί το μεγαλύτερο ποσοστό των δημοτών της κοινότητας. Γιατί ανεξάρτητα απ' το σύνολο του αριθμού των Περιβολιωτών μόνο 550 περίπου είναι οι εγγεγραμμένοι δημότες στον εκλογικό κατάλογο της κοινότητας. Οι υπόλοιποι ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα στους χειμερινούς τόπους διαβίωσης. Αξίζει εδώ να σημειώσουμε ότι στον κατάλογο των εκλογέων παρατηρείται δημογραφική "αιμορραγία" που -άν δεν ανατραπεί μελλοντικά με την εγγραφή νέων δημοτών- για τη διοίκηση της κοινότητας θ' αποφασίζουν άτομα που θα βρίσκονται στο πέρασμα απ' τη μέση στην τρίτη ηλικία, μ' όλες τις συνέπειες που μπορεί το γεγονός αυτό να συνεπάγεται. Όσα θ' αναπτύξουμε στη συνέχεια θα διασαφηνίζουν την υπόθεση που εκφράσαμε εδώ.

Κυρίαρχη επαγγελματική-κοινωνική ομάδα των ψηφοφόρων δημοτών αποτελούν οι κτηνοτρόφοι, ακολουθούν -χωρίς η σειρά τους εδώ να υποδηλώνει αυστηρά και την αριθμητική τους ισχύ- γόνιμοι πρώην κτηνοτροφικών οικογενειών που είναι είτε ελεύθεροι επαγγελματίες, (επιστήμονες, έμποροι) είτε δημόσιοι υπάλληλοι, καθώς επίσης άτομα των παραπάνω κατηγοριών που δεν έχουν σχέση με την ομάδα των κτηνοτρόφων, είτε δεν προέρχονται απ' αυτή, είτε η ένταξή της στον αστικό χώρο συντελέστηκε σχετικά νωρίς (μετά τον εμφύλιο για τους πρώτους απ' αυτούς, ενώ για τους

δεύτερους μετά την μεταπολίτευση, 1974, ή πριν κατά τη διάρκεια της επταετίας). Βέβαια θα πρέπει νά' χουμε υπόψη μας και το γεγονός της ενσωμάτωσης του Περιβολίου στον εθνικό κορμό το 1912, ως "προϊστορία" των εσωτερικών διαφοροποιήσεων στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Στη γενική παρατήρηση του Στ. Δαμιανάκου "παρόλο που η κοινωνία του χωριού μεταμορφώνεται ριζικά, ακολουθώντας τις βαθιές αλλαγές που υφίσταται το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας τα τελευταία πενήντα χρόνια, παρόλο που οι στόχοι αλλάζουν μορφή και οι συγκρούσεις πολώνονται αλλού, η εσωτερική κοινωνική διαστρωμάτωση της κοινότητας και οι θεμελιακές διχοτομήσεις μοιάζουν ακλόνητες"² έρχεται όχι σαν απάντηση αλλά ως συμπλήρωση που μας βοηθά να κατανοήσουμε τα παραπάνω φαινόμενα η παρατήρηση της Β. Ρόκου, "συστήματα ισορροπίας αρθρώνονται στο εσωτερικό των ομάδων τύποι 'συμφωνίας' ανάμεσα στο περιβάλλον και τη δραστηριότητα, μηχανισμοί αμυντικοί που συντηρούν τις ομάδες"³. Επίσης κατά την ίδια τη Ρόκου "μπορούμε να φανταστούμε τη μακρόσυρτη συνέχεια αυτού του κόσμου, χωρίς μεγάλες ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές, με τον αργό ρυθμό των μετασχηματισμών του"⁴. Αυτή η τελευταία πρόταση εγγράφεται "στα δίκτυα των προσωπικών αλληλεξαρτήσεων που προσδιορίζουν μια ιδιαίτερη κοινωνικότητα ιδιάζουσα στην επιχώρια κοινότητα, όπως οι σχέσεις συγγένειας, πελατείας, γειτονίας, οι πολλαπλές διαπροσωπικές επαφές κάθε λογής που βρίσκονται σε στενή συνάρτηση με την αναλυτική κατηγορία της παράδοσης και τη λειτουργία του μηχανισμού μεταβίβασης"⁵ αυτής στη νέα οντότητα που βρίσκεται στο στάδιο του γίνεσθαι εντός της κοινοτικής δομής.

2. Του ιδίου, ό.π., σελ. 74.

3. Βάσω Ρόκου, *Συμβολή στη μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού*, Δ.δ., Γιάννινα, 1983, σελ. 28.

4. Της ίδιας, ό.π., σελ. 28.

5. Στάθης Δαμιανάκος, ό.π., σελ. 35.

Όλα τα παραπάνω θα φάνταζαν σαν ένα ωραίο, εξιδανικευμένο θεωρητικό σχήμα αν δεν είχαμε κατα νού, όταν γράφαμε τούτες εδώ τις γραμμές, τη συγκρότηση των εκλογικών συνδυασμών στις εκλογές που έγιναν μέχρι και πρόσφατα το καλοκαίρι του 1991.

Ο καθοριστικός ρόλος της συγγένειας, στο βαθμό που διακρίνει κανείς εντάσεις ή συγκρούσεις στους κόλπους της, στο δικό μας παράδειγμα κόστισε με εκλογική ήττα το 1979 στο συνδυασμό "ΑΝΑΝΕΩΣΗ" και το 1991 στο συνδυασμό "ΠΑΡΑΔΟΣΗ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ". Αντίθετα είχε συντελέσει στην εκλογική νίκη του 1983 και 1987 αντίστοιχα, οπότε εξέλιπαν οι μεταξύ των συγγενικών ομάδων έριδες.

Συμπληρωματικά προς τη συγγένεια λειτουργούν η κουμπαριά και η αδελφοποιία. Η συγγένεια δρα τόσο ως δεσμός αίματος όσο και ως δεσμός εξ αγχιστείας. Τις σχέσεις αυτές τις διαπερνά ένα ήθος που η εφαρμογή του ή όχι γεννά αντιθετικά ζεύγη τιμή\ντροπή, υπόληψη\ανυποληψία. Για την Περιβολιώτικη κοινωνία, στο μέτρο που οι αξίες αυτές λειτουργούν, εκδηλώνονται ως αμοιβαιότητα, αλληλεγγύη, αρρενωπότητα (*damu zborlu ca barbats* = δίδομε το λόγο μας ως άντρες), μπέσα=εμπιστοσύνη, ή αντίθετα, επιθετικότητα, σκληρότητα, εκδίκηση. Αυτός ο ηθικός κώδικας, ιστορική έκφραση της βλαχόφωνης κοινωνίας που πέρασε απ' το στρατιωτικό τρόπο ζωής σε μια σύνθετη στρατιωτική και κτηνοτροφική-ημινομαδική κοινωνία το Μεσαίωνα⁶, διατηρήθηκε κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας σε δύο δομικά χαρακτηριστικά της "ορεσίνομης" βλαχόφωνης κοινότητας το αρματολίκι και το τσελιγκάτο, επηρέασε τις σχέσεις τους και πέρασε ως κώδικας δράσεως στον εμπορικό κόσμο που ανέδειξε η κοινότητα και στις σχέσεις του, κυρίως, με τις ομάδες που δρούσαν ως μονάδες παραγωγής μέσα σ' αυτή αλλά και στις

6. Αντώνιος Ρίζος, *The Vlachs of Larissa in the 10th century*, *Byzantinoslavica*, τ. II (1990) fasc. 2, Prague 1990 σελ. 202-207.

ανταγωνιστικές του δραστηριότητες με τον εξωκοινοτικό κόσμο⁷. Ο γεωγραφικός χώρος όπου λειτουργεί η κοινωνία του Περιβολίου (νοτιοδυτική γωνιά της Μακεδονίας-Β.Α. Ήπειρος), η οικονομία που ανέπτυξαν οι πληθυσμοί του με το οικοσύστημα συνέβαλε στη διατήρηση "τυπικών χαρακτηριστικών της αρχικής-αρχέγονης ταυτότητας" καθώς και την ύπαρξη μιας "κάποιας αστάθειας στις κοινωνικές δομές"⁸ ως έκφραση εντάσεων.

Σημαντικός παράγοντας που αναφέρεται στην ιστορικότητα ορισμένων φαινομένων και συμβάλλει στην προσέγγισή μας, είναι η ένταξη στον εθνικό κορμό και συνεπώς σ' ένα κρατικό σύστημα με τελείως διαφορετικές δομές κι απαιτήσεις, η συμμετοχή στο Μακεδονικό αγώνα ατόμων που στη συνέχεια θα χρησιμοποιήσουν τη δράση τους αυτή ως τίτλο τιμής για την ανάδειξή τους στην κοινοτική ηγεσία, πολλές φορές με κάποιο "μανιχαϊστικό σχήμα-μανδύα" (Βενιζελικοί-Λαϊκοί), στο βαθμό που τα άτομα αυτά σχετίζονται με τους παραπάνω κομματικούς σχηματισμούς. Οι εντάσεις στο Μεσοπόλεμο καταγράφονται και στον ασταθή παράγοντα των ρουμανιζόντων και τη δράση τους. Η εμφύτευση της κρίσης απ' τις πολιτικές ηγεσίες υπήρξε αιτία αυτή να παρουσιάζει διακυμάνσεις (το ποσοστό των μαθητών του ρουμάνικου σχολείου κυμάνθηκε από 10%-15% στο σύνολο των νεαρών Περιβολιωτών) και αυξομειώσεις μεταξύ των ρουμανιζόντων. Δεν θα επεκταθούμε όμως άλλο σ' αυτό το θέμα επειδή απαιτείται μάλλον, ειδική επιστημονική διερεύνησή του, σ' ένα ευρύτερο ιστορικό πλέγμα.

Τα ονόματα (επώνυμα οικογενειών) που συναντά κανείς, στους εκλογικούς συνδυασμούς μετά τη μεταπολίτευση, οδηγούν πιο πίσω στην προηγούμενη περίοδο (1967-1950), (1950-1940), (1940-1912) διαδοχικά. Θα ήταν σημαντικό στοιχείο για την υπόθεση εργασίας μας να διερευνήσουμε την ένταξη των υποψηφίων προέ-

7. Stoïanovich Traïan, "Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος", Σπ. Ασδραχά, (εισ.-επιμ.) *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.)*, Αθήνα, Μέλισσα, 1979, σελ. 289-345.

8. Στάθης Δαμιανάκος, *ό.π.*, σελ. 39.

δρων και συμβούλων σε κάποιο γενεαλογικό δέντρο. Θα προέκυπτε απ' αυτή τη διερεύνηση τόσο η δύναμη της συνοχής του γένους, αν υπάρχει κι αν ναι σε ποιό βαθμό, πώς εκφράζεται πολιτικά στο πλαίσιο της κοινότητας στους ανταγωνισμούς μ' άλλα γένη (σόϊα) και στις συμμαχίες μεταξύ τους. Έχοντας γνώση εκ των έσω όλων αυτών, θα παρατηρήσουμε ότι οι υποψήφιοι ιδιαίτερα τα τελευταία πενήντα χρόνια αποτελούν την πολιτική έκφραση συγκεκριμένων οικογενειών με γνωστή εκλογική δύναμη στο σώμα των ψηφοφόρων σε σημείο που όταν δέν υπάρχει κάποια "παρεκτροπή" μέλους της οικογένειας το εκλογικό αποτέλεσμα νά' ναι εκ προοιμίου γνωστό.

Ο κώδικας που παραπάνω έχουμε περιγράψει λειτουργεί έτσι που να υποψιάζεται κανείς ότι παραπέμπει σε μια αδιαφοροποίητη κοινωνία. Αυτό δέ συμβαίνει γιατί το κοινωνικό σώμα, όπως στην αρχή σημειώσαμε, συγκροτείται από ομάδες με διαφορετικό μεταξύ τους κοινωνικό status και προσανατολισμούς που όμως εκτονώνονται εξαιτίας του γεγονότος της διασποράς -αφού εκδηλώνονται στους χώρους της χειμερινής διαβίωσης- και στο Περιβόλι εκδηλώνεται ένα φαινόμενο που ονομάζουμε "πατριωτισμόλου". Έτσι "ο πατριωτισμός" ορίζεται ως ο κόσμος της συμβιωτικής κοινωνίας της κοινότητας με τις παραδοσιακές της δομές και τα δομικά της χαρακτηριστικά, όπου τα μέλη συναγωνίζονται βέβαια μεταξύ τους αλλά σε εκδηλώσεις αλληλεγγύης και επίδειξης πνεύματος συλλογικότητας πέρα από τις μικροπρέπειες της καθημερινότητας. Σ' αυτό το πλαίσιο εγγράφεται ένα πλήθος εκδηλώσεων τόσο της προσωπικής όσο και της δημόσιας δράσης των μελών.

Μήπως όλα αυτά συνιστούν μιαν ουτοπία; Θα προέκυπτε εύλογα το ερώτημα και θα προσθέταμε, γιατί αφού έτσι έχουν τα πράγματα, εμφανίζονται συνήθως στις εκλογικές αναμετρήσεις δύο υποψήφιοι συνδυασμοί; Το ερώτημα θα μπορούσε νά' ναι παραπλανητικό. Ωστόσο η απάντηση βρίσκεται σ' όσα μέχρι τώρα έχουμε εκθέσει και συνοψίζονται στην έκφραση, ότι υπάρχει μία δυναμική των πραγμάτων που δεν αφήνει σε στασιμότητα τόσο τις πραγματικές καταστάσεις όσο και το ιδεολογικό περιεχόμενο, το

οποίο ενσωματώνει και αφομοιώνει εκείνα τα στοιχεία που είναι απαραίτητα προκειμένου να λειτουργήσει μέσα από τις συγκεκριμένες δομές. Απ' την άλλη πρέπει να τονίσουμε, ότι υπάρχει ο ισχυρός ανθρώπινος παράγοντας με τις ίδιες φιλοδοξίες του, που απ' τη φύση της η κοινότητα, του επιτρέπει να εκδηλωθεί στο πολιτικό πεδίο με τρόπο ώστε να κινεί όλη τη διαδικασία μέσα από τις υπάρχουσες δομές. Όλα αυτά αρθρώνονται στη δομή της κοινωνίας του Περιβολίου χωρίς οι προσωπικές ιδεολογικές, ας πούμε, αφετηρίες να εγκαταλείπονται αλλά ούτε και να κυριαρχούν. Κι αυτό ερμηνεύεται φυσικά απ' το γεγονός, ότι η ευρύτερη κοινότητα των Περιβολιωτών ζει σε μια ευρύτερη εθνική κοινωνία κ.ο.κ. της οποίας δέχεται τις επιδράσεις· επίσης, η ενσωμάτωση της ορεινής κοινότητας στον καπιταλισμό όπως παρατηρεί για την αγροτική ο Β. Νιτσιάκος "όσον αφορά την Ελλάδα μάλλον διαδικασίες άμβλυνσης των ενδοκοινοτικών διαφορών δρομολόγησε". Αυτό που στην περίπτωσή μας αξίζει να σημειώσουμε γιατί ανταποκρίνεται πλήρως είναι η άποψη του Β. Νιτσιάκου ότι "η κοινωνική διάρθρωση μιας μικρής κοινότητας που τη διέπουν παραδοσιακοί νόμοι οικονομικής και κοινωνικής ζωής δεν έχει σχέση με τις ταξικές δομές της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, όπου οι οικονομικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις αντιστοιχούν σε έντονες διαφορές ως προς την πολιτισμική έκφραση"⁹. Η κοινωνία του Περιβολίου συμβαίνει να ανήκει σε κοινή "εθνωτική"¹⁰ ομάδα και ταυτόχρονα να έχει πολιτισμική ομοιογένεια που τη διαφοροποιεί απ' τον αστικό χώρο. Στο χωριό λειτουργούν βαθύτερες "συλλογικές δομές", "συλλογικές αναπαραστάσεις, που καθορίζουν την κοινωνική συμπεριφορά και έκφραση των ομάδων", ώστε όλα αυτά να εμπεδώνουν και να τονώνουν ταυτόχρονα τη σχέση μεταξύ των συμπατριωτών. Άσχετο μ' όλη αυτή τη διάθεση βέβαια δεν είναι το φαινόμενο του φολκλορισμού το οποίο μετά τη μεταπολί-

9. Βασίλης Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1991, σελ. 62.

10. Του ιδίου, *ό.π.*, σελ. 59.

τευση, το 1974, διοχέτευσε ανάλογο πνεύμα, κάτι που φάνηκε αμέσως στην κατά τρόπο πανηγυρικό υπερψήφιση ενός συνδυασμού στους κόλπους του οποίου συστεγάζονταν άτομα με διαφορετική μεταξύ τους πολιτική ταυτότητα ή προτίμηση. Το φαινόμενο επαναλαμβάνεται βέβαια και σ' όλες τις επόμενες αναμετρήσεις αλλά με μειωμένη -κατά πολύ- ένταση. Σ' αυτό ίσως να συμβάλλει το γεγονός ότι η κοινωνία του Περιβολίου δέχεται εξωτερικά ερεθίσματα που έχουν αντανάκλασεις στους εσωτερικούς συσχετισμούς ή τη δομική άρθρωσή της, σε καμιά περίπτωση όμως δεν συνιστούν καθοριστικό, καταλυτικό παράγοντα στην έκβαση της εκλογής.

Ενδεικτικά για όσα προηγούμενα αναφέρθηκαν παραθέτουμε στη συνέχεια τους εκλογικούς συνδυασμούς από το 1964 και μετά.¹¹

Στις εκλογές της 5ης Ιουλίου 1964 πήραν μέρος στις εκλογές οι παρακάτω δύο συνδυασμοί:

ΑΓΑΠΗ - ΟΜΟΝΟΙΑ

Υποψήφιος Πρόεδρος

Ντόντος Ιωάννης Νικ.

Υποψήφιοι -Σύμβουλοι

Γιαννούσης Δημήτριος Γιακ.

Βράκας Γεώργιος Στ.

Γιάτσιος Παναγιώτης Στ.

Μέρμηγκας Βασίλειος Στ.

Σαΐτης Αθανάσιος Γ.

Λαΐτσος Ιωάννης Μιχ.

Κουσκουρίδας Βασίλειος Στ.

Κουτσολιάπης Δημήτριος Στ.

ΕΡΓΑΣΙΑ - ΠΡΟΟΔΟΣ

Υποψήφιος Πρόεδρος

Σαράντης Γεώργιος Στ.

Υποψήφιοι Σύμβουλοι

Καρακίτσιος Γεώργιος Δημ.

Ίττης Ιωάννης Γ.

Κουτσολιάπης Στέργιος Μιχ.

Μπριάζνας Νικόλαος Απ.

11. Τα στοιχεία με τους εκλογικούς συνδυασμούς τα έχουμε από τον φάκελο 33 του αρχείου της κοινότητας Περιβολίου "Περί κοινοτικών αρχόντων".

Μετά το πραξικόπημα του 1967 διορίσθηκε το παρακάτω Κοινοτικό Συμβούλιο:

Πρόεδρος:

Ίττης Κωνσταντίνος

Σύμβουλοι:

Ίττης Ιωάννης Στ., Βράκας Γεώργιος Στ., Σαράντης Γεώργιος Στ., Χονδροδίνης Βασίλειος Χρ.

Στις 10 Αυγούστου 1975 πήραν μέρος στις εκλογές δύο συνδυασμοί:

ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΟΜΟΝΟΙΑ

Υποψήφιος Πρόεδρος

Ντόντος Ιωάννης Νικ.

Υποψήφιοι Σύμβουλοι

Αποστολίνας Γεώργιος Στ.

Βράκας Γεώργιος Θεόδ.

Γιαννούσης Δημήτριος Γιακ.

Καλόγηρος Δημήτριος Δημ.

Κουβάτας Βασίλειος Γεωρ.

Νάστος Δημήτριος Βασ.

Παπαθεοδώρου Παναγιώτης Γεώρ.

Τσιουμπέκος Ελευθέριος Γεωρ.

ΠΡΟΟΔΟΣ

Υποψήφιος Πρόεδρος

Μπατακόϊας Γεώργιος Βασ.

Υποψήφιοι Σύμβουλοι

Βράκας Ιωάννης Στ.

Γιάτσιος Παναγιώτης Στ.

Ζιαμπέκας Αθανάσιος Ιωαν.

Καλόγηρος Αθανάσιος Θεοδ.

Λαϊτσος Βασίλειος Μιχ.

Λιάπης Χρήστος Μιχ.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της διεύθυνσης εσωτερικών της Νομαρχίας Γρεβενών-τμήμα διοικήσεως, ο πίνακας που φανερώνει τους συνδυασμούς της Κοινότητας Περιβολίου για τις κοινοτικές εκλογές της 8ης Ιουλίου 1979, που ανακηρύχθηκαν με την αριθ. 63\23-6-1979 απόφαση του Ειρηνοδικείου Γρεβενών έχει ως εξής:

**Α. Συνδυασμός με το όνομα
"Η ΟΜΟΝΟΙΑ"**

Υποψήφιος Πρόεδρος
Γιάτσιος Παναγιώτης Στεργίου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι
Ζιαμπέκας Αθανάσιος Ιωάννου
Καλόγηρος Δημήτριος Δημητρίου
Καλόγηρος Νικόλαος Δημητρίου
Πάτσιας Νικόλαος Ιωάννου
Περδίκης Αιμιλιανός Αποστόλου

**Β. Συνδυασμός με το όνομα
"ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΟΜΟΝΟΙΑ"**

Υποψήφιος Πρόεδρος
Ντόντος Ιωάννης Νικολάου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι
Αποστολίνας Απόστολος Παναγιώτου
Γιαννούσης Δημήτριος Γιακκούλη
Μπέης Χρήστος Ευθυμίου
Παπαθεοδώρου Παναγιώτης Γεωργίου
Σαΐτης Γεώργιος Στεργίου
Σκριμπας Κωνσταντίνος Μιχαήλ

**Γ. Συνδυασμός με το όνομα
"ΑΝΑΝΕΩΣΗ"**

Υποψήφιος Πρόεδρος
Αποστολίνας Γεώργιος Στεργίου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι
Καλόγηρος Αθανάσιος Θεοδώρου

Κουβάτας Ευάγγελος Δημητρίου
 Λαϊτσος Μιχαήλ Βασιλείου
 Σαράντης Στέργιος Δημητρίου

Στις εκλογές του Ιουλίου 1983 έλαβαν μέρος δύο συνδυασμοί:

Α. Συνδυασμός με το όνομα:

"ΠΕΡΙΒΟΛΙΩΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ"

Υποψήφιος Πρόεδρος

Παπαθεοδώρου Παναγιώτης Γεωργίου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι

Βαρδούλης Βασίλειος Στεργίου
 Γιαννούσης Αθανάσιος Βασιλείου
 Ίττης Δημήτριος Ιωάννου
 Καλόγηρος Βασίλειος Στεργίου
 Μερμήγκας Σταύρος Βασιλείου
 Ντόντος Νικόλαος Ιωάννου
 Παπαθανασίου Γεώργιος Γιακκούλη
 Περδίκης Ιωάννης Αλεξάνδρου
 Τέγου-Γιάννης Στέργιος Γεωργίου

Β. Συνδυασμός με το όνομα:

"ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ-ΟΜΟΝΟΙΑ"

Υποψήφιος Πρόεδρος

Καλόγηρος Ιωάννης Γεωργίου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι

Αποστολίνας Νικόλαος Στεργίου
 Γιάτσιος Νικόλαος Στεργίου
 Ζιόμπαρας Χαράλαμπος Στεργίου
 Κουβάτας Ευάγγελος Δημητρίου
 Λαϊτσος Μιχαήλ Βασιλείου

Λαϊτσος Νικόλαος Βασιλείου
 Μερμήγκας Ευάγγελος Στεργίου
 Σαμαράς Απόστολος Γεωργίου

Για τις εκλογές της 12ης Ιουλίου 1987 ανακηρύχθηκαν οι παρακάτω συνδυασμοί για την Κοινότητα Περιβολίου:

**Α. Συνδυασμός με το όνομα
 "ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ"**

Υποψήφιος Πρόεδρος
 Αποστολίνας Γεώργιος Στεργίου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι
 Βράκας Δημήτριος Γεωργίου
 Γιαννούσης Ιωάννης Μιχαήλ
 Ζιόμπαρας Απόστολος Στεργίου
 Καλόγηρος Μιχαήλ Στεργίου
 Μιχολίτσης Απόστολος Γεωργίου
 Νάστος Στέργιος Βασιλείου
 Παπαθανασίου Στέργιος Αθανασίου
 Παπαθεοδώρου Παναγιώτης Γεωργίου
 Φαρσιαρώτος Ιωάννης Δημητρίου

**Β. Συνδυασμός με το όνομα
 "ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ"**

Υποψήφιος Πρόεδρος
 Καλόγηρος Δημήτριος Δημητρίου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι
 Βράκας Θεόδωρος Στεργίου
 Γιάτσιος Παναγιώτης Στεργίου
 Κουβάτας Ελευθέριος Δημητρίου
 Λαϊτσος Μιχαήλ Βασιλείου

Μπατακίας Στέργιος Βασιλείου
 Μπέης Γεώργιος Δημητρίου
 Οικονόμου Σταύρος Στεργίου
 Σαμαράς Ιωάννης Γεωργίου
 Σαράντης Στέργιος Δημητρίου

Στο έγγραφο με ημερομηνία 29 Ιουνίου 1991 με αριθ. πρωτ. 8107 του τμήματος διοίκησης της διεύθυνσης εσωτερικών Νομαρχίας Γρεβενών ο πίνακας που φανερώνει τους συνδυασμούς της Κοινότητας Περιβολίου για τις κοινοτικές εκλογές της 14ης Ιουλίου 1991, που ανακηρύχθηκαν με την αριθ. 51\29-6 1991 απόφαση του Ειρηνοδικείου Γρεβενών αναφέρει:

Α. Συνδυασμός με το όνομα:

"ΠΑΡΑΔΟΣΗ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ"

Υποψήφιος Πρόεδρος
 Καλόγηρος Δημήτριος Δημητρίου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι
 Γιάτσιος Παναγιώτης Στεργίου
 Ζιαμπέκας Ιωάννης Αθανασίου
 Λαΐτσος Στέργιος Παύλου
 Μιχολίτσης Απόστολος Γεωργίου
 Οικονόμου Σταύρος Στεργίου
 Σαμαράς Ιωάννης Γεωργίου
 Σαράντης Στέργιος Δημητρίου
 Τσιούτσιος Απόστολος Ελευθερίου

Β. Συνδυασμός με το όνομα:

"ΠΕΡΙΒΟΛΙ πάνω απ' όλα"

Υποψήφιος Πρόεδρος
 Ζιόμπορας Απόστολος Στεργίου

Υποψήφιοι Σύμβουλοι

Βράκας Γεώργιος Θεοδώρου

Γιαννούσης Ιωάννης Μιχαήλ

Γίτσης Γεώργιος Χρήστου

Καλόγηρος Βασίλειος Στεργίου

Καλόγηρος Νικόλαος Δημητρίου

Μερμήγκας Αριστοτέλης Ευαγγέλου

Παπαθεοδώρου Παναγιώτης Γεωργίου

Περδίκη Θεανώ συζ. Ιωάννου

Από τα στοιχεία που έχουμε παραθέσει πιο πάνω, δόθηκε η εικόνα της τοπικής πολιτικής ζωής σ' ότι αφορά τα πρόσωπα που παίρνουν μέρος τουλάχιστο τα τελευταία 30 χρόνια. Παρατηρεί ο μελετητής, ότι οι υποψήφιοι έχουν μεταξύ τους, στην πλειοψηφία, κάποια συγγενική σχέση πρώτου ή δευτέρου βαθμού είτε αυτή είναι πατρογραμμική είτε μητρογραμμική. Επίσης, διακρίνουμε σχέσεις αγχιστείας, φιλίας, αλλά δύσκολα μπορούμε να μιλάμε για σύμπτωση πολιτικών-κομματικών πεποιθήσεων.

Άλλο στοιχείο που μας δίνει η έρευνα του υλικού αφορά στη συνέχεια της παρουσίας των οικογενειών στις εκάστοτε εκλογικές αναμετρήσεις με τα ίδια ή διαφορετικά πρόσωπα. Αυτό μπορεί να δεχθεί αρκετές ερμηνείες, όπως: ότι εκφράζει τη διάθεση για ανανέωση και παράλληλα παρουσία στα κοινοτικά πράγματα, ενώ στην αντίθετη περίπτωση έχουμε υποψηφιότητες απ' την κοινή συγγενική ομάδα στο "αντίπαλο" ψηφοδέλτιο, πράγμα που προσδίδει εντονότερο ενδιαφέρον στην έκβαση της εκλογής. Σ' αυτή την τελευταία περίπτωση ο υποψήφιος δοκιμάζεται πραγματικά έξω από το σύνηθες πλαίσιο της τοπικής πολιτικής πρακτικής ενώ συνάμα τίθεται σε δοκιμασία και η ίδια. Απ' όσο γνωρίζουμε η δοκιμασία αυτή στις περισσότερες των περιπτώσεων μάλλον αλώβητη άφησε την τοπική πολιτική πρακτική. Ωστόσο αν και οι εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν τον κανόνα σ' αυτές θα πρέπει να αναζητήσουμε τις ποσοτικές και ποιοτικές παραμέτρους που είναι ικανές να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για μια τομή στα τοπικά πολιτικά πράγματα.

Αξίζει ο μελετητής, να προσεγγίσει μεθοδικά τις ονομασίες των εκάστοτε υποψηφίων συνδυασμών. Θεωρούμε ότι κωδικοποιούνται σ' αυτές οι αναγκαιότητες της τοπικής κοινωνίας, οι ποσοτικές καθώς και οι ποιοτικές μεταβολές που λαμβάνουν χώρα και την κατάλληλη χρονική στιγμή εκδηλώνονται, καθώς επίσης, ο λογότυπος του τίτλου συνιστά μέτρο πολιτικής σκέψης και περιεκτικής έκφρασής της.

Το 1975 ο ένας συνδυασμός ονομάζεται "ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΟΜΟΝΟΙΑ" και ο άλλος "ΠΡΟΟΔΟΣ". Με την ίδια ονομασία και τον ίδιο αρχηγό ο πρώτος είχε ζητήσει την ψήφο των Περιβολιωτών το 1964 αλλά το 1975 η σύνθεσή του παρουσιάζει διαφορά στα πρόσωπα που εξηγείται από τα όσα έχουν μέχρι εδώ εκτεθεί. Το κύριο χαρακτηριστικό του τα νέα πρόσωπα στο εξής θα τα συναντήσουμε να παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην τοπική πολιτική κονίστρα. Ο συνδυασμός "ΠΡΟΟΔΟΣ" παρόλο που θυμίζει η ονομασία τον συνδυασμό "ΕΡΓΑΣΙΑ-ΠΡΟΟΔΟΣ" δεν παρουσιάζει καμμία ταύτιση, αντίθετα έχει υποψηφιότητες που το 1964 εστήριξαν εκλογικά τον Γιαννάκη Ντόντο. Και οι δύο συνδυασμοί εκφράζουν τη συνέχεια· η αλλαγή των προσώπων διευκολύνει όμως την διαφοροποίηση από το παρελθόν και την προς τα έξω, κυρίως, παρουσίασή της. Το ζητούμενο για την Περιβολιώτικη κοινωνία, όπως διαφαίνεται απ' τα παραπάνω είναι η υπέρβαση του παρελθόντος, μάλλον, όχι όποιου παρελθόντος αλλά όπως εμμέσως μας αποκαλύπτεται ενός διχαστικού παρελθόντος που δεν επέτρεπε στις ανερχόμενες νεώτερες γενιές και συνακόλουθα στη διαφορετική τους για τα κοινοτικά πράγματα αντίληψη να παίξει ενεργό ρόλο, να παρέμβει ουσιαστικά για την εμπέδωση του περιεχομένου που στις ονομασίες των εκλογικών συνδυασμών εμπεριείχονταν.

1979: Η τετραετής παρουσία στην κοινοτική διοίκηση και η διαχείρισή της απ' το Γιαννάκη Ντόντο και το συνδυασμό "ΑΓΑΠΗ και ΟΜΟΝΟΙΑ" παρά την πανηγυρική εκλογή του δεν φαίνεται να κατάφερε να ικανοποιήσει τις προσδοκίες των Περιβολιωτών. Τον Ιούλιο στις εκλογές παίρνουν μέρος τρεις συνδυασμοί στους ο-

ποίους ηγούνται πρώην συνεργάτες του υποψηφίου και πάλι για την προεδρία Ι. Ντόντου. Οι συσχετισμοί μεταβάλλονται καθώς νέα πρόσωπα εμφανίζονται ως υποψήφιοι κοινοτικοί σύμβουλοι. Αυτά τα δύο δεδομένα σε συνδυασμό με την ηχηρή επανάληψη των προηγουμένων τίτλων (ΑΓΑΠΗ και ΟΜΟΝΟΙΑ- Ι. Ντόντος, ΟΜΟΝΟΙΑ -Π.Γιάτσιος) φανερώνουν την αποτυχία να πραγματοποιηθεί το περιεχόμενό τους καθώς και την ανεπάρκεια της κοινοτικής διοίκησης ν' ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες που είχε προσφέρει η πρώιμη μεταπολιτευτική περίοδος και να αξιοποιήσει το ενωτικό ψυχολογικό κλίμα. Το μήνυμα δίνει η δημιουργία του συνδυασμού "ΑΝΑΝΕΩΣΗ" με υποψήφιο πρόεδρο τον Αποστολίνα Γεώργιο και με νέα πρόσωπα στο συνδυασμό, που έχουν το πλεονέκτημα της συνέχειας, τη στήριξη της ισχυρής ομάδας των κτηνοτρόφων και αρθρώνουν τον κατάλληλο πολιτικό λόγο για τα κοινοτικά πράγματα έτσι που να δίδεται η αίσθηση, ότι είναι δυνατή η μετουσίωση σε πράξη των όσων προσδοκιών υπήρξαν απ' το 1975 και μετά αλλά η φολκλοριστική αντίληψη¹² είχε καθηλώσει. Την εκλογική νίκη στέρησε απ' την "ΑΝΑΝΕΩΣΗ" η ενδοσυγγενική έριδα με μια υποψηφιότητα στον καθένα "αντίπαλο" συνδυασμό για να επιβεβαιώσει τον καταλυτικό ρόλο της συγγένειας.

Ωστόσο είχε καταδειχθεί απ' όλη αυτή την εξέλιξη μαζί με το εκλογικό αποτέλεσμα η ανάγκη άρθρωσης ενός πιο ποιοτικού λόγου βασισμένου στις πραγματικές τοπικές ανάγκες, τόσο των παραγωγικών ομάδων της κοινότητας, όσο και των παραθεριστών δημοτών, καθώς και τον ορισμό της σχέσης του Περιβολίου με τους Περιβολιώτες της διασποράς, μάλιστα των εχόντων διάθεση επαναπατρισμού. Η αδυναμία της κοινοτικής αρχής που προέκυψε απ' τις εκλογές της 8ης Ιουλίου 1979 ν' ανταπεξέλθει κυρίως στην ανάγκη ορισμού της παραπάνω σχέσης φάνηκε με αφορμή τη διανομή οικοπέδων σε κοινοτικές εκτάσεις. Η έλλειψη σχεδιασμού,

12. Φολκλοριστική αντίληψη: Με τον όρο εννοούμε τη χρήση του "πατριωτισμού" και των εκδηλώσεών του ως μέσου προώθησης και συγκάλυψης, από την κοινοτική διοίκηση, πολιτικών επιλογών και πρακτικών σε τοπικό επίπεδο.

που να λαμβάνει υπόψη, εκτός των άλλων τις ουσιαστικές ανάγκες για βελτίωση και δημιουργία κατοικιών απ' τους κτηνοτρόφους και τους γόνους αυτών, καθώς και η δίχως μελέτη διάθεση οικοπέδων στους επαναπατριζόμενους καθόρισαν το περιεχόμενο της αντιπαράθεσης.

Την περίοδο 1979-1983 οι ενδοκοινοτικές συγκρούσεις είναι έντονες· η δυσαρμονία ανάμεσα στην κοινοτική αρχή και τους δημότες θ' αφήσει τη σφραγίδα της ανεξίτηλη, ενώ θα δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για την αναζήτηση κοινής λύσης μεταξύ αυτών που στεγάστηκαν εκλογικά το 1979 στους συνδυασμούς "ΑΝΑΝΕΩΣΗ" και "ΟΜΟΝΟΙΑ". Η ονομασία του εκλογικού συνδυασμού που προέκυψε κωδικοποιεί με τον καλύτερο τρόπο αυτή τη σύζευξη όχι μόνο των προσώπων αλλά και του πολιτικού τους λόγου, που καλούνταν να δώσει τέλος στην ενδοκοινοτική διαμάχη. Ένας νέος επιστήμονας προερχόμενος από πρώην κτηνοτροφική οικογένεια, αμέτοχος στο προσκήνιο ως τότε, τίθεται επικεφαλής του συνδυασμού "ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ-ΟΜΟΝΟΙΑ" ενώ οι δύο πρώην υποψήφιοι πρόεδροι Γ. Αποστολίνας και Π. Γιάτσιος εκπροσωπούνται απ' τους αδελφούς τους Ν. Αποστολίνα και Ν. Γιάτσιο αντίστοιχα. Ο υποψήφιος πρόεδρος Γιάννης Καλόγηρος στο συνδυασμό του πέτυχε να γεφυρώσει συγγενικά πρόσωπα, να συζεύξει πολιτικές αντιλήψεις και το σπουδαιότερο πέρασε η εικόνα αυτή στο εκλογικό σώμα, που επιδίωκε να τη δει να μετουσιώνεται σε πολιτική πράξη. Στον άλλο συνδυασμό, όπως στον προηγούμενο, υπήρχε το στοιχείο της συνέχειας που εδώ λειτούργησε αντίθετα προς τα έξω. Ο υποψήφιος πρόεδρος Παναγιώτης Παπαθεοδώρου επιστήμονας είχε ξεκινήσει την καριέρα του στα τοπικά πολιτικά πράγματα νέος το 1975, διετέλεσε αντιπρόεδρος της Κοινότητας με τον συνδυασμό "ΑΓΑΠΗ και ΟΜΟΝΟΙΑ" κι ενώ υπήρχαν όλες εκείνες οι προϋποθέσεις, όπως η ευρεία εκλογική βάση και το σημαντικότερο, είχε συλλάβει το περιεχόμενο της πρότασης του για τους Περιβολιώτες κωδικοποιημένο στον τίτλο του συνδυασμού "ΠΕΡΙΒΟΛΙΩΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ", δεν κέρδισε την εκλογή. Η "ΠΕΡΙΒΟΛΙΩΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ" δεν μπόρεσε να μεταστρέψει το κλίμα που είχε δημιουργήσει η συμμετοχή της ηγεσίας της στην διοί-

κηση Γ. Ντόντου το διάστημα 1975-1983.

Το αποτέλεσμα των εκλογών τον Ιούλιο του 1983 (264 ψήφοι η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ-ΟΜΟΝΟΙΑ, 171 ψήφοι η ΠΕΡΙΒΟΛΙΩΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ) σφράγισε την πορεία των κοινοτικών πραγμάτων μιας οκταετίας και άνοιξε το δρόμο για μια άλλη αντιμετώπιση των ζητημάτων της κοινότητας πιο νηφάλια, περισσότερο εποικοδομητική, κοντά στις καλύτερες παραδόσεις της συμβιωτικής κοινωνίας, όπου "ο πατριωτισμός" εμπεδώνεται ξεφεύγοντας απ' τα περιοριστικά και αποπροσανατολιστικά πλαίσια του πολιτικού φολκλορισμού. Σ' αυτό συνέβαλε το σύνολο του Κοινοτικού Συμβουλίου.

1987: Την ψήφο των Περιβολιωτών διεκδικούν δύο υποψήφιοι, που είχαν κάνει την αρχή το 1975 ως υποψήφιοι σύμβουλοι του συνδυασμού Α.Ο. Έκτοτε η πορεία τους υπήρξε διαφορετική στο πολιτικό σκηνικό. Εμφανίζονται το 1987 στο προσκήνιο διεκδικώντας ως υποψήφιοι πρόεδροι ο Γ. Αποστολίνας για το συνδυασμό "ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ" και ο Δ. Καλόγηρος για το συνδυασμό "ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ" την κοινοτική διοίκηση. Οι ζυμώσεις είναι έντονες, έτσι η προσωπικότητα των δύο, η δράση των συγγενικών ομάδων και οι διαφοροποιήσεις στους κόλπους τους δημιουργούν κινητικότητα, που διαγράφεται στη συγκρότηση των εκλογικών συνδυασμών. Οι συγγενικές ομάδες, οι επιμέρους παραγωγικές ομάδες, όλο το πλέγμα της συμβιωτικής κοινωνίας της κοινότητας με τις παραδοσιακές δομές της και τα χαρακτηριστικά της αρθρώνονται μέσα από την ανταγωνιστικότητα που έχει ορισμένες φορές σφοδρό χαρακτήρα. Οι ονομασίες των εκλογικών σχημάτων προδίδουν τους διαφορετικούς ως ένα βαθμό προσανατολισμούς ή την αδυναμία τους να αξιοποιήσουν το κλίμα της προηγούμενης τετραετίας στο σύνολό του. Η εκλογική δύναμη των συγγενικών ομάδων στάθηκε ο καθοριστικός παράγοντας για τη νίκη του Δ. Καλογήρου και του σχήματος "ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ".

1991. Η "ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ" δεν κατάφερε να διατηρήσει τη συνοχή της, το ίδιο και η "ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ". Κινητικότητα ψηφοφόρων παρατηρήθηκε και προς τις δύο πλευρές εκφραζόμενες απ'

την μετακίνηση των υποψηφίων συμβούλων. Οι σχέσεις μεταξύ των συγγενικών ομάδων είχαν μεταβληθεί έτσι, που η συγκρότηση των συνδυασμών να διατηρεί μόνο την ονομαστική συνέχεια. Οι ονομασίες των δύο συνδυασμών μαρτυρούν το κομβικό σημείο για τα πολιτικά πράγματα της κοινότητας. Το αποτέλεσμα (212 ψήφοι για το συνδυασμό "ΠΑΡΑΔΟΣ Η, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ" υπ. πρ. Δ. Καλόγηρος, 213 ψήφοι για το συνδυασμό "ΠΕΡΙΒΟΛΙ πάνω απ' όλα" υπ. πρ. Α. Ζιόμπορας) φανερώνει τα παραπάνω καθώς επίσης σηματοδοτεί μια περίοδο ελάχιστων, ουσιωδών όμως καινοτομιών. Το εκλογικό σώμα έδειξε προτίμηση και σε νέα πρόσωπα που δε διέθεταν συγγενική εκλογική βάση και για πρώτη φορά στην πρώτη γυναίκα υποψήφια όλων των μέχρι το 1991 εκλογικών αναμετρήσεων, μάλιστα μη Περιβολιώτικης καταγωγής. Η υποψήφια σύμβουλος πέτυχε την εκλογή της δεδομένου ότι είναι σύζυγος Περιβολιώτη. Αυτό το γεγονός γίνεται κατανοητό, αν αναλογιστεί κανείς τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία των Βλάχων, όπου ο ρόλος της στα συγκεκριμένα και προδιαγεγραμμένα πλαίσια είναι αναγνωρισμένος, ενώ παράλληλα οι νεώτερες αντιμετωπίζονται με πιο φιλελεύθερη συμπεριφορά (εξωτερικές επιδράσεις: σχολείο, ανώτερες σπουδές κ.ά.). Ωστόσο στη συγκεκριμένη περίπτωση η εκλεγμένη θεωρήθηκε, ότι μπορεί να διεκδικήσει μια θέση στη διαχείριση των κοινών του Περιβολίου τη στιγμή, που οι Περιβολιώτες του Συλλόγου Θεσσαλονίκης την έχουν πρόεδρο του εκεί σωματείου τους. Με δεδομένο το σεβαστό αριθμό ψήφων των Περιβολιωτών της Θεσσαλονίκης και τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη τους -έστω και κατά πλειοψηφία- το πράγμα καθίστατο ευκολότερο. Βέβαια η προσωπικότητα της υποψηφίας έπαιξε το ρόλο της σε συνάρτηση με το βαθμό ένταξής της στο πολιτισμικό περιβάλλον της "εθνωτικής" ομάδας του συζύγου της. Επίσης το αστικό πρότυπο αυτής της κίνησης είναι γεγονός, ότι γίνεται αποδεκτό απ' την αστικοποιημένη ομάδα, μέρος της συμβιωτικής κοινωνίας του Περιβολίου. Στο μέλλον το γεγονός γυναικείας υποψηφιότητας σίγουρα θά' ναι αποδεκτό με άλλη άνεση, αν υπάρξει (άλλο πρόσωπο) και δημιουργεί το πλέγμα των σχέσεων που να ευνοεί κάτι τέτοιο, όπως κάθε υποψηφιότητα.

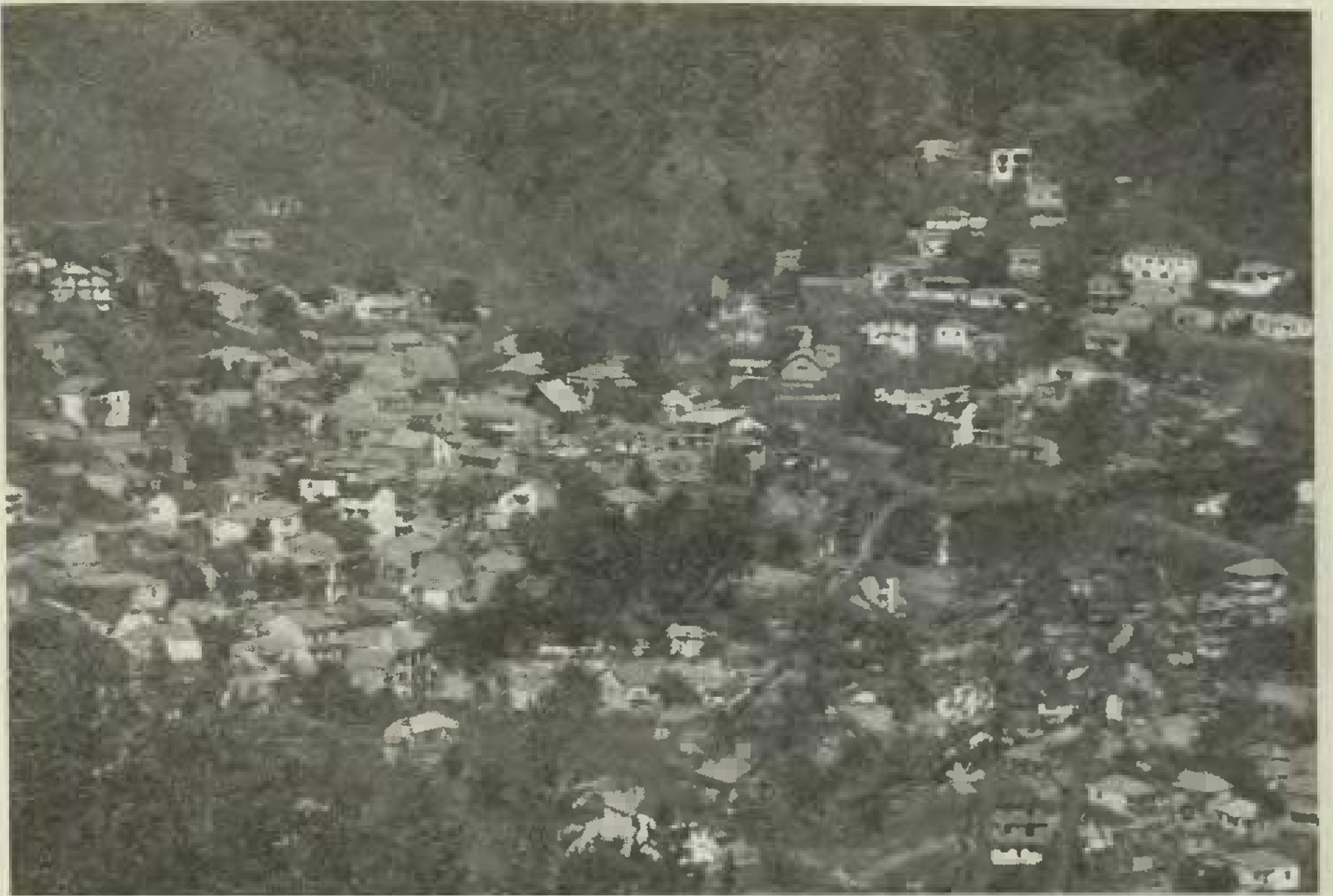
Για τα πραγματικά προβλήματα της καθημερινότητας ή της μακροχρόνιας δημιουργίας έργων υποδομής όλοι οι Περιβολιώτες έχουν άποψη· ο καθένας τη δική του ξέχωρη από του συμπατριώτη του και διαφορετική, λόγω χαρακτήρος ίσως. Αλλά υπάρχει μέτρο και κοινωνικός έλεγχος και το "Μεσοχώρι" προσφέρεται καθημερινά για να δοκιμάζονται οι άνθρωποι αλλά και οι ιδέες. Οι ατέρμονες συζητήσεις είναι ιδιαίτερα προσφιλείς και κάπου οδηγούν· τουλάχιστον στην αποκρυστάλλωση των απόψεων γι' αυτό και οι σύγχρονες μορφές προεκλογικής καμπάνιας λίγη σημασία έχουν, έστω κι αν η χρήση τους -διανομή γραπτού προγράμματος- μπορεί να ερμηνευτεί ως θετική για το αποτέλεσμα ιδωμένη από μία κάποια οπτική.

Απ' όσα έχουμε εκθέσει ως εδώ, νομίζουμε ότι γίνεται κατανοητή η διατύπωση της υπόθεσης εργασίας καθώς με την ανάπτυξη της προβληματικής μας, ελπίζουμε, ότι επισημάνθηκαν όλοι αυτοί οι μηχανισμοί οι οποίοι λειτουργούν στα πλαίσια μιας παραδοσιακής κοινωνίας, η οποία όμως στο εσωτερικό της δημιουργεί τις προϋποθέσεις που υπαγορεύει η δυναμική των πραγμάτων για το μετασχηματισμό της. Η αναγωγή σε μανιχαϊστικά σχήματα διπολισμού κομματικής απόχρωσης ή εσωτερικών τέτοιων είναι ατυχής, παραβλέπει τις πραγματικές συνιστώσες και τον κώδικα αξιών της Περιβολιώτικης κοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ασδραχάς Σπ. (εισ. - επιμ.), *Η Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών, 15ος - 19ος αι.*, Αθήνα: Μέλισσα, 1979.
2. Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εξάντας 1975.
3. Braudel F.: *Η Μεσόγειος*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1990
4. Braudel F. - G. Duby: *Η Μεσόγειος, Άνθρωποι και πολιτισμική κληρονομιά* - Aymard Maur.: *Η Μεσόγειος, Χώρος και Ιστορία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1990.
5. Campbell John, *Honour, Family and patronage*, Oxford: Clarendon, 1964.
6. Cohen A.P., *The symbolic construction of community*, London: Routledge, 1989 (α' έκδ. 1985).
7. Δαμιανάκος Στάθης, *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 1987.
8. Δαμιανάκος Στάθης, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: Πλέθρον, 1987.
9. Derruau Max, *Ανθρωπογεωγραφία*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1987.
10. Διδασκάλου Θ., "Το ιδιαίτερο χωρικό νόημα του χώρου", Διεθνές Συνέδριο της ελληνικής σημειωτικής εταιρείας, *Σημειωτική και κοινωνία*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1980.
11. Evans - Prichard E.E., *Social anthropology and other essays*, New York: Free Press, 1947.
12. Hammond N.G.H., *Epirus: The geography, the ancient remains, the history and topography of Epirus and adjacent Areas*, Oxford University Press, 1974.
13. Herzfeld Michael, *The poetics of manhood*, Princeton: U.P., 1985.
14. Καραβίδας Κ.Δ., *Αγροτικά*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1978.
15. Καραμπελιάς Γ., *Κράτος και κοινωνία στη Μεταπολίτευση (1974-1988)*, Αθήνα: Εξάντας, 1989
16. Καρούζος Χρήστος Δελφοί, Αθήνα: Ερμής, 1974
17. Κομνηνού Μ. - Παπαταξιάρχης (εισ. - επιμ.), *Κοινότητα, κοινωνία και ιδεολογία*, Αθήνα: Εταιρεία Κοινοτικών Μελετών "Κ. Καραβίδας" - Παπαζήσης, 1990.

18. Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη: *Λαογραφικά Μελετήματα*, Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1979.
19. Levi-Strauss Claude, *Η άγρια σκέψη*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1977.
20. Λιένχαρντ Γκ., *Κοινωνική ανθρωπολογία*, Αθήνα: Gutenberg, 1983
21. Μαλούτας Θ., "Θεωρία του χώρου και χώρος της θεωρίας", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 63, 1986.
22. Μερακλής Μιχάλης, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1984
23. Μόσχου Λήδα: "Οικισμένος χώρος· παραδοσιολογία και ιστορικά φαινόμενα", *Ανθρωπολογικά*, τεύχος 4, Θεσ/νίκη 1983.
24. Μως Μαρσέλ, *Το δώρο*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1979.
25. Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική κοινωνία. Οψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα: Εξάντας, 1978
26. Νιτσιάκος Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα: Οδυσσέας 1991
27. Νιτσιάκος Βασίλης, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου*, Αθήνα: Πλέθρον, 1995.
28. Ομάδα Διεπιστημονικής Συνεργασίας, *Η Ελληνική κοινότητα*, Γιάννινα: Παράρτ. Επετ. "Δωδώνη", 1992.
29. Παπαθανασίου Ι. - Ντόντου Ι., *Περιβόλι. Αετοφωλιά της Πίνδου*, Θεσσαλονίκη, 1973.
30. Rizos Antonios, "The Vlachs of Larissa in the 10th century", *Byzantinoslavica*, LI (1990), Prague.
31. Ρόκου Βασιλική, *Συμβολή στη μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού*, Δ.δ., Γιάννινα, 1983.
32. Σαράντης Θ., "Το χωριό Περιβόλη-Γρεβενών", Αθήνα, 1972.
33. Σκουτέρη-Διδασκάλου Νόρα, *Ανθρωπολογία του Βορειοελλαδικού χώρου*, Πανεπιστημιακές σημειώσεις, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1989-90.
34. Wace Al. - Thompson Maur., *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη 1989.

1. Άποψη Περιβολίου.

2. Άποψη Περιβολίου.

3. Πανηγύρι Αγίας Παρασκευής.

4. Πανηγύρι Άι Λια, 1991.

5. Κομπανία Φασούλα, Πανηγύρι Άι Λια, 1991.

6. Γλέντι στο Περιβόλι, 1951 (Αρχείο Συλλόγου Περιβολιωτών Μαγνησίας).

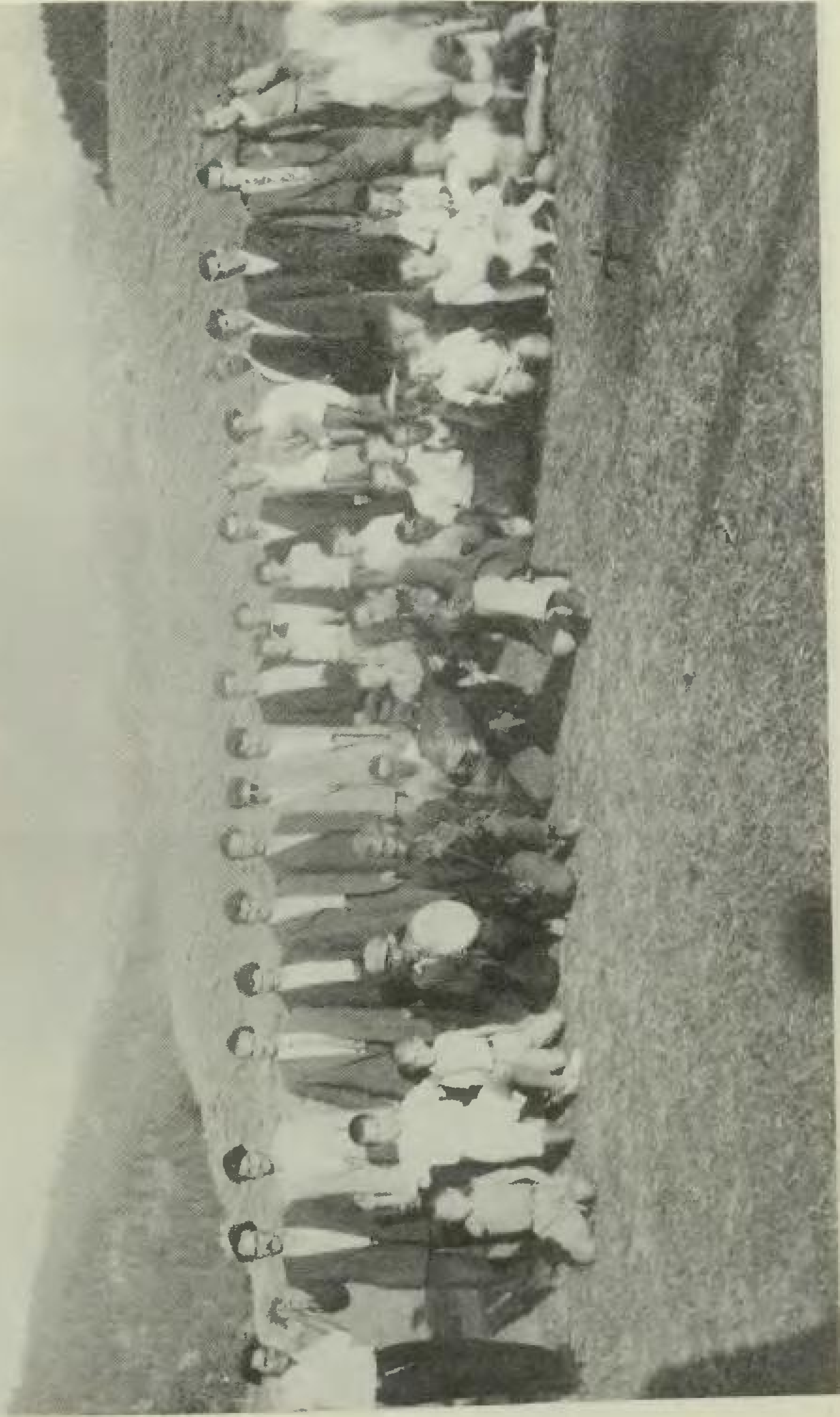

7. Κίνικ' 1991.

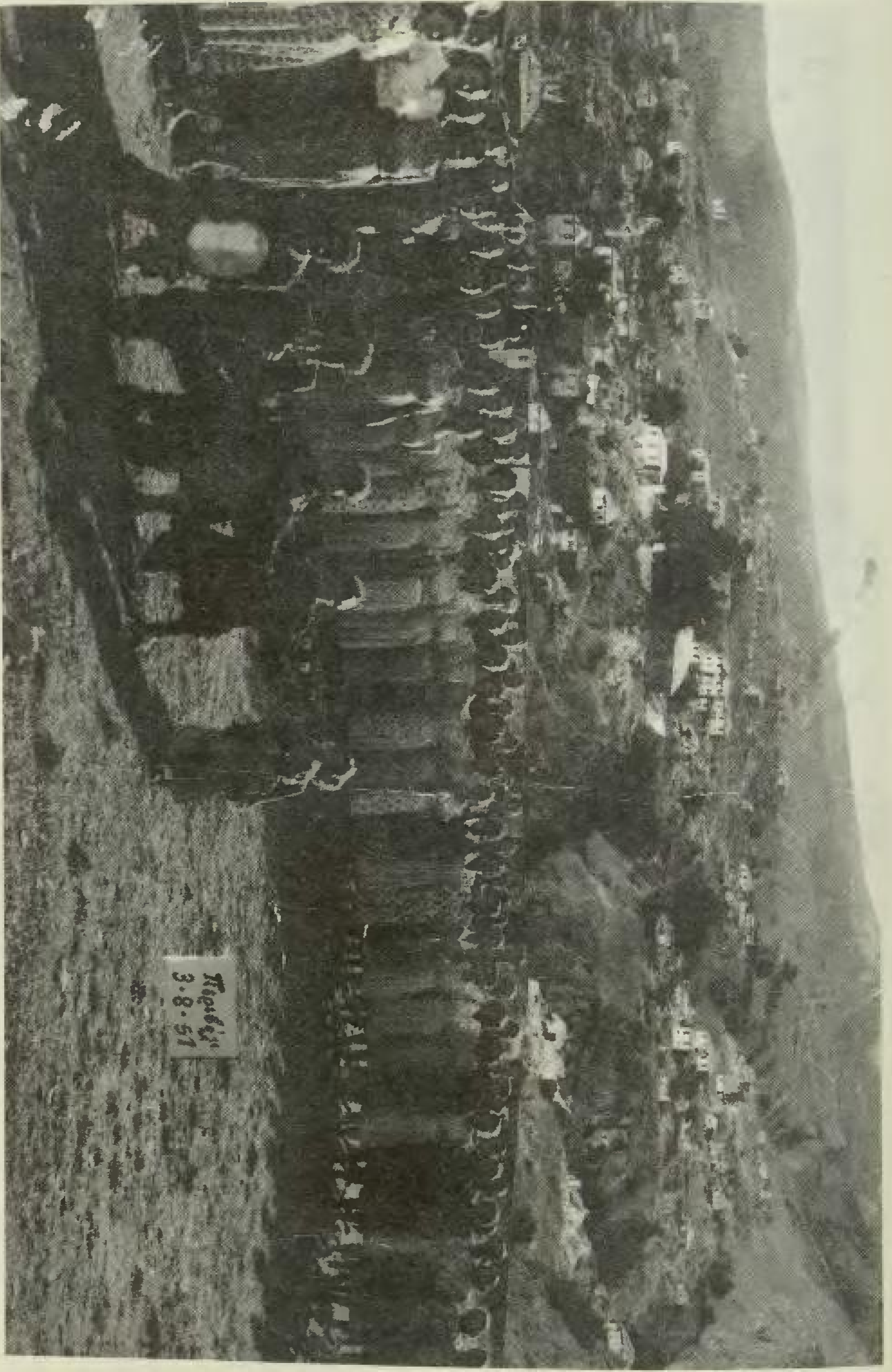

8. Κίνικ' 1991.

27-7-53

9. Κίνικ' 1953. (Αρχείο Ζωής Παπαζήση-Παπαθεοδώρου).

10. Κίφισος 1957. (Αρχείο Ζωής Παταζήση-Παταθεοδώρου).

11. Περιβόλι 1975. (Αρχείο Συλλόγου Περιβολιωτών Μαγνησίας).

12. Στάνη, 1929. (Αρχείο Συλλόγου Περιβολιωτών Μαγνησίας).

13. Κούρος. (Αρχείο Ε.Ε.Σ.Π. "Βάλια Κάλντα").

14. Πριόνια στη Μαύρη Πέτρα. (Αρχείο Ε.Ε.Σ.Π. "Βάλια Κάλντα").

15. Οικογένεια στις αρχές του αιώνα. (Αρχείο Συλλόγου Περιβολιωτών Μαγνησίας).

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ-ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ

ΒΑΛΛΑΩΡΙΤΟΥ 25 - ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΤΗΛ. 0651 - 77358

ISBN 960-8569907